metmenys

JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

19
1970

metmenys

Eglė Juodvalkytė, Tu numirsi 3 * *Czeslaw Milosz*, Skaitytojui 9, Praėjusių laikų damų skundas 12, Baladė 13, Ir žėrėjo tas miestas 15, Ditirambas 16, Iš knygos „Miestas be vardo" 18 * *Algirdas J. Greimas*, Apie folklorą, religiją ir istoriją 32 * *Kazys Bradūnas*, Kupina širdim 52, Tolminkiemio vakaro atodūsis 53, Nakties žaidimų mįslė 54, Tarp vandens ir židinio 55, Atėjau žemei lenktis 56, Kitąsyk ir dabar 57, ...Freeze... 58, Pasilenk 59 * Trys J. Tumo-Vaižganto laiškai Petrui Klimui (1891-1969) ir Bronei Meginaitei-Klimienei (1892-1957) 60 * *Austė Pečiūraitė* 66 * *Viktoras A. Dirda*, Requiem (Algimantui Mackui) 69, Ciklas: (I Ching) Permainų knygon 70 * Iš Jono Staniškio keistų laiškų rinkinio, Laiškas Sūnui 80 * *Vytautas Doniela*, Marksistinė dialektika 90 * *Bronius Vaškelis*, Pokario partizanai sovietinėje lietuvių literatūroje 101 * *Jurgis Blekaitis*, Route 66 118 * *Algirdas Landsbergis*, Žemės daiktų vardai (Ištrauka iš „Gluosnių vėjuje") 125 * *Bruno Schulz*, Paukščiai 131 * *Vincas Trumpa*, Lietuviai ir Lenkai 137 *

Bertrand Russell mirus, *A. Zubras* 150 * Rumunų užsienio politika ir įvykiai Čekoslovakijoje, *Ramūnas Kondratas* 155 * A. J. Greimas ir struktūrinė semantika, *Klaus Heger* 166 * Žvilgsnis į 1969 m. egzilinę literatūrą, *Kęstas Reikalas* 169 * Apie istorijos įdomumą, *L. Gerulaitis* 185 *

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

Pu 27-602

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

Dailės darbai: *J. Bičiūnas* — 51; *G. Gučaitė* — 187; *U. Juodvalkis* — 72-79; *R. Kavolienė* — 22-31 ir viršelyje; *V. Kisarauskas* — 149; *Ž. Mikšys* — 21.

TU NUMIRSI

EGLĖ JUODVALKYTĖ

tu numirsi

paėmusi tavo lavoną ant rankų
nueisiu į mišką
(tavo kraujas vilgys mano skruostus)
pridengsiu tavo veidą savo plaukais
o kūną sudžiūvusiais lapais

ant tavo sunertų rankų
padėsiu savo akis ir ašaras

paliksiu tave

nueisiu ieškoti ąžuolo
kurio paunksnėje slypi
seno aukuro akmuo
ant jo
sudeginsiu savo rankas ir veidą

grįždama
praeisiu pro tave nebesustodama
tik vėjas klykdamas lydės iki namų

Pro voratinklius
matau dienos baltą putojimą

įsikibus į vaivorykštės platų sijoną
stebiu auštančius vaizdus

ir medines kojas
at-
sar-
giai
statančius pavasario keliauninkus
pasitinku
juoku

žalia skautų vado uniforma įsakmiai
skaldo mano juoką į šipulius

pro voratinklius
girdžiu dienos stiklinį dužimą
ir stebiu vaikus
mamytei į sterblę dedančius didesnes šukes

Jei sniegas baltas:
jei medžiuos sustingę arai
ir miega gėlių stagarai
(baltuos pataluos)
Jei sniegas baltas:
jei pražilę praeivių plaukai
ir cukriniai mažųjų veidai
(lyg snieguolės vaikų)
Jei sniegas baltas:
jei blizga sidabru keliai
ir aštrūs ežiukų šeriai
(lyg ledo šarvai)
Jei sniegas baltas:
sakyk — kodėl lauke tamsu?

Jei tu paliesi mane
aš sutrupėsiu
(kaip sutrupa auksas
ar saulės spinduliai)

Jei tu paliesi mane
ir mano kūnas subyrės
(kaip laikas smėlio laikrody
ar vaiko akyse juokas)
kas pasakys tau
kad aš buvau trapi?
kas pasakys tau
kad aš stovėjau
žodžio neištardama
ir laukiau
kad tavo pirštai
man atneštų mirtį?

kas pasakys?

Nesu sėsli.
Bastaus.
Nepasitenkinu
keturiom pasaulio sienom.
(rytą lubas nudažo melsvai
ir kambario kampe pakabina saulę)

(vakare ją pakeičia mėnuliu
o lubas uždengia juodu brezentu)

Bet aš bastaus
vingiuotais keliais
(be sienų, lubų ir saulės)
neieškodama nieko.

Aš esu
nepastovi
ir netikinti.

tai mano gyvenimo prasmė

Aš norėjau nupiešti tau džiaugsmą,
bet ieškodama radau tik juodos kreidos gabalą,
tik juodą popieriaus lapą.

Ir aš bijojau juoktis,
kad neužgriautų perkūnas,
kad neužgęstų žvakė,
kad tavo veidas nesuskiltų
juodo medžio rėmuose.

Naktį lis...
ir skaidrūs
permatomo
lietaus lašai
nuplaus veidą
paveikslą
ir popieriaus lapą.

Rytoj. Rytoj nupiešiu tau džiaugsmą.

SKAITYTOJUI

CZESŁAW MIŁOSZ

Rašytojo karjerą galima apibrėžti maždaug šitaip: jis išleidžia knygą, jis ja nepatenkintas, reikia parašyti kitą knygą, kad būtų galima geriau išreikšti tai, kas buvo norėta pasakyti, ir t.t. be galo. Žodžiai — klastingi, ir mūsų minties esmė, glūdinti giliau negu bet kuri suformuluota mintis, lieka nepasiekta, bet nori būti tiksliai išreikšta. Rašytojas, be abejo, nuolat evoliucionuoja, jį formuoja laiko tėkmė, jis reaguoja į aplinkybes, betgi visuomet lieka svarbiausias centrinis branduolys.

Mano poezija ir mano prozinės knygos yra sukėlusios daug nesusipratimų. Aš esu reagavęs į istorines ir politines aplinkybes (tai temperamento klausimas), iš to atsirado gatavos etiketės. Prieš karą pakako būti nusistačiusiam prieš lenkų nacionalizmą, kad būtum paskelbtas kairiuoju. Karo metu Varšuvoj esu rašęs antinacišku eilėraščių. Po karo, 1948 m., kai cenzūra Lenkijoj buvo, palyginti švelni, man pavyko paskelbti piktą eiliuotą essay, nukreiptą prieš totalitarizmą — „Traktat moralny" („Moralinis traktatas"),kuris netrukus, tarp 1949 ir 1956 metų, virto pavojingu dalyku, perrašomu ir platinamu slaptai. „Kalinama mintis", parašyta Paryžiuje po to, kai aš palikau Lenkiją 1951 m., buvo ne kas kita kaip išvystymas pagrindinių idėjų, kurios pirma buvo išreikštos mano poetinio traktato jambinėse eilutėse. Viso to pakako „angažuoto" rašyto-

jo vaizdui susidaryti. Be abejo, aš esu perėjęs fazę susižavėjimo Hegeliu ir Marksu (kas gi šiame šimtmety nėra per ją perėjęs?). Tačiau neabejotina, kad mano poezijos esmė visada buvo religinė, jei ne teologinė, ir aš niekad netikėjau tais kritikais, kurie dėjo mane į skyrių „Poetas ir istorija". Tad aš nelaikau tremties pralaimėjimu (kad ir dėl to, jog ji nepaprastai apsunkina bet kurią „akciją" ir „angažavimąsi"). Aš manau, kad poeto angažavimasis yra labai savotiškas, ir būdas, kuriuo jis gina tam tikras vertybes, yra daug slaptesnis negu publicistų ar filosofų.

Manau, kad manyje visai nėra nostalgijos, nebent nostalgiją suprastume kaip ieškojimą kiek ryškiau matomos realybės, kuri laikui bėgant darosi grynesnė. Didžiąją savo gyvenimo dalį praleidau Vilniuje, Prancūzijoj ir Amerikoj, vos keletą metų tegyvenau Varšuvoj. Mano poezijoj gamta vaidina pagrindinę rolę; tai yra arba lietuviška gamta, arba Lietuvos, Prancūzijos ir Kalifornijos peizažų mišinys. Monotoniška Mazowszės lyguma niekuomet neturėjo man didesnės įtakos. Neabejotina, kad mūsų vaizduotėj visada pasilieka atspaudas vaikystėj ir jaunystėj suvoktų daiktų, be to, mus anksti persmelkia vaizdai, išreikšti kalbà; lenkų romantinė poezija taip pat padarė man didelį įspūdį, juo labiau, kad aš ją skaičiau ten, lenkų romantizmo šventovėj, mieste, kur Mickevičius ir Slovackis tapo poetais. Taigi mano, kaip individo, percepcija susiliejo su skaitytojo percepcija. Dabar, man tiek metų praleidus užsieny, mano poezija gyvena idealioj šaly, turinčioj nuosavą topografiją, peizažą ir architektūrą, fantastišką kalifornišką Lietuvą, kuri neturi nieko bendro su politinėm ir istorinėm katastrofom. Tai simultaniškos žiemos ir vasaros ir simultaniškai egzistuojančių epochų šalis, taip kad kalendorius rodo 1580-uosius metus, o gal 1820-uosius ar 1930-uosius. Joks kelias, joks lėktuvas, joks traukinys negali jūsų

nugabenti į tą vietą, nes, paliesta, ji tuoj pat išnyktų.

Poetai tremty dažnai būdavo kaltinami bejėgiškumu, kylančiu iš to, kad gyvenama atsigręžus į praeitį. Tas kaltinimas dažniausiai būdavo pagrįstas, nes poetas, prisiimąs gatavą nostalgišką laikyseną, kaip gatavą drabužį, retai terašo gerus eilėraščius. Betgi perspektyva keičiasi, kai poetas sąmoningai susikuria dvasinius namus, kurie yra saugūs jo sieloje. Prisiminkime paprastą tiesą: apie dabartį rašyti neįmanoma, nes kai tik jūs pagaunat kas vyksta šiuo momentu, jo jau nebėra. Tad visuomet rašoma apie praeitį, ir toji praeitis nuolat formuojama ir performuojama, bet visados aplink tam tikrą centrinį tašką. Poetui amerikiečiui tas centrinis taškas yra jo vaikystė, kažkaip susijusi su legendarine Amerika, dažnai su Walto Whitmano Amerika. Bet aš nesu Amerikos poetas, ir dėl to mano įsivaizduojama šalis yra kažkur kitur, — ten, iš kur aš esu kilęs.

Čia aš grįžtu į savo pastabų pradžią. Mano poezijos centre stovi, tur būt, meditacija apie laiką. Tai yra jungtis tarp mano „angažuotų" eilėraščių ir mano vadinamosios grynos poezijos. Simone Weil yra pasakiusi: „Laikas — tai didžiausia paslaptis. Visuomet reiktų pradėti nuo jo", bet ši tiesa man buvo žinoma daug anksčiau, negu aš ją suradau tarp jos aforizmų. Kur dabar visi tie, kurie kadaise gyveno ir mylėjo, aš pats dvidešimties metų, politinės sistemos, civilizacijos? Tai sena Ekleziasto, François Villono, barokinių poetų tema. Tema per bendra, kad galėtum ją panaudoti savo paties poezijai aptarti. Betgi visos pagrindinės žmogaus problemos, deja, yra bendros, o meno uždavinys būtent ir yra suteikti joms asmeniško aštrumo. Senai temai konstruoti ir orkestruoti aš atsinešu vaizdus, paimtus iš Lietuvos, iš Prancūzijos ir iš Kalifornijos.

Išvertė H. R.

PRAĖJUSIŲ LAIKŲ DAMŲ SKUNDAS

CZESŁAW MIŁOSZ

Mūsų klostytos suknios kelionėje susidėvėjo,
Mūsų perlai nuskendo istorijos sūkuryje,
Suanglėjusius kaspinus šuorai nusinešė vėjo,
Mūsų žiedus nuo pirštų nutraukė tamsuolių gauja.

O šukuosenos puošnios, kur meisterių rankos įpynė
Sidabrinį sietyną, gėlynus ir rojaus paukščius,
Susivėlę, į tamsą pilkais pelenais nubyrėjo.

Kai iš jūros pakilo skaidrioji aušra rytmetinė,
Nuogos ėjome pro babilono namus išdidžius
Ir, suraukusios kaktą, kažką prisiminti norėjom.

1944

BALADĖ

Lygumoj dulkėtas medis stovi.
Sėdi motina menkam pavėsy.
Pradeda kiaušinį kietą lupti
Ir iš butelio arbatą geria.
Mato miestą ji, kurio nebuvo,
Spindi mūrai saulėje ir bokštai,
Į plasnojantį balandžių ratą,
Grįždama iš kapinių, ji žiūri.

— Jau visi draugai tave pamiršo,
Niekas neprisimena, sūneli.
Sužadėtinė vaikus pagimdė
Ir apie tave nebegalvoja.
Varšuvoj pastatė daug paminklų,
Neįrašė niekur tavo vardo.
Kol gyvensiu, aš viena atminsiu,
Koks buvai tu vaikiškas, juokingas.

Guli Gajcy apibertas žemėm,
Dvidešimties ir dvejų metelių.
Nei širdies, nei rankų jis neturi,
Nei žiemos, nei vasaros nemato.
O kas metai upėj ūžia lytys,
Tamsiame miške pražysta plukės.
Mergos ąsočius ievų pripildo,
Pasiklauso, ką gegutė buria.

Guli Gajcy, nepraneš jam niekas,
Kad dėl Varšuvos kovojo veltui.
Barikadą, kurioje jis mirė,
Greit išardė darbininkų rankos.
Skrido vėjuose raudonos dulkės,
Ėmė lyt, lakštingala pragydo.
Mūrininkai debesio šešėly
Rėkė, keldami į dangų namą.

Sako, reikia gėdytis, sūneli,
Kad dėl blogo reikalo kovojai.
Nežinau, tegul nusprendžia Dievas,
Su tavim juk negaliu kalbėtis.
Dulkėse sulūžę tavo gėlės,
Tai sausra, atleiski man, brangusis,
Laiko maža, o kada ateisiu,
Reik iš tolo vandenį nešioti.

Motina pavėsy taiso skarą.
Danguje balandžio sparnas šviečia.
Susimąstė ji, įsižiūrėjo,
Ta erdvė tokia aukšta, be galo.
Tramvajukas bėga miesto pusėn,
Du jaunuoliai tramvajuką vejas.
„Pasivis, ar ne?“ jinai galvoja.
Pasivijo sustojimo vietoj.

1958

IR ŽĖRĖJO TAS MIESTAS

Ir žėrėjo tas miestas, kuriuo grįžau po tiek metų.
Ir gyvenimas žuvo Rutebeufo arba Villono.
Palikuonys, jau gimę, šoko savo šokius,
Ir į naujo metalo veidrodžius moterys žvelgė.
Kam gi visa tai buvo, jei negaliu kalbėti?
Kaip žemė ant savo ašies, ji sunki ties manim stovėjo.
Pelenai mano gulėjo po baro stalu skardinėj.

Ir žėrėjo tas miestas, kuriuo grįžau po tiek metų
Į savo namą granitinio muziejaus vitrinoj,
Šalia dažų blakstienoms, alebastro puodynių,
Menstruacinių juostelių Egipto kunigaikštytės.
Buvo tenai tik saulė, iškalta iš skardos auksinės,
Temstančiuos parketuos neskubūs žingsniai girgždėjo.

Ir žėrėjo tas miestas, kuriuo grįžau po tiek metų,
Veidą uždengęs paltu, nors jau seniai buvo mirę
Tie, kurie nesumokėtas skolas galėjo atminti,
Ar neamžiną gėdą, arba smulkią niekšystę.
Ir žėrėjo tas miestas, kuriuo grįžau po tiek metų.

1963

DITIRAMBAS

Tiek daug esame matę žemėj, o malachito kalnus, leidžiantis saulei, kaip visada sutinkam su giesme ir nuolanka.

Tas pats pavasario šokis mus šaukia, kada po bazalto uolynais paukščių būriai nardo skaidriame įlankos vandeny.

Ir jūros ūdra žybtelį plėvėta ranka, vartydamasi putose prie Point Lobos.

O migloj rusena azalijų raudonumas tvankių tarpeklių dugne.

Nieko nebuvo pridėta ir nieko nebuvo atimta, nesujaudinamas, tobulas, neliečiamas pasauli.

Neprisimename nieko, kas tikrai būtų mums priklausę.

Lūpinės armonikėlės melodija, iš tolo, iš abejotinų metų, arba takelis, ant kurio griuvom sujungti pabučiavimo.

Ratelių linai užmigdyti, aruoduose javai ir obuoliai, tamsiai rudi skrituliai ant krūtų pusseserės Antolės.

Kulkosvaidžių tarškėjimas lygumoj, išvagotoj prieštankiniais grioviais po suplėšyta debesuoto priešaušrio uždanga.

Kas patvirtins, kas pasakys: „mano" bergždžiam, bergždžiam, sunkiai prisišauktam sapnui?

Traškėdamos renesanso sukniom, eina mūsų mirusios, atsigręžusios žiūri ir deda pirštą prie lūpų.

Šarvuoti draugai susėdo prie šachmatų lentos, pasistatę greta iškilius šalmus.

O meilės galia, gyvas auksas kraujuje, sunaikina amžiams mūsų tuščią vardą.

1965

Ru 27-602

Lietuvos
VALS
BIBLIO

IŠ KNYGOS "MIESTAS BE VARDO"

2.

Kreipiuos į tave, mano sąmone, kai naktį tvankią ir pilną žaibų lėktuvas leidžiasi Beauvais arba Kalamazoo.

Ir stiuardesė triūsiasi tyliai, kad nepažadintų miegančiųjų, o po manim švinta miestų koriai.

Maniau, kad suprasiu, bet jau vėlu, ir nesuprantu nieko, išskyrus juoką ir verksmą.

Vešlių paupių šlapios žolės atėmė man laiką ir viską pavertė į dabartį be pradžios ir be galo.

Nykstu architektūros spiralėse, kristalo linijose, nešamų per miškus instrumentų skambėjime.

Sugrįžtu į sodų beribę, ir tiktai aidas ieško manęs namuos, kalvoj po šimtamečiu lazdynu.

Ir kaipgi pasivysi mane, iškilmingoji, sveriančioji kaltes ir nuopelnus, jeigu neatsimenu, kas buvau ir kas esu?

Iš karto guliu daugely krantų, padėjęs skruostą ant smėlio, ir girdžiu, kaip, mušdamas ekstatiškus būgnus, atbėga tas pats okeanas.

7.

Iš bedugnės, skirtos nekrikštytiems kūdikiams ir gyvulių vėlėms, teišeina negyva lapė ir teliudija prieš kalbą.

Skruzdėlinėj spygliuočių šviesoj stovinti akimirką prieš berniuką, pašauktą kalbėti apie ją po keturiasdešimt metų.

Ne bendra, lapės idėjos įgaliotinė, apsivilkusi apsiaustu, pamuštu universalijomis.

Bet jinai, gyventoja akmenuotų eglynų netoli Žagarų kaimo.

Aukštajam teismui rodau ją sau apginti, nes iš meilės geidulių buvo paimtas abejojimas ir didelis sielvartas.

O bėgama ir buriuojama iš archipelago į archipelagą, tikintis, kad kažkur yra tvirtos nuosavybės vieta.

Kol gęsta žvakidės Heloizos arba Annalenos kambariuos, ir angelai pučia trimitus piaustytos lovos pakopose.

Darganota aušra slenka už palmių alėjos, bangų griaudimo paskelbta.

Ir kas tik kada nors įėjo į užsklęstą penkių pojūčių namą, stingsta stiliaus brokatu.

Kuris, aukštasis teisme, nežino atskirų atsitikimų.

Išvertė Henrikas Radauskas

Czeslaw Milosz gimė 1911 m. Šeteiniuose, prie Kėdainių, gimnaziją ir universitetą (teisės mokslus) baigė Vilniuj. 1940-1944 m. jis praleido Varšuvoj, buvo pogrindžio dalyvis, aktyviai dalyvavo slaptoj spaudoj. Po karo Miloszas buvo diplomatinėj tarnyboj Washingtone ir Paryžiuj, 1951 m. nutraukė ryšius su Varšuvos vyriausybe ir vėliau išleido knygą *Pavergtas protas*, vaizduojančią dvasinę vergystę po komunizmo valdžia. Šiuo metu jis profesoriauja Kalifornijoj.

Miloszo nepatenkino nei viena iš dviejų pagrindinių 30-ais metais vyravusių lenkų poetinių srovių: nei „Skamander", kur, jo nuomone, buvo „per daug dėmesio skiriama melodijai" (bet, pridėkim nuo savęs, Tuwimo ir ypač Slonimskio poezijoj netrūko socialinių motyvų), nei avangardistai (Peiper, Ważyk), kurių eilėraščiai buvo užšifruoti daugybe sudėtingų metaforų.

Miloszas priklausė vilniškei „Žagary" grupei, buvo vienas iš vadinamųjų „katastrofistų", kurie nujautė artėjančią katastrofą, gresiančią Europos kultūrai (panašios nuotaikos reiškėsi Elioto, Huxley, Malraux raštuose). „Katastrofistams" buvo charakteringas kraštutinis pesimizmas, o taip pat socialinės ir moralinės atsakomybės jausmas. Tai grupei buvo gimininga ir vėliau rašęs poetas Tadeusz Gajcy, žuvęs 1944 m. Varšuvos sukilime; apie jį parašyta Miloszo „Baladė". Prieškarinėj Miloszo poezijoj pasitaikydavo nebūtinai poetiškai motyvuoto socialinio protesto apraiškų.

Miloszo vėlesnę poeziją charakterizuoja nemažėjantis pesimizmas, nutolimas nuo socialinių (bet ne moralinių) problemų, pabrėžta ekspresija, dažnai operuojanti simboliais ir metaforom, bet tai eina paraleliai su daug paprastesne forma, su klasicizmo žymėm, o taip pat su laipsnišku nutolimu nuo rimo ir palinkimu į „prozos eilėraščius" (neskirstomus eilėraštinėm eilutėm). Pastaroji tendencija ypač ryški jo naujausiam rinkiny *Miestas be vardo* (1969).

Miloszo kalba semiasi iš daugelio šaltinių: jis saikingai vartoja archaizmus, liaudies žodžius ir net vadinamuosius „vulgarizmus".

Iš Miloszo eilėraščių rinkinių pažymėtini: *Poema apie sustingusį laiką* (1933), *Išsigelbėjimas* (1945), *Dienos šviesa* (1953), *Karalius Popielis ir kiti eilėraščiai* (1962) ir didelis rinktinis tomas *Eilėraščiai* (1967).

Miloszas yra žymus beletristas, vertėjas (anglų, prancūzų, ispanų poetai) ir eseistas (straipsniai apie lenkų poeziją, Balzacą, Gide'ą, Tolstojų ir kt.). Jo romanas *Valdžios pagrobimas*, pasirodęs 1955 m., gavo Prix Littéraire Européen. Romanas *Issos slėnys* pagrįstas poeto vaikystės atsiminimais.

Miloszo talentas yra vispusiškas, Miloszas poetas, prozaikas ir kritikas užima vieną iš pirmųjų vietų naujojoj lenkų literatūroj.

H. R.

RITA KAVOLIENĖ

gimė 1932 m. Šiauliuose. 1960 m. baigė Chicagos Meno Institutą. Individualią akvarelių ir grafikos darbų parodą turėjo 1962 m. The Defiance College. Dalyvauja grupinėse parodose. Čia spausdinami darbai atlikti vario technika — ofortai.

Žuvys (1964)

Vaikystės struktūros III (1970)

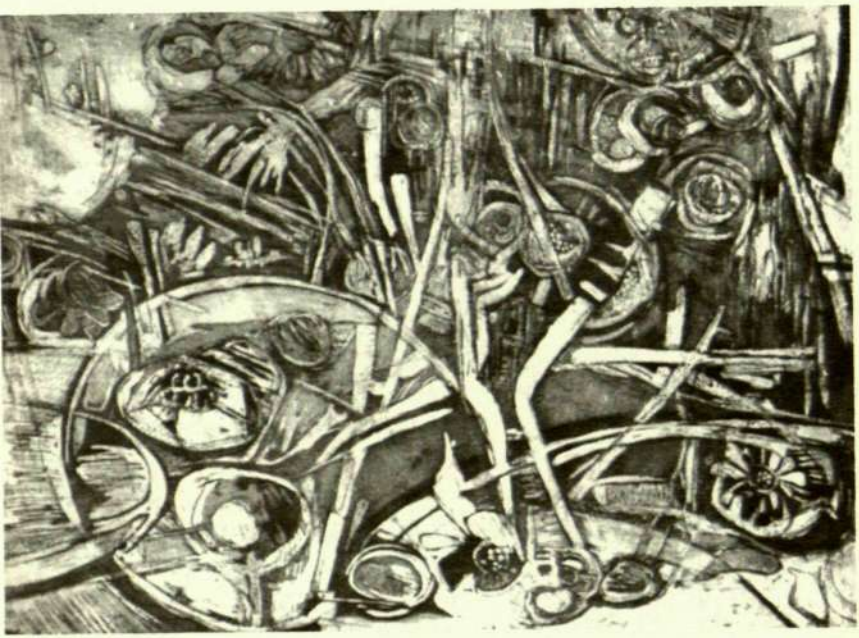

Vaikystės struktūros IV (1970)

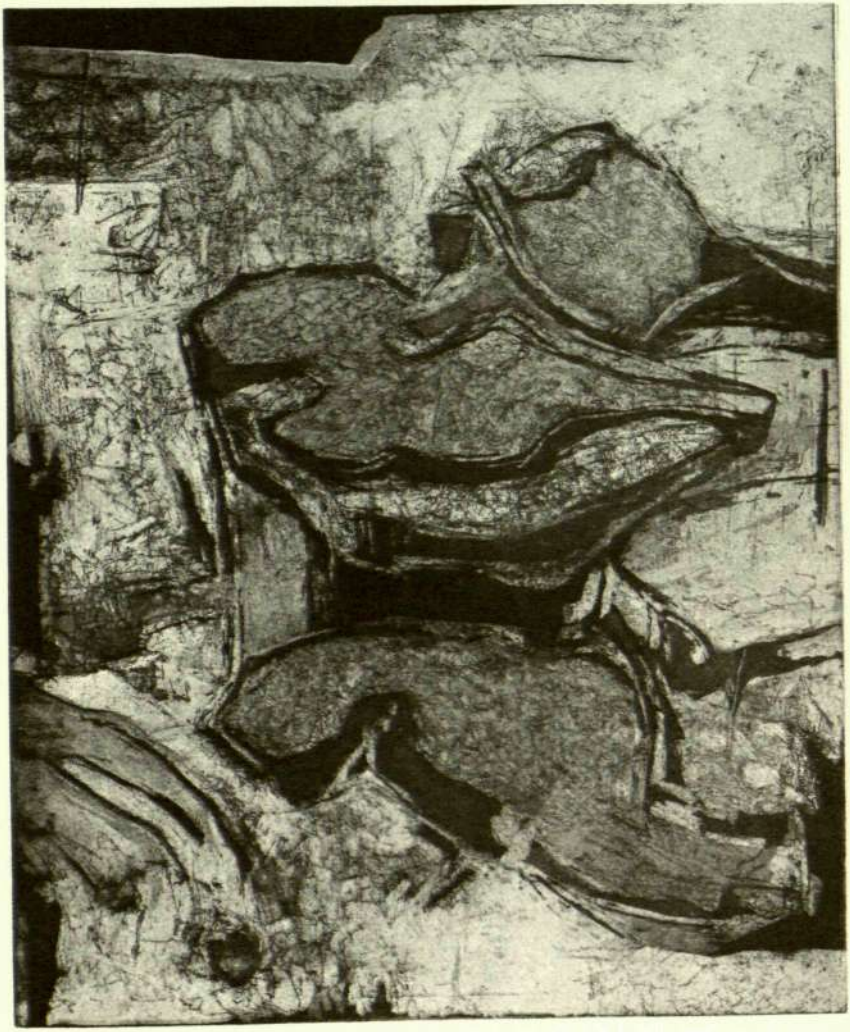

Šokanti uola (1970)

Augmenija (1970)

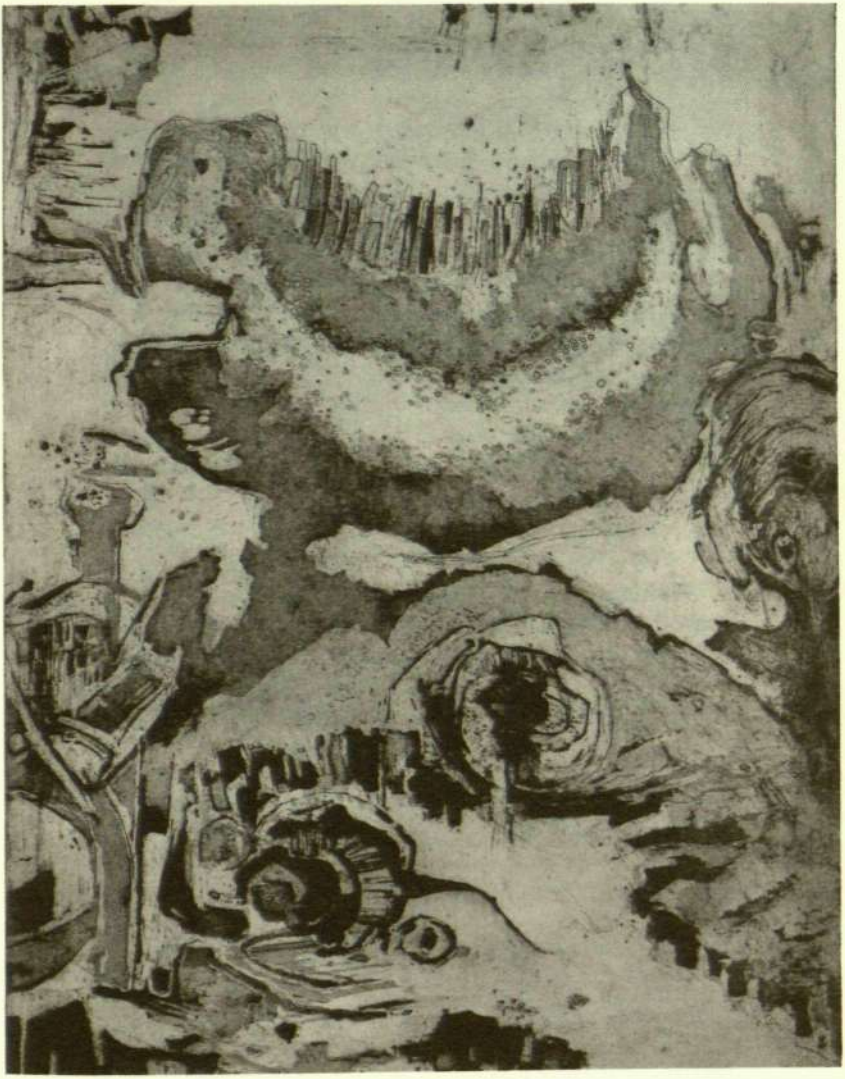

Grybai (1970)

APIE FOLKLORĄ, RELIGIJĄ IR ISTORIJĄ

ALGIRDAS J. GREIMAS

Tūkstančiams anoniminių tautosakininkų pagerbti

Folkloro sąvoka paprastai vartojama išsivysčiusių, moderniškų visuomenių žemdirbių klasės kultūrinių vertybių, pasireiškiančių įvairiomis semiotinėmis sistemomis — žodine literatūra, muzika, daile, šokiais, žaidimais, apeigomis ir t. t. studijoms nusakyti.*) Tai devynioliktojo amžiaus pradžioje, romantizmo ir jo suformuluoto „tautos dvasios" puoselėjimo įtakoje susidariusi tyrinėjimų sritis. Laiko atžvilgiu atitikdamos nacionalinių judėjimų iškilimą ir plėtimąsi, folkloro studijos ypatingai išsivystė tose tautose, kuriose kaimiečių klasė kiekybiškai ir kokybiškai vaidino pagrindinį vaidmenį: kaimo, liaudies kultūros sąvoka tenai dažnai sutapo su tautinės kultūros sąvoka apskritai.

*) Šis tekstas parašytas pataisant ir papildant ta pačia tema autoriaus Lietuvių Studijų Savaitėje, Vokietijoje, 1969 m. liepos mėn. skaitytą paskaitą.

Ši folklorui skirta ideologinė rolė ėmė progresyviai mažėti su tautų išsilaisvinimu ir visuomenės vystymusi: krašto supramoninimas, urbanizacija, vadinamosios „aukštosios" kultūros poreiškiai sumažino folkloro politiškai ideologinę reikšmę ir nustūmė jį į antraeilę vietą, iššaukdami dažnus anti-folklorinius pasisakymus.

Nors lietuviškas šiandieninis žvilgsnis į savąjį folklorą dar yra dažnai atmieštas afektyvinių elementų, folkloro mokslinėms studijoms tiek Lietuvoje, tiek ir kitur jau yra susidaręs palankios, objektyvios sąlygos. Liaudies kultūra — su savo pasaulėžiūra, tikėjimais ir para-religinėmis praktikomis — išsilaikė gyva Lietuvoje kuone per visą XIX amžių; organizuotas intensyvus folklorinių duomenų rinkimas ir registravimas leido susidaryti stambiems tautosakos archyvams; indoeuropiečių tautų lyginamosios mitologijos, kaip atskiros mokslo šakos susidarymas duoda progą ją papildyti lietuvių folkloro išlikusiais archainės bendrosios mitologijos elementais.

Mokslinis lietuviškojo folkloro tyrinėjimas gali turėti, iš pirmo žvilgsnio, dvigubą tikslą. Turint galvoje, kad folkloro analizė atskleidžia duotos visuomenės kultūrinių vertybių sistemas, folkloro studijos gali būti laikomos lietuvių tautos kultūros istorijos šaka, leidžiančia suprasti ir atstatyti lietuviškosios kaimo visuomenės XVI - XIX amžiaus gyvenimą. Tačiau yra žinoma, kad jis išsaugoja savyje ir nemaža archainių, mitologinių elementų: šia prasme jis gali būti panaudotas ir senovinės, prieš-krikščioniškos lietuvių religijos atstatymui.

Senosios religijos — ar mitologijos — rekonstrukcija nesiremia, žinoma, vien tik folkloro duomenimis. Jie gali ir turi būti papildyti ir istorinių šaltinių nors ir negausiomis žiniomis, ir kalbininkų leksikologinėmis ir etimologinėmis studijomis, ir archeologinių iškase-

nų duomenimis. Galų gale, šiai rekonstrukcijai gali namažai padėti ir bendroji indoeuropiečių mitologija, palyginimo būdu nustatydama, kurie folkloro elementai yra tikrai archaiški, o dar svarbiau: padėdama suprasti, kitų giminiškų religijų pagalba, kokia senovės lietuvių religija galėjo, ir kokia — negalėjo būti.

Man atrodo, kad didžiausias sunkumas, sutinkamas norint nors bendrais bruožais įsivaizduoti senovės lietuvių religiją, tai tam tikras primityvus, pozityvistinis priėjimas prie religijos klausimo iš viso. Lietuvis, tautosakos specialistas, tiesa, pasmerkia istorijos šaltinių autorius, pagal kuriuos senovės lietuviai „garbinę medžius, akmenis, upes, ežerus" ir t.t., bet jų vietoje jisai mums pateikia, to visai nenoredamas, savo paties pažiūras į religiją, sakydamas, kad lietuviai iš tiesų garbinę „gamtos jėgas ir reiškinius". — Keisčiausia, kad tokį religijos implicitinį supratimą turi ne tiktai ateistai, bet ir tikintieji, kurie pirmieji pasipiktintų, jeigu taip būtų kalbama apie jų pačių religiją. Visai nesuprantama, kodėl, pavyzdžiui, krikščionys ar budistai garbino „dvasines jėgas", o senovės lietuviai turi pasitenkinti tiktai „gamtos jėgų" garbinimu. — Kai kalbama apie lietuvius, kaip **stabmeldžius,** užmirštama net ką pats žodis iš tiesų reiškia: juk **stabas** priklauso tai pačiai žodžių šeimai, kaip **stebėtis** ar **stebuklas** (plg. lot. **admirare** ir **miraculum**), ir stabas yra tiktai stebėjimąsi, nuostabą sukeliąs ženklas.

Iš mokslinio taško žiūrint, kiekviena religija yra aksiologija, t. y. tam tikra vertybių sistema: ji visų pirma yra abstrakti, konceptualinė sistema. Religija, žinoma, gali būti ir paprastai yra išreiškiama dviem skirtingais būdais: arba abstrakčia, arba figūratyvine forma. Ta prasme ji aiškiausią atitikmenį randa tapyboje, kur, šalia figūratyvinės, yra išsivysčiusi ir abstrakti tapyba. Abstraktus religijos planas paprastai vadinamas teologija, o figūratyvinė jos forma reiš-

kiasi mitologija ir ritualu (arba liturgija). Teologija tam tikrose istorinėse sąlygose gali būti suformuluota eksplicitiniai, ir tada turime reikalo (nors ir nevisados) su vadinamųjų „aukštųjų" kultūrų religijomis; ji gali likti implicitinė: religijų ar mitologijų tyrinėtojų uždavinys yra tada surasti ir aprašyti tą gilią religijos arba mitologijos prasmę, rustatyti — ar atstatyti — religijos teologinį planą.

Reikia pabrėžti dar vieną esminį religijos bruožą: jeigu religija apibendrinama kaip vertybių sistema, tai jinai, kaip tokia, yra koherentiška, logiškai sandari sistema, kaip ir visos kitos vertybių sistemos. Šis logiškas sandarumas mums leidžia prieiti prie religijos ir ją suprasti jos gilioje prasmėje. Jis taip pat yra vienu iš pagrindinių principų, kuriuo vadovaujamasi, darant archeologinius religijos tyrinėjimus, norint iš atskirų, palaidų elementų, išlikusių folklore ar istorijos išsaugotuose tekstuose, atstatyti religinę sistemą. Kitaip sakant, šis principas leidžia mums išdirbti tam tikrą logišką kalbą, vartojamą ir kitoms semiotinėms sistemoms aprašyti, kuri yra kartu ir mokslinių atradimų talkininkė ir mokslinio aprašymo įrankis.

Reikia dar pridėti, kad paprastai naudojamas dvigubas priėjimas prie religijos, norint ją analizuoti ir aprašyti. Pirmuoju atveju, į religiją arba mitologiją žiūrima kaip į taksonomiją, kaip tam tikrą klasifikacinę sistemą. Krikščionių religijoje, pavyzdžiui, Dievo pagrindiniais atributais laikomi: **tiesa, gėris, grožis, meilė** ir t. t. Šie atributai yra suabsoliutinti, ir į Dievą žiūrima kaip į absoliutinę tiesą, absoliutinį gėrį, absoliutinį grožį. Šias abstrakčias sąvokas, palyginti, lengva suvesti į tam tikrą logišką sistemą. Tačiau šie konceptai gali būti, kitoje kurioje religijoje, personifikuoti, kiekvienas Dievo atributas gali būti išreikštas atskiro dievo figūra. Tokio tipo figūra yra, pavyzdžiui, lietuvių religijos dievaitė **Laima.** Tačiau santykis tarp as-

meniško dievo vardo ir jo konceptualinio turinio yra dažnai komplikuotesnis. Jis gali būti apibūdinamas stilistinėmis formomis, tokiomis kaip metafora ar metonimija, arba išlikti tiesiog nemotyvuotas (**Perkūno** etimologija, pavyzdžiui, nėra tvirtai nustatyta).

Šis stilistinis santykis tarp dievo turinio ir jo vardo sukelia tyrinėtojams nemaža problemų. Pavyzdžiu galima imti sunkumus, kuriuos sutinka krikščionių misionieriai, skelbdamai krikščionybę Afrikoje. Atsidūrus juodųjų visuomenėje, turinčioje savo tikėjimą, krikščionišką Dievą įvesti galima dviem būdais. Pirmuoju atveju, galima sekti prancūzų semantiko Breal protėvio pavyzdžiu: kai Didžiosios Revoliucijos metu izraelitams buvo įsakyta pasirinkti pavardes, jisai, supylęs visą raidyną į skrybėlę, ir ištraukęs penkias raides vieną po kitos, gavo pavardę: B, R, E, A, L ir ja pasivadino. Galim tad sugalvoti dirbtinį krikščioniškojo Dievo vardą ir pradėti kalbėti apie tą Dievą, aiškinant visus jo atributus ir jo darbus. Ir visų tų atributų ir veiklos apibrėžimų suma ir bus krikščioniškojo Dievo turinys. Antruoju atveju, galima elgtis — kaip dažniausia Krikščionybė ir elgėsi — ir kitaip: pasirinkti vieną iš padoriausių esamos religijos dievų, sutapdinti jį su krikščioniškuoju Dievu, ir pradėti iš naujo kalbėti apie šį Dievą, bet jau kitų atributų pagalba, priskiriant jam kitas funkcijas ir kitas valdymo sferas. Tuo būdu įskiepyta Krikščionybė labiau surišta su senąja religija. Taip, atrodo, bus atsitikę ir Lietuvos sukrikščionijimo metu. Manoma, kad žodis **Dievas** yra vieno lietuviškųjų dievų, greičiausia dangaus dievo vardas, sutapdintas su krikščioniškuoju Dievu. Neatstačius lietuviškos religijos kaip logiškos sistemos, sunku pasakyti, kokio tvirtumo yra ši hipotezė: **Dievas** yra neabejotinai indo-europietiškos kilmės žodis, beveik visur sutinkamas, kaip vienas iš indoeuropiečių dievybių, arba kaip kolektyvinis dievų pava-

dinimas daugiskaitoje. Neaiškumas glūdi tad ne **Dievo** dieviškume, o jo konceptualinio turinio, jo figūratyvinių atributų nustatyme lietuviškame kontekste. Gali būti keliamas pavyzdžiui, naivus klausimas: ar **Dievas** ir **Viešpats** (plg. **Žemėpatis**) buvo du skirtingi dievai, ar tai tik du to paties dievo epitetai?

Dievų vardai ir pavadinimai sudaro tad atskirą, antraeilę problemą, kuri priklauso, semiotinės teorijos ekonomijoje, vadinamajam stilistinam planui. Norint rekonstruoti religiją, reikia, žinoma, stengtis, kiek tai įmanoma, nustatyti santykius tarp dieviškųjų atributų, jų pasireiškimo sferų, iš vienos pusės, ir dievų vardų, iš antrosios pusės. Tačiau religijos esmė glūdi ne jos figūratyviniame plane, o jos aksiologijoje, jos teologiniame plane. — Už tat ir klausimas, kurį dažnai kelia lietuvių religijos tyrinėtojai: ar senovės lietuviai turėjo savo Olimpą? — yra nereleventiškas dėl dviejų priežasčių. Pagal graikiškąjį modelį suprasto Olimpo — dievų šeimos ar giminės, gyvenančios pamėgdžiojant žmones — buvimas ar nebuvimas dar nieko nepasako apie religijos vertę ar jos gilumą. Antra vertus, šitos suasmenintų dievų pasaulio supratimas yra per daug „klasiškas", susidaręs tradicinės graikų-romėnų mitologijos įtakoje ir, kaip toks, jau atgyvenęs. Truputį pasirausus po oficialia, poetų ir rašytojų išdirbta graikų mitologija, senosios Graikijos religija pasirodo visai kitoje šviesoje. Asmens — ir tuo pačiu, suasmeninto dievo — sąvoka yra, palyginti, moderniškas, naujas reiškinys: senovės graikai, pavyzdžiui, nejautė jokio logiško prieštaravimo, vartodami vienaskaitą ar daugiskaitą vienam ir tam pačiam dievui (ar dievams) pavadinti. Asmuo kaip toks buvo greičiau suprantamas ne kaip savo vientisumą išgyvenąs individas, o kaip tam tikrų psichinių jėgų aglomeratas: atskiros jėgos galėjo reikštis skirtingose sferose, būti vadinamos skirtingais vardais ir tai netrukdė vienam as-

meniui — dievui išlikti asmeniu, visų tų jėgų kondensacija. — Šitaip, pavyzdžiui, galima būtų aiškinti ir mūsų likimo deivę **Laimą**, ir jos pasireiškimą daugelio **laimių** pavidale, ir jos vieno specialaus tipo atributų figūracija **Gegutės** forma.

Antrasis, skirtingas priėjimas prie religijos aprašymo — tai dieviškųjų funkcijų paskirstymas. Kiekvienas dievas gali turėti ne tik savo atributus, bet ir tam tikras savo funkcijas, savo veiklos ir pareigų sritis. Galima, pavyzdžiui, atskirai grupuoti dievus (ar vadinamuosius kultūrinius herojus), kurių funkcijos yra technologinės, kaip tokio, sakysim Prometėjaus, kuris yra ugnies nešėjas ir technologijos įsteigėjas. Tokios rūšies dievams priešpastatomi magiškieji dievai, kurie tas pačias ar panašias operacijas atlieka stebuklingu būdu, magijos pagalba.

Viena lietuviška pasaka, kurią man pačiam teko analazuoti ir kurios pagrindiniu personažu yra baimės neturįs herojus, padės pailiustruoti šį techniškų ir magiškų dievų antagonizmą. Tai istorija baimės nežinančio karalaičio (ar šiaip sau nepaprasto vaikino) kovos su **Velniu.** Šioje pasakoje, kurios yra 33 užrašyti variantai, šalia krikščioniškojo velnio, kurį mes visi atpažįstame iš jo ragų, uodegos, liežuvio kaišiojimo ir t.t., — bent šešiuose variantuose susiduriame su visiškai kitokia, sakysim, lietuviška Velnio epifanija. Velnias tai milžinas, su didele žila barzda, gyvenąs savo atskiroje požemio karalystėje. Jo tarnai ar palydovai — velniai (čia jau atrandame ir daugiskaitinę Velnio formą). Jie apgaudinėja žmones, gąsdina juos savo klastomis ir magiškomis išdaigomis. Reikia pastebėti, kad visa pasaka gali lengvai būti padalinta į dvi dalis: pirmojoje dalyje karalaitis kovoja su velniais, o tiktai pasakos antroje pusėje, pabaigoje, pasirodo Velnias, ir kova su juo jau vyksta požeminiame pasaulyje. **Velnias** tad yra, bent šitame kontekste, funkcio-

nalinis dievas, jo veiklą charakterizuoja magiškųjų priemonių naudojimas. Prieš jį kovojančio herojaus atributai, atvirkščiai, technologiški, o ne magiški. Jisai, turėdamas atlikti, prieš susitikimą su Velniu, visą eilę bandymų, jų tarpe, pernakvoti tris naktis užkeiktame dvare, pasirenka sau pagelbininkais ugnį, varstotą ir brūžeklį, charakteringus technologinio dievo (ar herojaus) atributus. Tai ir leidžia interpretuoti pasaką, kaip dviejų prieštaraujančių dieviškų jėgų — magiškosios ir technologinės — konfliktą.

Šitoks funkcionalinio dievų antagonizmo pavyzdys yra gal net per ryškus: jis duodamas tik pačiam funkcionalinės analizės principui nustatyti. Dievai paprastai turi, šalia pagrindinių, ir antraeilių funkcijų: toks romėnų Marsas yra karo dievas, bet tai netrukdo jam atlikti ir tam tikras agrarines, laukų globėjo funkcijas. Jam tik ta proga pridedamas papildomas epitetas, lietuviškai sakytume — pravardė. Tokiu atveju net ir aiškios ribos, kaip jau teko minėti, tarp vieno dievo, turinčio dvi skirtingas funkcijas, ir dviejų savarankių dievų, dažnai neįmanoma nustatyti. Tai, savo keliu, išaiškina, kaip Krikščionybės šventiesiems buvo lengva pasisavinti antraeilių ankstyvesniųjų dievų (ar jų savarankių veiklos sričių) funkcijas. Mitologo pareiga yra, žinoma, demaskuoti tokius uzurpatorius, kaip šv. Jurgį, šv. Joną ar šv. Oną. Turint galvoje, pavyzdžiui, kad, pagal liaudies tikėjimą, pirmasis pavasario perkūnas apvaisina žemę ir kad, iš kitos pusės, jurginių dainose kreipiamasi į šv. Jurgį (ar į Jurją), prašant, kad jis „apsiženytų", kad jis „atrakintų žemelę", galima formuluoti hipotezę, kad šv. Jurgis tėra tik krikščioniškasis apsiaustas, uždėtas ant Perkūno — ar vienos jo veiklos sferos — dieviškosios figūros.

Struktūrinė religijos analizė turi tad sau uždavinių dieviškųjų atributų ir dieviškųjų funkcijų aprašymą, religinės aksiologijos ir religinės ideologijos, įpras-

minančios dieviškųjų jėgų veiklą, rekonstrukciją. Tiek funkcijos, tiek atributai turi būti suvesti į logiškas sistemas, kurios, savo keliu, integruojamos į globalinę religijos struktūrą. Tiktai šitokį uždavinį pasistačius, tiktai tokio struktūrinio aprašymo rėmuose galima bandyti spręsti ir dievų vardų, jų klasifikacijos, jų pagrindinumo ar antraeiliškumo problemas. Etimologiniai duomenys, istoriniai šaltiniai, folkloro sugestijos yra svarbios, bet antraeilės priemonės, leidžiančios uždėti vardus ant žinomų, jau aprašytų religinių turinių. — Ar su visa „lino kančia" surištą dievą pavadinsi Vaižgantu, ar dievu X, tai priklauso, visų pirma, nuo religijos aprašymo išsamumo ir vidujinės logikos, kuri determinuos tam tikrą mitologinę apibrėžtą zoną, kurioje toks dievas gali būti ar turi būti; dievo vardas pridėtinas, galima sakyti, tik paskutinėje analizės fazėje.

Lyginamosios indoeuropiečių mitologijos studijose šiuo metu vyrauja Georges Dumézil pasiūlyta vadinamoji trijų funkcijų teorija. Pagal šią teoriją, indoeuropiečių dievai sudaro, visose indoeuropietiškose visuomenėse, tam tikrą ternarinę struktūrą, atitinkančią, mitologinėje plotmėje, trims kunigų, karių ir žemdirbių visuomenės klasėms. Tokiu būdu, indoeuropiečių dievus, patogumo dėliai naudojant indietiškus vardus, galima skirstyti, pagal jų funkcijas, į suvereniteto dievus — Mitrą ir Varūną, į karo dievą — Indrą ir į gausius žemdirbių ir piemenų dievus. Suverenumo funkcija senovės Indijoje, o dažnai ir kitose indoeuropiečių tautose, yra padalinta į suverenumą pagal Mitrą, ir suverenumą pagal Varūną. Mitra yra sutarčių, priesaikų, bendrai paėmus, dermės dievas. Tuo tarpu Varūna — magiško, sakralinio suverenumo reprezentantas. Etimologiniu požiūriu, atrodo, šiuo metu nebėra abejonių, kad Varūna ir Velnias yra vienas ir tas pats vardažodis. Jei, lietuvių religijai pritaikydami Dumézilio teoriją, prileisime kartą, kad Velnias

yra ne tik dievas, bet ir svarbus suverenumo dievas, tai ši prielaida paaiškins savaime ir kitą religinės sociologijos fenomeną: šis visokios magijos, religinio misticizmo dievas visai natūraliai Krikščionybės turėjo būti traktuojamas kaip pats pavojingiausias priešas, ir tapo jos nustumtas į velnio vietą, t. y. į savo vietą, į vietą, kuri jam, kaip krikščionybės priešui, ir priklauso. — Palikdami kol kas nuošaliai lietuviško Mitros problemą ir visai nesirūpindami žemdirbystės dievais (jų nemažą skaičių išsaugojo tautosaka), galime tik pridėti, kad atitikmuo tarp indiškojo Indros ir lietuviškojo Perkūno atrodo neabejotinas.

Grįždamas prie iliustracijai jau kartą naudotos pasakos, noriu pasakyti, kad jinai, šioje naujoje perspektyvoje, atrodo, kaip Perkūno, ar vieno kurio jo funkcijų sferai priklausančio reprezentanto, kova su Velniu. Lietuviškoje tautosakoje labai plačiai žinoma šių dviejų dievų kovos tema. Kai Perkūnas pradeda svaidytis žaibais, Velnias lenda po medžiu, Perkūnas trenkia į medį, Velnias bando slėptis pas žmones, tada Perkūnas, nors žmonėms blogo ir nenorėdamas, trenkia į gryčią. Tai senoviška heroiška kova, nuslinkusi į folkloro lygmenį. Šis Perkūno su Velniu kovos epizodas gali būti traktuojamas kaip vienas iš svarbių senovės lietuvių religinės ideologijos fragmentų. Jis gali būti aiškinamas, kaip religinių pradų antagonizmo dinaminė reprezentacija, kaip amžinybėje sustingusi dieviškoji dinamika. Keista tačiau, kad Velnias, kuris teoriškai turėtų būti suverenumo dievas, yra Perkūno persekiojamas, atsiduria silpnesniojo rolėje. — Jeigu tačiau prileisime hipotezę, kad mano cituotos pasakos herojus be baimės yra arba paties Perkūno, arba bent jo tiesioginio atstovo folklorinis įkūnėjimas (gal dar nepakankamai išryškintas dievas Kalvelis?), tai ši pasaka - mitas pasirodo, kaip pirmutinės Perkūno (ar jo atstovo) kovos su Velniu atvaizdavimas,

kuriame Velnias, nugalėtas, dalijasi savo galios sfera, t. y. suverenumu, su savo priešu. Kad šitoks aiškinimas yra galimas, rodo ir Indijos religijos tolimesnė evoliucija, kur Indra tampa suvereniniu dievu. Tai paaiškintų ir lietuviškų mitologų bendrai priimtą nuomonę, pagal kurią Perkūnas vaidinęs vieno iš vyriausių dievų rolę.

Mano pasirinktoji pasaka gali patarnauti ir kitoms religijų istorijos ir mitologijos problemoms išryškinti. Ji padeda, bent iš dalies, suprasti, kokiu būdu mitai (t. y. religiniai tekstai) gali išvirsti į pasakas (t. y. į folklorinius tekstus); ji leidžia susidaryti bent paviršutinį įspūdį apie tai, kaip gali atrodyti kultūrinė krizė dviejų religijų koegzistencijos, vienos religijos pakeitimo kita pereinamoje fazėje. Pasaka prasideda įžanginės situacijos išdėstymu: gyveno tėvas, turėjo sūnų vienatinį, tas sūnus ne tiktai tėvo neklausė, bet iš viso jokios baimės neturėjo. Ir štai sūnus susigalvoja ir nutaria iškeliauti į pasaulį baimės ieškoti. Taip pasaka prasideda visuose 33 pažįstamuose jos variantuose. Tačiau vienuolikoje variantų, tarp įžanginės situacijos ir sūnaus iškeliavimo baimės ieškoti, įsiterpia epizodas, kuriame tėvas pirma pats bando sūnui baimę įvaryti, jį išgąsdinti, naudodamasis Krikščionybės ir jos tarnų pagalba. Viena iš galimybių, panaudotų keliose versijose: atiduoti sūnų kunigui, kad tasai jį baimės išmokintų. Kita, susilpninta, bet tokios pat struktūros galimybė: vietoj kunigo, sūnus atiduodamas zakristijonui. Tačiau tai dar neišsemia visų variantų. Viename iš jų, tėvo rolėje surandame vyresnįjį brolį, kuris pats yra kunigas. Dar viena išeitis: tėvas, niekur nesiųsdamas, ima pats sūnų gąsdinti, bet tada jau jis pats yra kartu ir zakristijonas. Jei prileisime, kad tėvas reprezentuoja tam tikrą profanišką autoritetą, o kunigas — sakralinį autoritetą, tai atrodo, kad visą variantų buvimo problematiką galima suvesti į ieš-

kojimo sprendimo, kaip geriausiai išdalinti šių dviejų autoritetų — profaniško ir sakralinio — roles sukuriant pasakos personažus. Mano paties struktūrinė hipotezė būtų tokia: norint išaiškinti šio pasakos epizodo išsprogimą į vienuolika variantų, reikia įsivaizduoti tokią pirmapradę struktūrą, kurioje profaninis ir sakralinis autoritetas, tėvas ir kunigas būtų sujungti viename ir tame pačiame personaže, kitaip sakant, kur herojaus tėvas būtų drauge ir kunigu. Toks mitas, per amžius pasakojamas lietuvių tautoje, susiduria su atėjusia Krikščionybe, kur, kaip žinoma, kunigas negali būti tėvu, arba — tėvas negali būti kunigu. Mitas sprogsta: tėvas paverčiamas vyresniuoju broliu, kuris gali būti kunigas; tėvas lieka tėvu, bet jo sakralinis autoritetas sumažėja, ir jis pavirsta iš kunigo zakristijonu. Arba surandama nauja galimybė, sukuriant, vietoj vieno, du personažus: tėvas tada siunčia sūnų pas kunigą baimės mokintis.

Šitokio modelio pagalba interpretuotos pasakos epizodas atskleidžia dviejų skirtingų religijų kontakto problematiką: mitas, kurio negalima pasakoti, išsiskirsto į didelį variantų skaičių; patsai mitas pavirsta į pasaką. Tačiau, nelyginant tos Pietų Amerikos tautelės, kurios misionierių atneštą Evangeliją automatiškai integruoja į savąją mitologinę sistemą, XV-XVII a. lietuviai panašiu būdu įjungia krikščioniškojo šventumo autoritetą - kunigą į savo pasaką tik tam, kad pačią Krikščionybę joje atmestų. Krikščioniškasis kunigas (arba zakristijonas) ne tik kad neįvaro „šventos baimės", t. y. dievobaimingumo mūsų herojui, atvirkščiai: baimė, kurią jis bando sukelti, yra nesakralinė, ne šventa, o simuliuota. Kunigas, pavyzdžiui, siunčia mergą, apsigaubusią balta paklode, kad jinai jį išgąsdintų šventoriuje arba pasiunčia herojų praleisti naktį bažnyčioje, kur velniai ateina su juo kortomis lošti, ir t.t. Jokios krikščioniško Dievo baimės kunigas nė ne-

bando įkvėpti. Dar blogiau, kai kuriuose variantuose, kunigas, herojui išlošus visą bačką pinigų iš velnių ir užmigus, ateina patsai vogti tų pinigų! Šitoks krikščioniško autoriteto atmetimas, išsilaikęs XIX ir XX a. užrašytose pasakose, ne tiktai patvirtina, mano manymu, jau minėtą pradinę struktūralinę hipotezę, jis aiškiai parodo dar vieną charakteringą pasakų bruožą: pasakos turinys nebūtinai turi būti aiškus nei jos pasakotojui, nei klausytojams (būdami pamaldūs, dievobaimingi žmonės, jie būtų tikriausiai atsisakę ją pasakoti ir jos klausyti): semantinė teksto analizė yra tiktai objektyviai tekste besirandančių reikšmių interpretacija, nieko bendro neturinti su publikos nuomonėmis apie pasakos reikšmę.

Tačiau šitokia pasakos interpretacija leidžia tam tikra prasme atstatyti pirmykštę, prieškrikščioniškąją pasakojimo reikšmę ir išaiškinti įžanginę pasakos situaciją, kaip herojaus maištą prieš tėvą - kunigą. Šią interpretaciją patvirtina ne tik žodžio **kunigas** istorija (**kunigas** reiškė drauge ir dvasiškį ir kunigaikštį-poną; plg. kunigystė = baudžiava), bet ir kai kurių mūsų istorikų, prof. Z. Ivinskio jų tarpe, nuomonę, kad senieji Lietuvos kunigaikščiai turėję ir sakralines kunigų funkcijas, kad jie kartu buvę ir religiniai tautos atstovai.

Tą patį religinį konfliktą galima atpažinti ir kituose folkloriniuose dokumentuose. Dar neseniai Lietuvos kaime išsiskyrė atskira žmonių klasė: aiškiaregiai, galį matyti ne tik vėles, bet net ir velnius. Aiškiaregiu žmogus gali pats pasidaryti tam tikros religinės technikos pagalba: reikia pasigauti šunį mėnesienoje, suspausti jo ausis ir žiūrėti pro tuo būdu pasidariusią skylę į mėnulį; tada pasidarai aiškiaregiu. Bet, iš kitos pusės, žmonės, tam tikrose sąlygose, yra aiškiaregiai iš prigimties: tai tie, būtent, kurie yra gimę **Žaliojoj Nedėlioj**, tarp Didžiojo Ketvirtadienio ir Vely-

kų Sekmadienio, kitaip sakant, tuo metu kai Kristus yra miręs, kai Krikščionybė, Dievui mirus, nustoja galiojusi. — Tai charakteringas dviejų religijų palyginti taikingo tarpusavio sugyvenimo bruožas.

Lieka dar paliesti paskutinę, istorijos ir mitologijos santykių, problemą. Sakoma, kad pagoniškąją Lietuvą liečią istorijos šaltiniai yra negausūs, vėlyvi, kad jų tiekiama istorinė medžiaga deformuota pačių autorių, tarnavusių vienokiems ar kitokiems politiniams tikslams. Visa tai yra teisybė, bet jinai nėra specifiška Lietuvos istorijai. Senosios Romos istorijos šaltiniai taip pat datuojami daugiausiai tik nuo Respublikos laikų, jų autoriai vieni kitus kopijuoja, visi jie siekia panaudoti istoriją politiniams tikslams. — Kitaip sakant, senosios Romos istoriją ir religiją atstatyti ieškantieji mokslininkai nėra žymiai geresnėje padėtyje negu mūsiškiai: jeigu, pavyzdžiui, mūsų XVI amžiaus metraštininkai turėjo modeliu graikų - romėnų mitologiją ir stengėsi „nemokslinėmis" priemonėmis atstatyti garbingą Lietuvos praeitį, ne kitaip elgėsi ir graikų kultūros įtakoje išaugę Virgilijai, Romos imperijos istorinius pamatus grindžią Titai Livijai.

Paskutinių dešimtmečių Romos senovės tyrinėjimo sritis pasižymi kova tarp dviejų tendencijų: vieni manė, kad randamus mitologinius duomenis reikia naudoti Romos istorijos atstatymui, kiti, susibūrę apie G. Dumézilį, teigė atvirkščiai, kad vadinamoji Romos istorija, su miesto įkūrimu, pirmaisiais karaliais ir t.t. yra tiktai senosios mitologijos suistorinimas. Šiuo metu, atrodo, kova jau pasibaigusi visiška pastarųjų pergale.

Perkėlus šią problematiką į lietuviškosios istorijos kontekstą, tektų, atrodo, ieškoti naujų perspektyvų ir lietuviškai praeičiai tyrinėti, keičiant, visų pirma, pažiūras į istorinių šaltinių vertę. Po XIX amžiaus romantikų labai išgražintos praeities, naujoji moksli-

ninkų - pozityvistų karta atliko, bendrai paėmus, naudingą kritišką darbą. Tačiau jos dažnai užimta pozicija, pagal kurią XV ir XVI a. metraštininkai ir kronikininkai „išgalvojo" aibę kunigaikščių, kad religijos aprašinėtojai „išgalvojo" ilgiausius dievų sąrašus atrodo per griežta, o dažnai net klaidinga, ypač priėmus naujas pažiūras į pačią istoriją. Jeigu istorijos šaltiniuose ieškoma tiktai istorijos, tai žinoma, Palemono giminės atkeliavimas į Lietuvą yra tik graži pasaka. Bet jeigu bus priimta teorija, kad ne mitai susidaro iš istorinių faktų, bet kad mitologinės struktūros modeliuoja istorijos supratimą ir atkuria istoriją pagal savo reikalavimus, jeigu istoriniuose šaltiniuose bus ieškoma mitologinių, o ne istorinių duomenų, problema atsiduria visai kitoje plotmėje. — XVI a. kronikininkai rašė arba bent dokumentavosi Lietuvoje, kur, kaip žinoma, lietuviškoji religija buvo dar gyva: kodėl istorikai būtų turėję „išgalvoti" senųjų kunigaikščių vardus, jeigu kunigaikščių, greičiausiai susimaišiusių su pagoniškais dievais ir herojais, tradicija buvo dar išsilaikiusi? Literatūros kritika rodo, kad labai sunku išgalvoti, iš nieko išlaužti personažų vardus, kad tų vardų pasirinkimas dažniausiai giliai motyvuotas. Kodėl tad kunigaikštis Kūnas turėtų būti išgalvotas? Jis gal ne kunigaikštis, o mitologinis herojus, jo istorija, gal kokio dievo žygdarbių atpasakojimas. — Tą patį galima pasakyti ir apie dievų vardų vėlesnį išgalvojimą. Kritiškas priėjimas čia, kaip ir visur, reikalingas, tačiau kriticizmas turėtų būti naudojamas mitologijos teorijos rėmuose. Tarp išgalvotų dievų vardų, daug nusipelnęs tautosakininkas J. Balys mini, pavyzdžiui, **Meletėlės** vardą, patikslindamas, kad tai paukštis, o ne dievaitė. Gal J. Balys ir teisingas, tačiau netyčia pataikius ant sakmės, kurioje Meletėlė laikoma „velnio bandos piemene", tenka susimąstyti: gal ne Meletėlę reikia išmesti iš dievų sąrašo, o pa-

keisti mūsuose vyraujantį dievo sąvokos supratimą?

Mitologiniam istorijos supratimui paryškinti galima paimti kad ir Geležinio Vilko mito pavyzdį. Archeologiniai duomenys rodo, kad Vilniaus miestas įsisteigęs anksčiau už Gediminą, kad Šventaragio slėnis negali būti ten, kur mitas nurodo, kad nėra jokių istorinių faktų, leidžiančių pasisakyti nei už krivių krivaičio institucijos autentiškumą, nei apie Lizdeikos istoriškumą. Istoriniu atžvilgiu mitas, atrodo, neįdomus. Iš kitos pusės, Geležinis Vilkas primena romėnų bronzinę vilkę: teigiama tad ar manoma, kad ir pats lietuviškasis mitas bus, greičiausiai, skolinys iš Romos istorijos.

Geležinio Vilko pavyzdys mums atrodo itin tipiškas: mitas per daug skirtingas nuo romėniškojo, kad galėtų būti paprastas skolinys, bet kartu ir per daug panašus į jį, kad jie abu, drauge paėmus, neatrodytų, kaip du vieno archi-mito variantai, kaip dvi vieno indoeuropietiško mito transformacijos. Turint galvoje, kad panašumų ir skirtingumų ieškojimas yra lyginamojo metodo išeities taškas, galima pabandyti sudaryti pirmąjį, paviršutinišką šių bendrų ypatybių sąrašą:

Romulus	**Gediminas**
Miesto įkūrėjas	Miesto įkūrėjas
Prastos kilmės (pamestinukas)	Prastos kilmės (arklininkas)
Turi brolį Remus	Turį brolį Vytenį
Brolžudys	Brolžudys
Vaizduojamas santykyje su vilke	Vaizduojamas santykyje su Vilku
Vilkė pagelbininkė (maitina)	Vilkas pagelbininkas (duoda patarimą)
Santykių lygmuo: „realus“ gyvenimas	Santykių lygmuo: sapno realybė

Į šią palyginamąją lentelę galima būtų įrašyti ir daugiau panašumų, gal dar daugiau skirtumų. Nebūdamas specialistu ir nebandydamas analizuoti šį mitą — tai būtų per sunkus ir, esamose sąlygose, neįmanomas uždavinys —, bandysiu tiktai įrašyti jį, keletos pastabų pagalba, į mitui specifinę politinės ideologijos problematiką.

Iš pirmo žvilgsnio matyti, kad abiems mitams bendra problema: ideologiškai pagrįsti politinių institucijų (miesto, valstybės, dinastijos) įsisteigimą. Šios rūšies mitai žinomi ne tik Romoje, bet ir Indijoje ir Airijoje. Jei Romos, kuri priklauso miestų civilizacijos zonai, politinių institucijų įsteigimas surištas su miesto įkūrimu, tai Indijos ir Airijos mitai susirūpinę daugau dinastijos sukūrimo klausimu: galima prileisti tad, kad Gediminaičių dinastijos surišimas su Vilniaus kaip miesto įsteigimu yra greičiausiai necharakteringas, gal net vėliau pasiskolintas mitologinis elementas. Daug svarbesnis čia būtų Gedimino sapno surišimas su Šventaragio slėniu: miestas, kaip politinio autoriteto lokalizacija, steigiamas dievui pašvęstame slėnyje; jis dinastijos steigėjui suteikia sakralinį autoritetą.

Kitas įdomus šio mito elementas yra bendras visiems vadinamiesiems kilmės mitams: norint išaiškinti tai, kas yra, reikia įsivaizduoti pirminę situaciją, kurioj aiškinamojo reiškinio nebuvo. Jeigu Romulus ir Gediminas **yra** pirmieji karaliai, tai prieš tai jie ne tik nebuvo karaliais, bet jiems prikergiama labai prasta kilmė. Jei jie, ir vienas ir kitas, turėjo brolį (nebandysiu čia aiškinti painios visoms mitologijoms žinomos dvynukų problemos), tai absoliutinis, nedalinamos, suvereninės valdžios pradas geriausiai gali būti išreikštas kaip tik brolio nužudymu. (Mitologijai labai charakteringas prieštaravimas, aiškinantis dvigubą Gedimino kilmę: jis ir Vytenio brolis, ir jo árklininkas).

Būdingas taip pat vilko dalyvavimas miesto - dinastijos steigimo mite. Skandinavijos mitologijoje vilkas taip pat vaizduojamas itin svarbiuose santykiuose su berankiu dievu (kurio atskiri elementai randami ir lietuvių tautosakoje), su germaniškuoju Mitros, sutartimi pagrįsto suverenumo, atitikmeniu. Tačiau, jei skandinaviškieji dievai, Vilkas ir berankis Odinas, yra antagonistai, lietuviškoje versijoje Vilkas yra Gedimino pagelbininkas: šis palyginimas galimas tiktai priėmus hipotezę, kad Gediminas yra mitiškasis karalius, lietuviškojo „Mitros" atstovas žmonių pasaulyje. Geležinis Vilkas tada turėtų lietuviškoje mitologijoje panašią rolę, kaip, sakysim, romėnų religijoje toks Martius Lupus, vienas iš karo dievo įkūnėjimų. Lengvai galima įsivaizduoti, kad visi suvereniniai dievai talkininkauja Gedimino dinastijos įsteigime. Tačau hipotezės lieka hipotezėmis tol, kol tautosakos išsaugoti mitologijos elementai nebus atrinkti, išryškinti ir susistematizuoti. Nors vilką liečianti folklorinė medžiaga ir gausi, apie vilko rolę senojoje mitologijoje dar per mažai žinoma, Šv. Jurgis, sakoma, esąs vilkų valdovas; jeigu šv. Jurgis iš tikrųjų yra tik pavasarinio Perkūno krikščioniškasis substitutas, Vilko ryšį su Perkūnu gal ir galima būtų atstatyti. Tačiau tai yra tik ilgų ir gausių tyrinėjimų hipotezė, kelias, kurį sekant, galima bandyti atstatyti senosios religijos atskirus elementus.

Paskutinė pastaba liečia Geležinio Vilko staugimą, pranašaujantį Vilniaus miesto būsimą garsą ir garbę. Šis staugimas neabejotinai yra dievų ženklas, reiškiąs jų pritarimą žemiškojo suverenumo principui, jo įkūnėjimui Gedimino asmenyje. Šitoks pranašingas pritarimas sutinkamas visose pagrindinėse indoeuropiečių mitologijose, jis įeina į bendrąją valdovo kvalifikacijos schemą. Tai tik patvirtina hipotezę, kad Geležinio Vilko mitas yra greičiau valdovų dinastijos, o ne miesto įkūrimo mitas.

Geležino Vilko mito čia patiektas pavyzdys turi du tikslu. Visų pirma, buvo norėta parodyti, kaip, naudojant lyginamosios mitologijos metodus, galima būtų formuluoti darbo hipotezes ir aiškinti atskirus lietuviškosios mitologijos fragmentus; kaip, visai indoeuropiečių mitologijai charakteringų bendrųjų hipotezių pagalba, galima būtų bandyti nugalėti istoricizmo ir folklorizmo statomas kliūtis.

Antrasis tikslas: paryškinti mitologijos reikšmę istorijos susidarymo procese. Istoriškai imant, savaime aišku, kad Gediminas nebuvo pirmutinis Lietuvos valdovas, kad prieš jį buvo visa eilė daugiau ar mažiau galingų kunigaikščių. Tačiau dar ankstyvesnė, ir už Gediminą ir už tuos kunigaikščius, yra lietuviška suverenumo koncepcija, savita politinės santvarkos ideologija, ilgus amžius išsilaikiusi mitologinėmis formomis, ideologija, panaši į kitų indoeuropiečių tautų politinę sampratą, bet turinti originalią, lietuvišką versiją. Į šią mitologinę struktūrą, istorinėms sąlygoms susidarius, integruojasi ir atskiri istoriniai faktai, šiuo atveju: istorinis Gedimino asmuo ar Vilniaus kaip sostinės iškilimo faktas. Šis mitologijos ir istorijos susidūrimas — Gedimino pavertimas pirmapradiniu Lietuvos valdovu gali būti istoriškai įdomus, nes jis atitinka vienam preciziškam istorijos laikotarpiui — plačios ir galingos valstybės susidarymui. Tačiau Lietuvos protoistorijos tyrinėtojui - mitologui svarbesniu faktu atrodo pats politinės ideologijos buvimas dar prieš istorinės valstybės susidarymą. Lietuviškosios mitologijos tyrinėjimų tikslas ir būtų ne daugiau ar mažiau tikrų, šaltinių patvirtintų dievų sąrašo nustatymas, ne lietuviškojo Olimpo su dievų svetimoterystėmis ir stebukladarystėmis atstatymas, o lietuviškosios religinės teologijos, socialinės ir politinės ideologijos sisteminis aprašymas.

* * *

Šios kelios mėgėjo mintys nėra skiriamos specialistų, tautosakos tyrinėtojų darbui kritikuoti. Jomis norima, atvirkščiai, sukelti susidomėjimą didelėmis galimybėmis, kurios atsiveria jų darbui, papildant jį naujais metodais, pasireiškusiais ir susiformavusiais gretimose mokslo šakose. Kas gali būti gražiau, kaip savo liaudies pasakose, prietaruose, papročiuose surasti senosios, istorijos kuriam laikui užtemdytos, įvairialypės kultūros atspindžius.

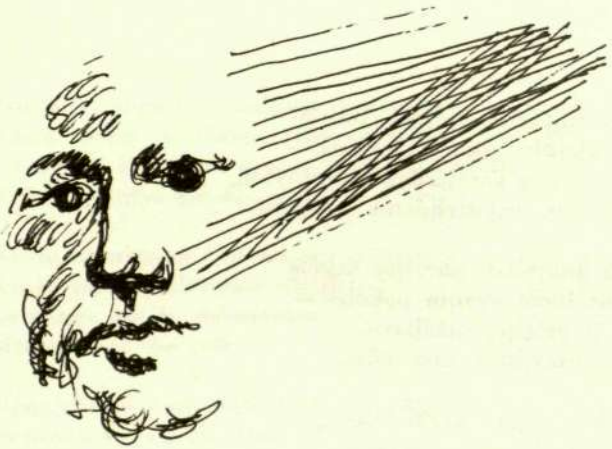

KUPINA ŠIRDIM

KAZYS BRADŪNAS

Aš įsmeigiau poezijos šakelę
Į skliautą vakaro dangaus —
Užgožė ją kerojantys žvaigždynai,
Nuvyto, nepasiekdama žmogaus.

Aš numečiau poezijos šakelę
Ant kieto kranto pakelės —
O ji prigijo, sužaliavo,
Jos neatskirsi nuo žolės,

Tiktai pajusi karčią šaknį,
Besimaitinančią tavim —
Ir būsi laimėje apakęs,
Bet kupina širdim.

TOLMINKIEMIO VAKARO ATODŪSIS

Jau lapai sugulė — viršūnės nori miego,
Antra diena jas daužė vėtrų spragilai.
Dabar vėl žvaigždės debesų briaunom atbėgo
Kaip švytintys sidabro vabalai,

Kurių nesurenka čiulbėdama lakštingala,
Kurių ranka nubraukti negali —
Laiminga tik ir nelaiminga,
Širdie poeto, ko tyli,

Klausydama kaip kalnan kopia rūkas,
Netilpdamas upelio daubose,
Kaip virptelia pabudęs vyturiukas
Ir medžiai atsidūsta sapnuose...

NAKTIES ŽAIDIMŲ MĮSLĖ

Gelmė juoda, vanduo ramus —
Aš permečiau mėnulį per namus.
Nupuolė jis be balso tvenkinin,
Tik žvaigždės skambtelėjo dzin-din-tin...

O gal ne žvaigždės?
Gal medinių kryžių kankalai,
Vėjo pajudinti pilkapy vėlai?..
Bet kad nebuvo jokio dvelksmo —
Vien tyla,
Vien plaukianti į gilumą sala...

Gelmė juoda, vanduo ramus —
Apsišlakstau prieš nekrikšto namus.
Pradėkim žalčio žaidimus.

TARP VANDENS IR ŽIDINIO

Liepsna mano tėvui nekando,
O senelė miegojo su ugnele.
Tiktai krikšto paliktojo rando
Niekad nelietė su žarija
Sielos baugioj gelmėje.

Ir užaugau tarp vandens ir židinio,
Milžinės aslos kietuos delnuos,
Kur nukalta jau iš pamirštojo lydinio
Prie akmens (dabar nugriauto) židinio
Spindi amžinybė pelenuos.

ATĖJAU ŽEMEI LENKTIS

Upės kranto akmuo —
Mano lobių amžinas dangtis...
Nebijok žemei lenktis
Lyg pirminių ganyklų piemuo.

Tūkstančio metų svajonė —
Tik mėnulio juodi pelenai,
Slidūs lyg žalčio žvynai.
O aš, kaip žolės kelionė,
Atėjau žemei lenktis —
Būk mano urnos dangtis.

KITĄSYK IR DABAR

Kitąsyk, užgimus kūdikiui,
Per naktis žibino žiburį,
Kad laumės nepamainytų,
Kad nepavogtų.

Kitąsyk, seniui numirus,
Ir žvakę užpūsdavo,
Kad liepsna nespragėtų,
Širdies nepabudintų.

Dabar, žmogui gimstant ir mirštant,
Mane apima baimė:
Ką gi uždegti?
Ir ką užpūsti?

...FREEZE...

...laikas sustojo staiga, į nieką neatsitrenkęs —
Juodo mėnulio delčia daugiau lėtai nebedilo
Ir smėlynai kapų sustabdė trūnėjimą kaulų.
Upė įsibėgėjus stingo jau smaugiama šalčio,
Ir skaidrioji brasta lyg mirštančio akys pastiro,
Kai skriduolė žvaigždė krito, bet neužgeso...

...stovim pavirtę stulpais druskos, medžio, metalo
Viduryje laukų, be žalumos ir be vėjo,
Be dienos, be nakties, be kraujo drumzlino pulso —
Tik nugiedrėjęs dangus Perkūno tolimu kūju
Kala sidabro vinim prie skliauto poezijos širdį —
O, kaip sunku man klausytis nebyliu virstančio vy-
[turio...

PASILENK

Mano didis, mano meilės Dieve,
Neatsuki veido man baugaus,
Nenuplėški, kaip nuo medžio žievę,
Amžinybę nuo manęs — žmogaus.

Kaip aš būsiu, kaip toks baisiai nuogas
Veriančioj visatos akyje —
Pasilenk, nuskink lyg įsaulėje uogą,
Kad sutirpčiau Tavo burnoje.

TRYS J. TUMO-VAIŽGANTO LAIŠKAI PETRUI KLIMUI (1891-1969) IR BRONEI MĖGINAITEI-KLIMIENEI (1892-1957)

1931 m. spalių 22 d. Kaune.

Mielas Petrai! Centraliniame Vytauto Didžiojo Komitete, kur aš dalyvauju rinktiniu (ne skirtiniu) nariu, teko man dvi naujos pareigos. 1, Ekscelencijai Stasiui Šilingui išstojus, aš gavau apsiimti būti pirmuoju vicepirmininku. (Pirmininkas Švietimo Ministeris Kastas Šakenis, antrasis vicepirmininkas burmistras Jonas Vileišis, sekretorius pulk. Braziulevičius). 2, įeiti į Vytauto D. Muziejaus stato[1]) komisiją (antras narys J. Vileišis, trečias pris. adv. Z. Toliušis). Visi mes norėtume pasimokyti, kaip tos rūšies įstaigos valdomos kitur, seniau jas įsisteigus. Man pavesta pa-

1) Rašyba ir skyryba visur palikta, kaip tekste.

uostinėti ir parinkti medžiagos Paryžiuje, Berlyne ir Stokholme. Pradedu nuo Paryžiaus.[2])

Grįždamas Kaunan, nepamiršk mums atvežti statuto National Musee ar kaip ten vadinas pas jus muziejus, kur sukrauti etnografijos ir istorijos daiktai. Karo muziejų, rodos, turite bent keletą, pradedant nuo Invalydų. Kuris jų tipingesnis? Mat Vytauto Didžiojo Muziejus, nors sudaro vieną vienetą, turės keletą skyrių: patriotinį + karo m., etnografinį + archeolijos[3]) m o gal ir istorinį + dailės (ši atmetama; beliekа salė parodoms). Dar auditorija paskaitoms.

Didžiųjų valstybių muziejų valdymo schema iš viso mums netinka; mes neturėsime departamento; mums bus gana direktoriaus ir skyrių vedėjų; be to specialistų mokslavyrių žinovų. Sumesk tad, ką jūs ten Paryžiuje turite panašaus į mūsąjį ir pasiųsk iš savo pasiuntinybės gauti keletą statutų.

Lesauskienė[4]) rengiasi įsigyventi Tavo viloje lapkr. 1 d., nes durys iš oro, rodos, jau bus rytoj. Vizbaras[5]) sakos širdies ligą padidinęs dėl tų durų. Nesuskuba ir tiek aprūpinti visą Kauno statybą. Vaižganto gatvei kryptis jau nustatyta ir Reisonas[6]) pradėsiąs grįsti molynę.

Pas mus kalba apie prezidento rinkimą. Kunigai baisiausiai nusistatę prieš Smetoną, o ir tautininkai sako jis sulepšėjęs ir bevelytų Tūbelį. Krikdemai savo kandidatą slepia; jį teparodysią pačiame rinkimų momente, kad nebūtų laiko ką bloga jam padaryti.

---

2) P. Klimo prierašas raudonu pieštuku: „Išsiunčiau 1931. XI.3".

3) Taip tekste (vietoj: archeologijos).

4) Barbora Mėginaitė — B. Klimienės sesuo.

5) Feliksas, inžinierius architektas. Pastatė P. Klimui namą Kaune.

6) Karolis, dipl. inž. architektas. 1930-38 m. Kauno miesto savivaldybės miesto inžinierius ir statybos skyriaus vedėjas.

Prie KAKos[7]) dabar niekas nebeprisipažįsta; sako tai buvusi vien studentų akcija; tų, kurie iš ateitininkų išsiskyrė, kaip vilkai iš tautininkų.

Mane nuolat erzina neištikimumu. Paskutinis įsišokimas buvęs, kad sakydamas pamokslą a.a. Dr. Radzvickui[8]), Katalikų Bažnyčią pavadinęs — „maža apeiga". Buvo kažkas panašu, bet ne visai. Kas kunigas — tai man vilkas, o vis už tautininkus, už kurius aš niekur galvos neguldau. Fe!

Jūsų kun. Juozas

O Petriuko[9]) ilgėjuos — geras vaikelis. Laiminu jį iš tolo.

Kaune, 1931. gruodžio 22 d.

Mieliausieji! Sveiki sulaukę šv. Kalėdų! Jūs neužsigaukite, kad mano širdyje daugiausia afektų Petrui Didžiajam[10]), paskui Eglei - Liudvikai[11]) ir tik galų gale judviem, tėvam. Aš nežinau, dėlko man taip darosi. Gal senelio instinktas — mylėti vaikaičius, ne vaikus. Šiaip ar taip ir vaikai — Jūsų padaras, tai vienų laimėjimai yra drauge ir kitų. Eglutė perliesa. Jos kuris aparatas turi negerai veikti. Vaikų kolonija geras bus jai daiktas. O ir Petrui D. metas roveru važinėtis. Danų vaikai treigiai jau pavaldo vairą ir nebevirsta, o švedų dveigiai sportuoja sniege — šliaužiojo nuo kalnelių rogutėmis dideliu greitumu.

Ir mūsų Tėvai (dvasiškieji) sportuoja, kurie su liaudininkais greičiau pasieks netakto finišą. Petras

---

7) Katalikų Akcijos Komitetas.

8) Petras (1864-1931), gydytojas. Lietuvos universiteto ausų, nosies ir gerklės ligų katedros e. o. profesorius.

9) Petro Klimo jr.

10) P. Klimas jr.

11) Klimaitė.

manai, kad jie giliai apgalvoję ir toli numatę sabotuoja Valstybę? Vieną sykį niekus padarę — paneigę rinkimus į savivaldybes, dabar turi toliau kvailiuoti ir savo takto klaidą padengti sistema. Ji nepateisinama. Jei visi jos laikytųsi, kuri gi partija pavaldytų? Ir kokia logika, čia valstybės tarnyboj būti, čia per laikraštį tą v. tarnybą neigti.

Krikščionys tempias būti „samowystarczający"[12]) sudaryti valstybėj valstybę su visomis dekasterijomis: krikšč. universitetu, kr. vidur. mokslu ir pradiniu, krik. sportu, kr. ekonomija, kr. pramone. Kaip žydai kad daro. Bet šieji nors dėl gešefto laikosi.

Šiaip jau pas mus taiku, ramu. Iš „Aušr." ir „L. Žinių" šypsos, kai jos gera valia skęsta nežinioje. Gal jos ir mirs su panieka ant lūpų, kam rinkimai nedemokratiški, kam prezidentauja Smetona, ne Leonas ar M. Biržiška. O širdy mano, kad šiaip versk ir taip, o dabartinėmis sąlygomis geresnio prezidento nesurasi. Geresnieji tebeauga; jų gadynė dar neatėjo.

Panaikinus bačkininkus, kaimas surimtėjo. Daugiau ne iš bačkininkų gauna iš visuotinio liaudies mokslo.

Čekį pardaviau. Teišverčiau 4.970. Išpirkau 4 vekselius po 1.000. Kasoje liko dar 3.049.55 — trims vekseliams. Kitiems paimsiu iš Barbės.[13])

Kūčiojame pas Arkivyskupą, pas Lesauskius ir Kalėjime.

O tų nabašninkų nabašninkų — nė apsidirbti negalima: čia J. Vokietaitis, čia J Yčas, čia Pr. Penkaitis, čia A. Faidutti. Visų gaili, visi teko pagerbti bent pėsčiavimu iš vakzolo, iš priemiesčių į bažnyčią ir atgal į kapus. Kiekvienam bent po mylią.

Aš norėčiau atsigulti Svėdasuose grapų Marikonių

12) Pakankamiausi.
13) Lesauskienė.

kriptoje; ji ten dabar tuščia. O tai tyčiom, kad kas mane mylėjo ir gerbė, kad pasifatigavotų automobiliu atbirbti, o kitų kad nė nematyčiau: potam da karste apsiversiu.

Jūsų kun. Juozas

Kaune, 1932 m. rugsėjo 1 d.

Mieliausieji! Visós jūsų chevros, be Vytauto - Petro, atvirutę iš San Sebastiano gavau. Republicos Espańolos nesama toli, jei iš anopus jos laiškai pareina į trečią dieną. San Sebastiano esama gražaus. Girdžiu, kad jau ir laisvo. Ar jau naudojasi autonominėmis teisėmis Baskai, kurių sostinė San Sebastiano? Aš nekoks geografas. O lingvistas dar menkesnis: baskiškai nesu girdėjęs nė vieno žodžio, kaip tariama ir kaip rašoma. Gaila, kad pirmiau nesusipratau įprašyti. O gal ir Biarritze galėtumėt gauti: atsiųskite man kokį baskišką elementorių ar polyglotte su betkuria Europos kalba. Sako, baskų kalbos gramatika esanti labai keista, vos vos pasidavusi formulavimams. Tu, Petrai, panagrinėk Baskų buitį ir parašyk apie jų buitį ir politiką. Tu, bra, ėmei neberašyti. Ar vis tai apendicito galvon? Išpjovė jį — išpjovė betkurią pareigą šviesti mus tamsuolius.

Buvau pas p. Prezidentą raginti, kad greičiau susitartų su mr. Arrata ir nuramintų katalikus. Aš kalbėjau vaikiškai, bet sąžiniškai. Max Band,[14]) Tau pažįstamas dailininkas, meilindamasis į mane, tarė: Gal T. nė nežinai, kad Tamstą žydai yra praminę — lietuvių tautos sąžine? Aš to nežinojau. O patvirtinti Bando pasakymą, rodos, tegalėčiau, įpiršęs Čiurlionies

14) Žydų tapytojas, gimęs 1900 m. Šakių Naumiestyje, gyveno kurį laiką Paryžiuje.

Galerijai bent vieną jo paveikslą. Veltui — nei saliomonas, nei aš neišpilame iš tuščio.

Šitas Bandas gabus dailininkas ir filosofas. Jis mane daug ko nauja pamokė. Tuščia troba ar sėdyba — netuščia: ten viešpatauja tyla; tuščia ji pasidaro tik tada, kai kas **vienas**[15]) atsiranda. Ir iliustravo tai savo peisažu. Recht.[16]) Tai digresija. O tęsinys štai. Ponas Antanas Smetona paklausė paklaũsė nesklandžios mano kalbos ir nusikvatojo. Man pasirodė, kad tuo momentu tarp mudviejų užsileido šlagbaumas: aš likau su mikro-visuomene savo širdyje, jis su makro diktatorybe savo. Jis eis griežtu keliu, nebijodamas to, ko aš bijau: jei opozicija taip susiorganizuos, kaip katalikai, tai diktatoriaus pusėje beliks ginkluotos kariuomenės, policijos pajėgos, dar skautai ir Jaunoji Lietuva, kur aš kiek kišdavaus. Matau, kad kištis nebėra ko. Ir pats Prezidentas lyg tarstelėjo: Išstok. Matyt, be manęs būtų konsekventingiau elgtis su tautiškąja jaunuomene, apsieinant be religinio auklėjimo. Man tai aišku, kad bent Lietuvos jaunimas pozitivistiškai ir pozityviai tegalima išauklėti su religija; jei be jos — išauklėsi kairįjį elementą, kurs nebesižinos savo krašto galo.

Man liūdna. Ar Petras atvažiuosi į Vold. bylą?

Bučiuoju visus į abidvi burneles

Jūsų kun Juozas

---

15) Tekste pabraukta.
16) Teisingai.

Laiškai spausdinami P. Klimui jr. maloniai leidus. J. Tumas buvo B. Klimienės motinos brolis.

medžiai braižė dangaus kūną
daugelis gyvulių kalbėjo ir sakė
dangus griūva
angelai vyto ir krito
suraskite vieną plūduriuojantį baloj
paimkite jį išgręžkite vandenį
kai jie išdžiūna galima papurenti plunksnas

net vakar
aš užtikau nesiskutusį angelą
jo pirštai užgniaužė mano auskarą
parduokit man šluotą
aš nupešiau jo sparnus

daržas kuriame augo meškų pašaras
nunyko ir dievas miegojęs patvory galvą
pasidėjęs ant šilto pilko zuikio ir
atstatęs švelnius padus pasispyrė
kojų pirštais ir nubėgo tiesiai į saulėleidį
palikdamas meškas dyglius ir žolę

angelas pasakoja apie savo gimimą

kai aš gimiau mano motinos
dažė tvoras baltai mes važiavom
šviesiais dviračiais per ežerą
ir pro medžius įbridusius iki baltų pilvų
motinos pasispyrė apvaliais kulnim krantan
ir lėkė per ežerą atlenkusios kaklus

pasišiaušęs ir sustyręs įsikūnijęs lietus
samaniniu liežuviu
minkštai be galo abuojas
nuleido pasidabruotus akių vokus
ir atkišo patinusią lūpą
pabučiuokite mane jisai suriko
mano plaučiai tušti
ir aš vėl norėčiau įkvėpti jūros vandens

REQUIEM (ALGIMANTUI MACKUI)

VIKTORAS A. DIRDA

Amžinasis, nemirštąs,
Nebesikeičiąs,
Amžinasis nuoboduli,
Nustebink mus.
Neapčiuopiamas, mirgąs,
Vis keičiąsis,
Amžinasis nuoboduli,
Nustebink mus.
Nupilkit jūs stebuklus stebuklais,
Visatą audra, nes ji siunta.
Nelėtėkite, amžinos aušros ribos,
Net dėl mažiausio atomo virpėjimo.
Tetekėkite niekur — aplink grūdus.
Tetekėkite mums,
Kurie jums tebenutekam.

CIKLAS: (I CHING) PERMAINŲ KNYGON

#1
Bėga meškinas
Pro mišką degančių rankų —
Trinkt!
Ledas dūžta...

#2
Skaitei man vakar iš knygos
Beprasmiškų skaičių.
Įsižiūrėjau į tavo lūpas
Ir atsidusau suprasdamas.

Bet po to tu pasižiūrėjai taip keistai,
Ir tokia balta tu šį rytą.
Net nepaglostei kailio įdurdama,
Nes tai tas beprasmiškas skaičius, mano diena.

#3
Ar jau velkies
Tu savo aukso kėdę?
Soste, prilaikai grindis,
Kad neatplyštų nuo žemės.

Eikš, dar aušra toli.
Eikš, nes niekas neprilaikys,
To juodžemio nesuklaidins,
Kai jis tyliai veršis iš žemės...
Liko tik rytas.
Skaityk man.

#4
Laša vaškas varvekliais,
Vanduo žemyn,

Kelia rudens kvapą.

UOSIS JUODVALKIS,
fotografas, gimė 1947 m. Vokietijoje. Šiame numeryje spausdinamos nuotraukos darytos 1969 m. Arkivyskupo Matulaičio senelių prieglaudoje, Putnam, Conn.

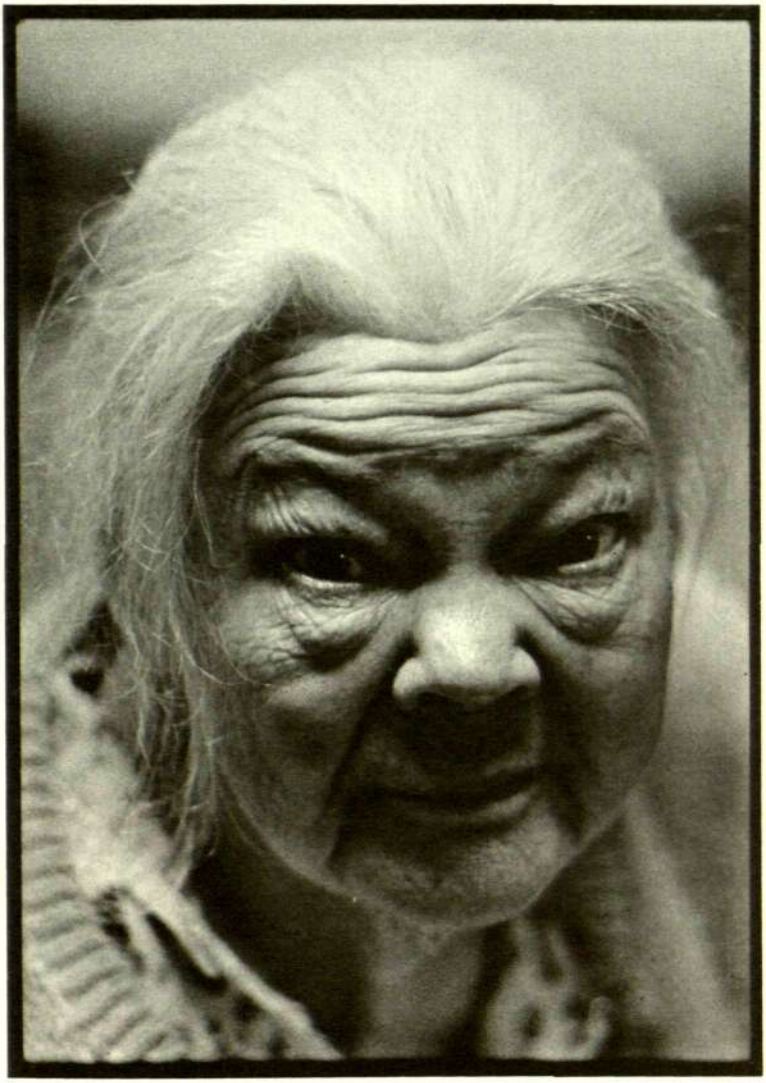

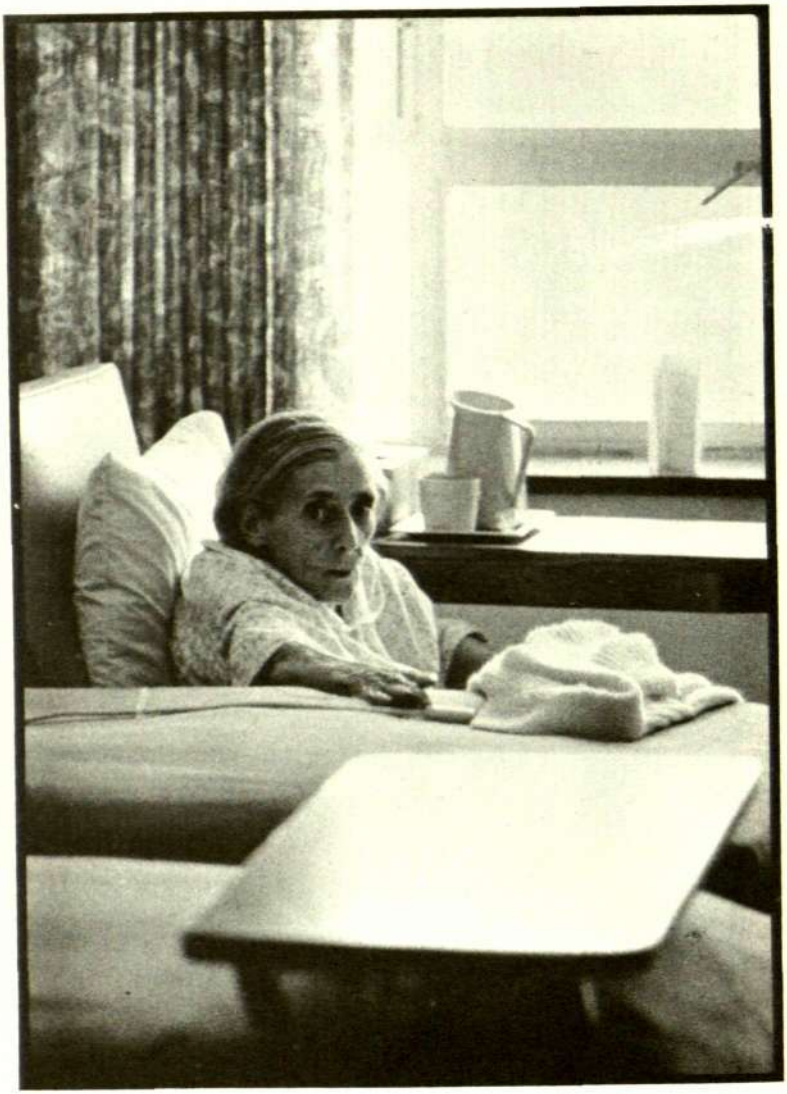

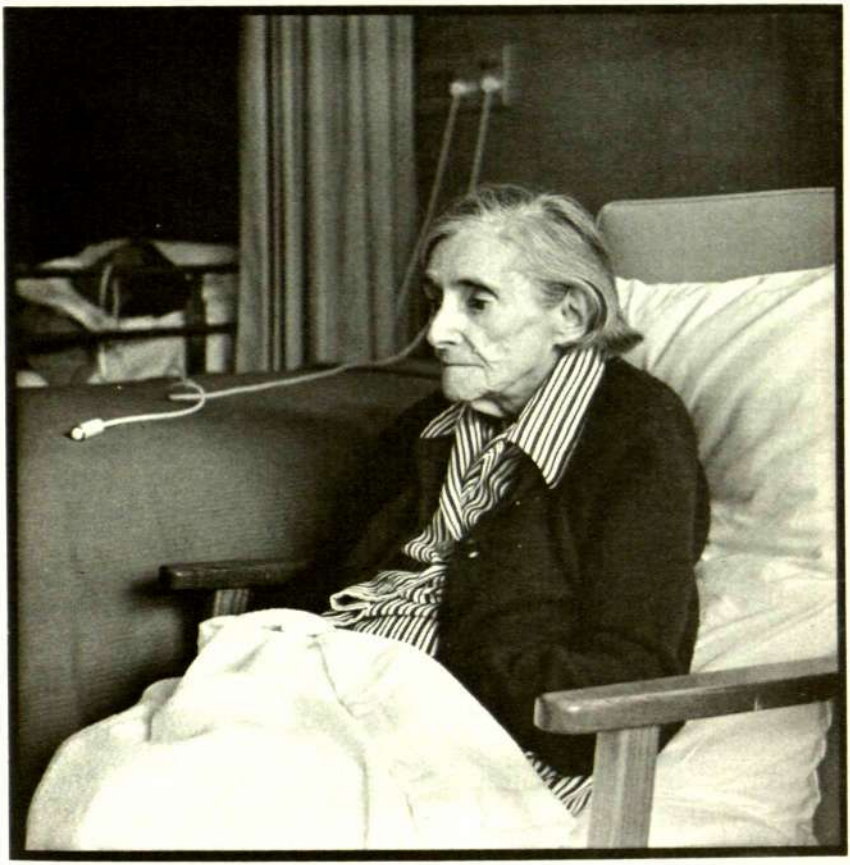

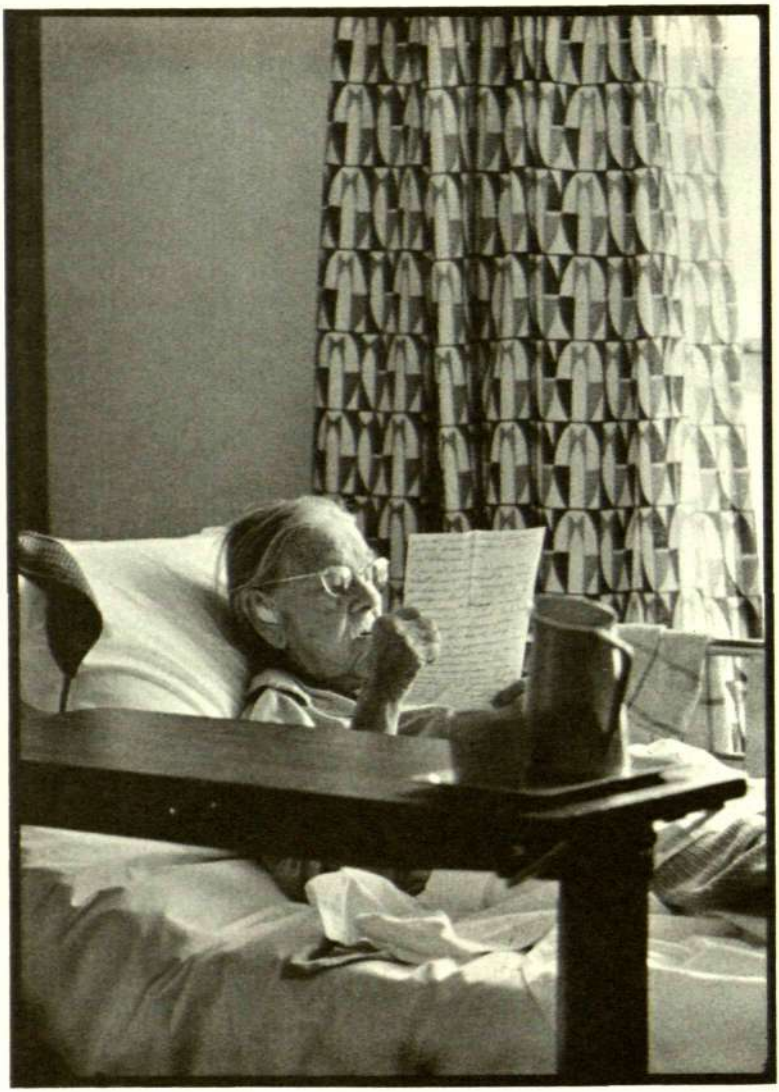

LAIŠKAS SŪNUI

Mano Mylimas Sūnau,

nesu pratęs rašyti laiškų, todėl atleisk, jei mano raštas bus nelabai gražus ir jei nemokėsiu taip gražiai išsireikšti, kaip knygas rašantieji arba taip protingai sudėstantys potvarkius ir aplinkraščius valdininkai. Taip pat atleisk, jei Tave įskaudinsiu duodamas patarimus. Aš tenoriu gero! Žinau, kad tokie kaip Tu nemėgsta pamokslų. Visi, kuriems tik pamokymai reikalingi, jų nemėgsta. Galimas daiktas, jog Tau jie ir nereikalingi. Gal būt, mane pasiekiantys gandai yra melagingi, gal būt, netiesą žmonės kalba. O jei ir būtų bent lašelis tiesos tose kalbose, gal ir protingiausia būtų į jas nekreipti nė mažiausio dėmesio. Tu, kaip ir kiekvienas jaunas žmogus, esi panašus į ištempta viela šokantį cirko artistą: atsargiai pastatai vieną koją, tarsi norėdamas apčiuopti savo siaurą kelią, trumpai akimirkai susvyruoji ir tik po to lengvais ir stipriais žingsniais perbėgi kiton arenos pusėn. Aš visą laiką laukiau kokio nors ženklo, kuris patvirtintų man, kad suradai lyg-

svarą, kad Tavo žingsniai tvirti. Bet, deja, laikas bėga, metų našta mane vis sunkiau slegia, o įvairūs gandai ir ypatingai laikysena kai kurių iš ten sugrįžtančių valdininkų mano atžvilgiu manyje kelia vis didėjantį rūpestį. Aš noriu, kad tie pamokymai Tau nebūtų reikalingi ir kartu bijau, kad nepasiektų jie Tavęs per vėlai. Ir žinai, kas mane labiausiai kankina? Tai prielaida, jog aš savo išmintį pervertinu manydamas galėsiąs Tau pagelbėti...

Jau seniai, dar pačioje pradžioje, žinojau tą Tau pavestą darbą dar būsiant per sunkų, todėl ir kreipiausi į Gubernatorių, prašydamas palikti Tave mano vietoje, ir pasisiūliau patsai tenai nuvažiuoti. Mano prašymo neišklausė. Gubernatorius tepasakė negalįs be manęs apsieiti, bet jaučiąs Tau pilniausią pasitikėjimą ir esąs tikras Tave nei jam nei man nepadarysiantį gėdos. Tu jį pažįsti: būdamas nepaprastai geros širdies, jis atsižvelgė į mano amžių ir nebenorėjo man užmesti ano sunkaus ir įkyraus darbo. Bet jis nesuprato, kad Tau dar reikėjo bent porą metų pasilikti įprastoje aplinkumoje, su dvejomis, daugiausia keturiomis egzekucijomis mėnesyje, naudojant taip įprastas kartuves ir atliekant vieną kitą ne per sunkiausią vietinį kankinimą, nes mūsų žmonės yra prieinamo būdo ir neturi to egoistiško užsispyrimo, kaip ano sukilusio didmiesčio gyventojai. Tu dvasiškai dar nebuvai pasiruošęs sudėtingesniems kankinimams, lygiai kaip ir darbui kirviu, nors aš ir dariau viską, ką galėdamas, kad Tave su tais darbais supažindinčiau. Tavo pagrindai geri, bet Tau svetimas masinis darbas. Tu neturi, kaip ir visi jauni žmonės, pakankamai ištvermės ir kantrybės. Tu negali, o gal ir nenori, tuos varginančius mėnesius suprasti kaip laikiną apraišką, turinčią anksčiau ar vėliau pasibaigti. Tuomet ir vėl turėsi laiko ne tik kitiems, bet ir sau.

Esu Tavo tėvas ir galiu susidaryti Tavo sieloje vykstančios kovos vaizdą. Be abejo, Tu kankiniesi. Mūsų kūnais teka tas pats kraujas, todėl noriu, kad ir mūsų likimai būtų panašūs: kad susilauktumei ramios senatvės, kad susikurtumei Tau gėdos nedarančią šeimą, kad viršininkai būtų Tavimi patenkinti ir kad niekad neapviltumei jų pasitikėjimo. Mūsų kilmė siekia toli. Beveik be išimties visi buvome budeliais. Ir pagarsėjome pagrindinai žinančiais savo darbą amatininkais, — kūrybingi kankinimuose ir švarūs egzekucijoje.

Šiandien nebėra jokio reikalo Tave mokyti mūsų amato paslapčių arba priminti kai kurių plonybių: Tu jas žinai. Mano ausis pasiekę gandai visiškai neliečia Tavo darbo. Priešingai, jie tepatvirtina Tave esantį greitai ir švariai dirbančiu meisteriu. Tačiau tie gandai liečia Tave patį — štai kodėl aš taip nerimauju. Patikimi žmonės man pasakojo Tave kartą piktai surikus: „Užtenka šių budeliškų anekdotų!" Tie Tavo žodžiai mane giliai sukrėtė ir aš viską supratau. Tu esi baisiame dvasiniame stovyje! Tau nebereikia techniškų patarimų. Tau reikia daugiau. Tu pradedi abejoti savimi, Tu pradedi abejoti savo amatu. Atėjo laikas Tau atskleisti keletą tiesų apie tą pasaulį, kuriame gyveni, ir keletą tiesų apie Tave patį. Kaip gera būtų, jei apie tai nereikėtų kalbėti. Tos tiesos turi ateiti nejučiomis, kaip vagys. Man kartais atrodo, jos tegyvena žmonių žvilgsniuose. Kai kunigas, paskutinį kartą sustiprinęs pasmerktąjį, užleidžia mums savo vietą ir mūsų akys trumpai minutėlei susitinka, tuomet budelio ir kunigo žvilgsnių susikryžiavime tarsi atsiranda kažkas stebuklingo — tai kaip tik ir yra toji žodžiais nebeišreiškiama tiesa.

Aš turiu su Tavimi kalbėti, kaip prieš vestuvinę naktį kalbasi motina su dukterimi. Tos tuomet atidengiamos tiesos yra nepaprastai mažos, bet ne vienai

motinai kyla mintis: „Aš mokau dukterį to paties, ko mane motina išmokė. Ar tai viskas, ar tai būtina? Argi tie pamokymai nėra juokingi, jei duktė seniai jau viską žino, ir ar jie naudingi, jei ji tobulai nekalta? Gal būt, ji žino, kaip šitos tiesos padeda džiaugtis gyvenimu, gal ji žino, kaip patirti laimę, apie kurią aš nieko nesuprantu? Gal būt, ji žino, kaip galima gyvenimą palengvinti, tuo tarpu kai aš temokėjau tapti nėščia?" Atmink, yra ir budelių, kurie ta prasme galėtų Tau daugiau pasakyti negu aš. Aš težinau paprastas tiesas ir, jei nebūčiau tikras Tave esant paprastu, sąžiningu žmogumi, Tau niekad laiško nerašyčiau.

Įsivaizduok: platūs, derlingi laukai, pievose rasa spindi, toli mėlynuoja kalnai. Tyrais balsais gieda paukščiai, pirmieji sunkvežimiai atsiranda ant migloto plento. Putojančiomis jūromis plaukia laivai, jų turbinos ūžia, ir mirga daugiaspalvės vėliavėlės. Uostuose šnypščia garai, žviegia keltuvų grandinės. Bulvaruose automobiliai ir šilkas. Milionai dirba ir ilsisi, gamina ir naudoja, stato ir griauna. Mokyklose išmargina lentas baltais simboliais, ir vaikai klauso, ką jiems kalba mokytojas. Ir kartais jie nežino, ką vienas iš tų baltų ženklų reiškia; tuomet juos bara mokytojas, o tėvai nenuperka pažadėto dviračio. Tokių fragmentiškų vaizdų Tu galėtumei prisiminti begalinę daugybę, kiekvienas būtų toks savaime suprantamas ir įtikinantis, kaip savaime suprantamos ir įtikinančios yra plytos katedros mūruose. Bet, nepaisant to, viskas tėra iliuzija. Tai tik tušti vaizdai. Tiktai tamsiuose kambariuose, už užuolaidų, vyksta esminiai reiškiniai. Tenai sotinasi vienas kito kūnu vyras ir moteris. Ir panašiai, už aukštų mūrų, dusliai muša šiam pasauliui ritmą budelio kirvis. Tikėk man — tik aistra ir kartuvės daro šitą pasaulį įmanomu. Meilė — kad jis iš viso yra; budelis — kad jis yra toks, kokį Tu jį matai.

Bet kartais mūsų dukterys dingsta už vienuolyno vartų, ir jų motinos nežino, ar džiaugtis ar verkti. Ir budelis kartais pavargsta ir nusigręžia, nes paprasčiausios tiesos sunkiausiai pakeliamos. Bet ne tai teisinga, kas mažiausiai skaudina, ir žiūrėti, tiesai į akis reikia prisiversti. Reikia kartais save prisiversti likti budeliu lygiai taip, kaip reikia prisiversti tapti motina.

Gal būt, Tau atrodo, kad būti budeliu yra kas nors pikto, ir kad budelio amatas yra blogesnis arba mažiau garbingas už kitus? Gal Tave sužeidė kokio nors pasmerktojo pastaba, gal Tave atstūmė mergaitė, sužinojusi, kas esi? Nekreipk į juos jokio dėmesio. Vienam Tu nukirtai galvą, o karštą kūną ir vėl susirasi. Nei batsiuvio, nei kepėjo nei gydytojo amatas nėra prasmingesnis už Tavąjį. Rojuje nebuvo nė vieno amato, ir kiekvienas ylos pervėrimas per puspadį, kiekvienas kvapus duonos kepalas ir kiekvienas ligonio centas gydytojo saujoje teįrodo, kad mes jau nebe Rojuje. Šiame pasaulyje visi amatai yra vienodai būtini ir vienodai garbingi arba negarbingi. O tokiems svajotojams, kurių visuomet apstu, kurie kažkodėl skelbia teisingumą reikalaujantį, kad būtų išnaikinti budeliai, kad gydytojai neimtų honoraro ir kepėjai atiduotų duoną alkaniesiems, tokiems svajotojams galvos kertamos visų pirmiausia. Budelis nėra žmogžudys. Budelis yra **Didysis Tramdytojas.** Ne vienas fantastiškų teorijų skleidėjas ir ne vienas sauvalis dreba iš baimės ir suvaldo savo užmačias, prisiminęs kaukėtą žmogų juodame trikotaže. Ir nemanyk, kad, nebūdamas budeliu, išvengtumei pašaipos ir neapykantos: kievienas amatininkas turi dažnai paragauti tos pačios paniekos ir kiekvienas Tau tik patvirtins, jog doru darbu užsidirbti duoną ir būti niekinamu yra vienas ir tas pats.

Man pasakojo, girdi, Tu pasidaręs kažkoks keis-

tas ir taip elgiąsis su pasmerktaisiais, tarsi jų gailėdamas arba norėdamas jiems įtikti. Šituo atveju budelis iš esmės skiriasi nuo bet kokio kito amatininko: jam nėra nė mažiausio reikalo pataikauti klientūrai. Batsiuviai, staliai, mechanikai, vaistininkai — visi gerai žino niekad negalėsią atiduot tobulo darbo, ir turi būti atlaidūs ir mandagūs (nes, negalėdami surasti tobulo amatininko, žmonės ieškos bent sukalbamo ir jiems pataikaujančio). Nekalbant jau apie nuobodų darbą, visi amatininkai kenčia nuo negalinčių mokėti ir todėl priekabių ieškančių ir juos šmeižiančių klientų. Tau gi visi tie nemalonumai atpuola. Tau nereikia stengtis surinkti klientūrą — priešingai, Tavo uždavinys ja atsikratyti. Tu privalai būti neasmeniškas, nes Tu jau nebesi paprastas žmogus. Tu — principas, todėl ir nešioji juodą kaukę. Tu negyveni. **Tu esi.**

Beje, ar žinai, kad kiekvienas šiandien norėtų tapti budeliu? Man Gubernatoriaus sekretorius kartą prasitarė, girdi, jiems organizuojant tuos darbus, kuriuose ir Tu šiandien dalyvauji, buvo pristigę darbininkų ir patikimi asmenys buvo įpareigoti neviešai surinkti savanorių. Tik įsivaizduok: iš fabrikų ir nuo varstotų, iš įstaigų, raštinių ir universitetų suplūdo kandidatai. Ta žinia mane tiesiog nugąsdino, aš niekad nemaniau turįs tokią stiprią konkurenciją. Todėl gali įsivaizduoti, kas Tavęs laukia, jei ir toliau taip neatsargiai ir vėjavaikiškai elgsiesi, jei tik teisybę man apie Tave pasakoja. Tu pateksi į pasaulį, sklidinai pilną godžių ir nesąžiningų žmonių, besigrumiančių dėl duonos kąsnio, negalinčių nė akimirkai surasti poilsio ir ramybės. Gal būt, kaip tik norintieji patekti Tavo vieton iš Tavęs šiandien šaiposi ir Tave niekina. Tad būk protingas ir nepasiduok.

Tu jau nuo pat mažens buvai ramus ir protingas vaikas. Mes su motina dažnai pasidžiaugdavome

Tavimi. Buvai stiprus ir sveikas, paaugęs mėgdavai tylėti, ir Tavęs nedomino nei sportas, nei tušti plepalai, nei kvaili pusbernių pokštai. Tu niekad nesijuokdavai iš silpnesniųjų ir nesinaudojai nei savo jėga nei subrendusia galvosena, kad kitus išnaudotum ar nuskriaustum. Ne kartą tuomet sakiau motinai: „Žiūrėk, koks gražus budelis auga".

Šiandien Tave dar vertina Gubernatorius ir jo patikėtiniai. Antra vertus, kaip tik tokiems, kaip Tu nėra nė mažiausios vilties ko nors pasiekti viešajame gyvenime. Savo amato ir paskirties atsisakęs — žūsi. Pasaulis šiandien piktesnis negu bet kada, jame tegalioja tuštybė, pavydas, melas ir apgaulė. Tame pasaulyje tebūtumei naivus, visų apgaudinėjamas milžinas. Laimei, Tavęs laukia saugi ir garantuota ateitis dabartiniame, paveldėtame darbe. Darbo **niekad** nepritruks. Tu turi visas anksčiau paminėtas geras savybes, be to, esi gražiai sudėtas ir gerai išsivystęs. Kitus pasmerkiantieji mirti nemėgsta surūgusių egzekutorių, o prietaringoji minia, kuriai retkarčiais reikia sutrumpinti ragus ir nukirsti sauvaliaujančias rankas, tiktai džiaugtųsi, jei budeliai būtų išsigimusio kūno ir gyvuliškų veido bruožų. Šitokiais toji amžinai vaikiška minia gi mus ir norėtų matyti. Tačiau tokie kaip Tu, gražiomis akimis juodoje kaukėje ir galingais raumenimis po juodu trikotažu, suteikia egzekucijoms apeigišką rimtį. Stiprūs žingsniai, švarus darbas ir spindinčios, nekaltos bet kartu žinančios akys — ar gali būti kas nuostabesnio?

Kad sunku Tau turi būti sugyventi su bendradarbiais, aš nei kiek nesistebiu. Žinodamas Tavo kilnų būdą, aš įsivaizduoju, kaip nepakenčiamos Tau jų nešvankios kalbos, neminint tokiais laikais budelio amatan įsibraunančios sauvalės. Tikriausiai Tavo kolegų tarpe yra daug išnaudojančių savo padėtį įvairiausioms nedoroms kombinacijoms, priimančių

kyšius ir suvedančių savo asmeniškas sąskaitas su pasmerktaisiais. Ypatingai kankinimai atveria daug galimybių negarbingai praktikai, ir yra net randančių ar ieškančių juose pasitenkinimo. Savaime aišku, aš nė nemanau neigti, kad kiekvienas amatininkas turi džiaugtis savo rankų darbu, bet tasai džiaugsmas neturi būti kūniškas. Tu viskuo tuo šlykštiesi, bet Tave pradeda kaltinti išdidumu ir, jei nepasisaugosi, tie patys žmonės apkaltins Tave savosiomis nuodėmėmis. Savo paniekos jiems niekad nerodyk, priešingai, būk labai mandagus. Turėk kantrybės ir atmink: vieną kartą jiems visiems nukirsi galvas. Jie tik laikinai, iš bėdos priimti ir didžiuma bus artimoje ateityje išnaikinta. Jų sauvaliavimas ir tuštybė juos anksčau ar vėliau atves pas Tave, ir tuomet Tu visiems išmuilinsi virves. Betgi nemanyk, kad tik budeliai tokie nešvankūs. Klientams išėjus pro duris, ir siuvėjai šaiposi iš šleivų kojų ir įdubusių krūtinių, o dekoratoriai tyčiojasi iš darbdavių prasto skonio ir šykštumo. Tai vis niekam tikę amatininkai, ir tokių visuomet buvo ir bus didžiulė dauguma. Jie neturi jokios ateities ir todėl neverti Tavo dėmesio.

Tur būt, Tu kartais pagalvoji apie Dievą ir Jo Įstatymus. Tuomet Tu vieną iš Įstatymų pritaikai sau ir imi abejoti, ar teisingai gyveni... Be abejo, tuo pačiu Įstatymu Tave kaltina priešai? Greičiausiai jau ir pats pastebėjai pagalbinių budelių tarpe esant ypatingai daug piktžodžiautojų ir bedievių. Tai vis žmonės, nesugebą suvokti Aukštesniųjų Įstatymų, tai žmonės, tikį miražais ir nustojantys sielos tiems miražams dingstant. Tai pikčiausieji nusidėjėliai ir piktžodžiautojai. Nusivylę savuoju protu, jie nusivilia dieviškuoju. Tikėk: „Kas kardą pakels — nuo kardo žus". Tu esi antrasis kardas, o trečiojo niekas nemini. Tad nepamesk tikėjimo, nes niekam Dievas nėra taip būtinas, kaip Tau, ir kur būtų Jo Ranka be Tavęs?

Kiek žmogiškų paslapčių **Jis** Tau atvėrė! Kiek kartų matei, kai Tau užsimojus, krūpteli virpantys pečiai, kiek kartų jau Tave ištiko vilties galutinai nustojęs žvilgsnis! Kai man, Tavo senam tėvui, kartais užeina sunkios dienos, kai varginančios mintys atima miegą, tuomet, dievaži, tasai kiekvienam budeliui taip gerai žinomas paskutinis krūptelėjimas, tasai nesąmoningas sprando pasipriešinimas, nulenkiant pasmerktojo galvą ant bloko, mane atgaivina ir sustiprina. Ir tuomet aš meldžiuosi: „Dėkui Tau, Viešpatie, kad ką kitiems parodai kartą gyvenime, man parodai kasdien". Kas miniai įvykis, mums, sūnau, tėra vyksmas. Mums nereikia kartoti „memento mori". Žvilganti mirtis nuolat kabo mūsų kambaryje ant sienos.

(Beje, ar Tu gerai prižiūri įrankius? Visad nuplauk žibalu **tuojau** po darbo ir, gerai nušluostęs, ištrink švaria, skysta alyva.)

Praeis dar keletas metų, ir Tu įsigysi tą tikrą, neklaidingą budelio akį. Tai sugebėjimas peržvelgti žmogų, tai Dievo dovana. Užteks Tau tik trumpai žvilgtelėti į nepažįstamą, ir žinosi, kaip jis elgtųsi ant ešafoto. O, kaip daug išdidžių, griežtais balsais ir karališkos laikysenos vyrų yra aukštų valdininkų, generolų, mokslininkų ir šiaip garsenybių tarpe, bet tik budelis žino, kokie menkučiai jie pasidaro, kai reikia mirti! Tuomet tik išryškėja jų tuštybė ir dvasinė menkystė. Vieni verkia ir draskosi, kitiems siaubas pakerta kojas ir vilkte reikia juos užvilkti laiptais. Kaip pelų maišus. Kiti vėl įsitveria kunigo sutanos, kaip vaikai motinos žiurso. Vėl kiti tik paviršutiniškai ramiai laikosi, nors iš jų veido ir judesių tiesiog trykšta dvasinė silpnybė. Tuomet net mažiau prityrusiems pasidaro aišku, kad tik gėda, ne pažintis, apvaldė jų protą. Yra ir artistų, su perdėtu lengvumu užbėgančių pakopomis, nes jų tuštybė net ir mirtyje ieško viešo triumfo. Pastariesiems nėra

didesnės bausmės kaip tyli, slapta egzekucija. Po paskutiniais savo marškiniais jie virpa, o jų kaktos aprasoja kaip pirtyje. Labai retai, bet pasitaiko ir tokių, kurių judesiai ir žodžiai yra ramūs ir tvirti, kaip ir visomis jų gyvenimo dienomis. Tuomet jauti — tas žmogus žino tiek pat, kiek ir Tu, gal net ir daugiau. Ir budelio širdyje gimsta gili pagarba. Ar tu žinai, kad nėra puikesnio laurų vainiko, kaip toji budelio pagarba?

Mano senelis, tiesa, sakydavo, kad tokiam žmogui mirštant, išryškėjąs ir budelio asmuo: kai kurie, esą, įsiuntą, tarsi pavydėdami. Tarsi kažko brangaus nustodami...

Gal būt, aš ir be reikalo Tau apie tai rašau. Aš noriu Tau parodyti stulpus, ant kurių visata pastatyta. Žinau, kad žmogui to nepakanka. Dar ir šiandien, senatvėje, kartais staiga kažko pasiilgstu, ir man atrodo, tarsi kažką labai svarbaus būčiau praleidęs. Galimas daiktas, kad ir plačiųjų masių gyvenime yra šioks toks turinys, galimas daiktas, kad ir jų dienos nėra visiškai beprasmės. Tačiau atsikratyk tų minčių. Tu gi turi viską, ko žmogui reikia: šiltą moterį, kad atvėstum, ir šaltą vyną, kad sušiltumei. Duona ant Tavo stalo baltesnė už daugumos ir stalai Tau **visur** padengti. Būk tad stiprus ir neabejoki.

Nesijausk vienišu.

Aš Tave suprantu, Tavimi didžiuojuosi ir už Tave meldžiuosi.

Wentworthville, 1961.

MARKSISTINĖ DIALEKTIKA

VYTAUTAS DONIELA

Marksistų tarpe beveik be išimties randame teigimą, kad jie turi specialų metodologinį įrankį — dialektiką, kuris padeda nuspręsti, kokie politiniai ar apskritai visuomeniniai veiksmai yra tinkamiausi susidariusiose aplinkybėse ir norimų ateities tikslų įgyvendinimui. Tiesa, kad Marksas ir Engelsas dialektikos svarbos beveik neišnešė už mokslinio tyrimo ribų. Jų nuomone, dialektika yra metodas, kurio pagalba lengviau atverti mokslinius dėsnius, ypač visuomeniniuose reiškiniuose. Leninui tačiau dialektika yra kartu ir „veiklos vadovas". Ši leninistinė mintis netruko įsipilietinti marksistiniame galvojime apskritai, atitinkamai nuspalvindama ir dialektikos teorinę reikšmę. Engelsui dialektika buvo „bendri vystymosi dėsniai". Dabarties marksistams „bendrų vystymosi dėsnių pažinimas įgalina analizuoti praeitį, teisingai suprasti dabartį ir pramatyti ateitį" (**Fundamentals of Marxism - Leninism**, Moscow, 1961, psl. 69).

Nepaisant tokios dialektikai priskiriamos svarbos, Vakaruose atsirado daug jos kritikų. Vieni joje matė paprastą teigimą, kad visur vyksta kaita ir kad įvykiai yra nuolatinėje priežastingumo sąveikoje. Kiti dialektikos iš viso negalėjo suprasti ir todėl joje įžiū-

rėjo savotišką mistifikaciją, priskirdami jai tą patį bruožą, kurį Marksas priskyrė Hegelio teorijoms. Treti sutiko su dialektikos „paslaptingumu", bet sakė jį susidedant iš vidinių nesklandumų.

Čia duosime trumpą marksistinės dialektikos analizę, nurodydami, kad (a) dialektika iš tiesų slepia vidinius prieštaravimus ir kad (b) dialektika neturi pakankamai specifinio turinio, kad galėtų būti vadovas konkrečiai veiklai.

Pirmiausia, dialektika yra metodika ar, tiksliau, filosofinė tezė, pabrėžianti nuolatinę kaitą ir sąveiką. Kaip Engelsas (kuris dialektikos teoriniam išdėstymui paskyrė daugiau energijos negu patsai Marksas) išsitaria Duehringo kritikoje, dialektiniam metodui gamta, žmonijos istorija ir žmogaus protinė veikla yra „paveikslas begalinio susinarpliojimo santykių ir reakcijų, permutacijų ir kombinacijų, kur niekas nepalieka kas, kur ir kaip buvo, bet viskas juda, keičiasi, prasideda ir užsibaigia". Arba vėl, „dialektika... suvokia daiktus ir jų mintinius atitikmenis jų esminėje sąjungoje, susibūrime, judesyje, kilmėje ir dingime".

Engelsas taipgi pabrėžia, kad jo laiko mokslininkai yra linkę postuluoti griežtas klasifikacines schemas, absoliučius skyrimus ir apskritai žvelgti į fenomenus, lyg jie būtų savitarpyje visi izoliuoti. Šitokiai laikysenai priešpastatydamas savąjį metodą, Engelsas priduria, jog „pripažinimas, kad šitokios priešingybės ir skyrimai, nors ir randamos gamtoje, galioja tik reliatyviai, ir kad iš kitos pusės tokį įsivaizduotą nelankstumą ir absoliutų galiojimą įneša į gamtą tik mūsų reflektyvus galvojimas — šis pripažinimas yra gamtos dialektinio suvokimo branduolys". Engelsas yra tikras, kad dialektika taps pagrindine ateities metodika; jei praeities mokslai stovėjo ant „atomistinės" metodologijos pagrindo, ateities mokslus ženklins nuo-

latinės kaitos bei sąveikos pabrėžimas, — vadinasi, dialektinė laikysena.

Šitoje tezėje nėra nieko paslaptinga. Reikia sutikti, kad Engelsas, nors perdėdamas, iš dalies buvo teisus. Tačiau svarbu ir tai, kad Marksas ir Engelsas atvirai pripažįsta, kad tokią dialektikos sąvoką jie perėmė iš Hegelio. Čia ir prasideda dialektikos mistika. Tol, kol dialektika ribojasi visuotinės kaitos bei sąveikos pripažinimu, ji yra neutrali. Tačiau Hegelio metafizikoje ji buvo sujungta su kitomis metafizinėmis tezėmis, kurias Marksas bei Engelsas atmetė savo ekonominėse bei socialinėse teorijose bet nepakankamai išvalė abstrakčioje — dialektikos — plotmėje.

Tiesa, kad įvade į **Kapitalą** Marksas sako, kad hegelinė dialektika buvo idealistinė ir todėl stovėjo kojomis į viršų. Tačiau paprastas jos apvertimas kojomis žemyn nepajėgė pašalinti teleologinio ir monistinio atspalvio, kuris buvo visai svetimas marksistiniam žvilgsniui. Marksistinės dialektikos „paslaptingumas" glūdi tame, kad ji sulieja monistinę ir teleologinę laikyseną, randamą pas Hegelį, su pliuralistinėmis ir neteleologinio priežastingumo prielaidomis, kuriomis remiasi marksizmas. Kiekvienas iš trijų marksistinės dialektikos dėsnių (1. neigimo neigimo dėsnis, 2. priešybių vienybės dėsnis, 3. kiekybės į kokybę transformacijos dėsnis) atveria kurį nors konfūzijos aspektą.

Prieš žvelgiant į šiuos dėsnius paskirai, tenka akį mesti į prieštaravimo rolę dialektikoje, nes lygiai kaip prieštaravimui didelę svarbą priskyrė Hegelis, taip jis liko kanonizuotas ir marksistinėje teorijoje.

Hegeliui prieštaravimo iškėlimas buvo svarbus, kadangi jis kovojo su vadinamąja atomistine laikysena. Pasak Hegelio, kasdieninį galvojimą ir mokslinį teorizavimą dominuoja nesąmoningas atomizmas, teigiąs tikrovėje absoliučias ribas, erdvėje absoliučius taškus, laike absoliučius momentus. Šitoksai požiūris

negali teoriškai suvokti **judesio,** kuris šiaip ar taip yra visuotinis tikrovės bruožas. Jei judesys teoriškai suprantamas kaip objekto buvimas vienu momentu vienoje vietoje ir kitu momentu kitoje, tai kiekvienu momentu jis užima tam tikrą vietą, ir, užimdamas tam tikrą vietą, jis yra statinis, nejuda, — tokiu būdu judesys lieka statinių būsenų suma. Kitaip gi reikia sakyti, kad objektas vienu ir tuo pačiu momentu **yra ir nėra** toje pačioje vietoje. Abu dilemos 'ragus' be pagražinimų išdėstė graikas Zenonas iš Elėjos judančios strėlės paradokse, ir Hegelis sutinka su jo argumentacija. Bet, priduria Hegelis, šita dilema galioja tik atomistinei laikysenai, kuri pradeda nuo taškų bei absoliučiai ribotų egzistencijų apskritai. Radikaliai kitoks išeities būdas yra atmesti absoliučias ribas, taškus ir momentus ir pradėti nuo tolydumo (kontinuiteto). Šiai laikysenai, kurią Hegelis, skirdamas nuo atomistinio **Verstand,** vadina **Vernunft,** judesio esmėje rastas prieštaravimas dingsta; jis yra pakeliamas į aukštesnę plotmę (aufgehoben), ir tuomi judesį galima suprasti kaip jis iš tikro yra, nebe kaip statinių būsenų sumą.

Marksas ir ypač Engelsas buvo stipriai paveikti Hegelio nuolatinės kalbos apie tikrovės prieštaringumą; kadangi jie irgi pabrėžė judesį ir kaitą, prieštaravimui turėjo būti priskirta didelė svarba. Bet ir Marksas ir Engelsas praleido faktą, kad Hegelis kalbėjo apie epistemologines arba **pažinimo laikysenas.** Būdami epistemologiniai realistai, Marksas ir Engelsas prieštaravimą tarė esant pačioje realybėje. Šita konfūzija aiškiai prasiveržia Engelso raktiniame sakinyje: „Patsai judesys yra prieštara: net paprastas mechaniškas vietos pakeitimas gali įvykti tik tada, kai kūnas tuo pačiu laiko momentu yra vienoje ir kitoje vietoje, yra vienoje vietoje ir kartu ten nėra. Ir nuolatinis šios prieštaros iškilimas bei išsisprendimas yra

kaip tik judesys" (**Anti-Duehring,** Moscow, psl. 166). Šita paradoksinė judesio analizė laikui bėgant tapo nepatogi ideologinė dogma fizinių mokslų atžvilgiu, ir todėl prieštaros sąvoka tapo sušvelninta, ją suprantant kaip jėgų ar faktorių **konfliktą.** Dar daugiau: prieštara kaip jėgų konfliktas dabartinių marksistų raštuose yra net skirstoma į „antagonistinių" ir „neantagonistinių" jėgų konfliktą, kur Markso bei Engelso postuluotas **loginis** prieštaravimas vietos jau visiškai neberanda. Vis dėlto oficialiai šis esminis teorijos pakeitimas nėra pripažįstamas, ir todėl operavimas su nauja prieštaros sąvoka dialektikos supratimą dar labiau pasunkina.

Po šių įžanginių pastabų žvelgsime į pačius dialektikos dėsnius. Pirmiausia, **neigimo neigimo dėsnis.** Iš visų trijų marksistinės dialektikos dėsnių, šisai labiausiai išduoda Hegelio teleologinį palikimą, kuris iš marksistinės metodikos turėtų būti visai pašalintas. Kritikai yra pastebėję, jog Marksas neretai išsitardavo, lyg istorija juda link specifinio tikslo ir kad lyg šalia empirinių dėsnių veikia Istorija su didžiąja I. Kritikai čia įmatė paralelę su garsiąja Hegelio teze apie Proto Suktumą — kad individų veiksmai, kaip nepriklausomi ir savanaudiški jie beatrodytų iš pirmo žvilgsnio, yra iš tikrųjų išnaudojami Absoliutaus Proto ir palenkiami jo siekiamam galutiniam tikslui. Kietiems marksistams šis teleologinis atspalvis buvo tik apgailėtinas kalbinis neapsižiūrėjimas, nes vadinamasis istorijos tikslas nėra joks tikslas tikrąja to žodžio prasme, o tik natūralių socialinių dėsnių neišvengiamas rezultatas.

Tačiau teleologija gana ryškiai prasiveržia kaip tik Engelso formuluotame neigimo neigimo dėsnyje, pagal kurį antrasis neigimas yra objekto pakėlimas į aukštesnę plotmę. Šio dėsnio atvejus Engelsas mato visur, nuo matematikos iki chemijos, ir kaip kasdieninį

aiškų pavyzdį jis nurodo miežio grūdą, kuris išauga į stiebą (pirmas neigimas) ir atneša keleriopai daugiau grūdų (antras neigimas). Antrame neigime grįžtame prie to paties daikto, bet „aukštesnėje" plotmėje. Teleologinė prielaida šiame pavyzdyje išryškėja tuomi, kad šalia „teisingo" užaugimo yra galimi ir kitokie išvystymai (grūdas gali būti sutrintas, sulestas ir t.t.), bet šie pastarieji bus „neteisingi" neigimai. Skirti tarp „teisingų" ir „neteisingų" išsivystymų galima tik nurodant objekto **tikslą**, bet prileidžiant tikslą išsiduoda ir teleologinė prielaida. Šita teleologinė prielaida kertasi su Markso bei Engelso bendrai pripažįstamu priežastingumu, pagal kurį bet koks įvykis yra kauzalinių dėsnių išdava, ir todėl apie „teisingą" ar „neteisingą" plėtotę kalbėti negalima.

Neigimo neigimo dėsnis paprastai postuluoja **triadinį** procesą, pagal hegelinę tezės - antitezės - sintezės schemą. Tačiau trilypis dalinimas yra visai arbitrarus. Grįžtant prie Engelso miežio grūdo, yra visai dogmatiška sakyti, kad miežio augimas turi nei daugiau nei mažiau kaip tris fazes. Fazių čia galima rasti beveik kiek nori, priklausomai nuo to, kas imama kaitos kriterijumi. Betgi daug opesnis yra priekaištas, kad, jei ir būtų trys aiškiai skiriamos fazės, dialektika negali nurodyti, kad galutinė arba neigimo neigimo stadija yra grįžimas prie išeities taško, nors ir aukštesnėje plotmėje. Formaliai, neigimo neigimo dėsnis postuluoja, kad A veda į ne-A ir ne-A veda atgal į aukštesnę A. Tačiau, sutinkant kad A keičiasi į ne-A, nėra būtinybės, kad ne-A vestų atgal į A, nes ne-A turi įvairių galimybių kaip B, C, D ir taip toliau, taip kad antros fazės neigimas gali būti ne-B, ne-C, ne-D ir panašiai, kurie savo ruožtu vėl turi įvairias galimybes, ir todėl nėra garantijos, kad trečioji fazė bus ta pati A, pakelta į aukštesnę plotmę. Prileidus nuolatinę kaitą, galima pramatyti tik tiek, **kad** objektas pasikeis, bet **kaip** jis

pasikeis, formalus dėsnis nurodyti negali. Žinoma, su tuo sutinka ir Engelsas, bet šitoks pripažinimas išduoda, kad pirmasis dialektikos dėsnis ateities pramatyti negali.

Priešybių vienybės dėsnis yra antrasis marksistinės dialektikos komponentas. Šis dėsnis yra migločiausias iš visų jau vien dėl to, kad suteikti pavyzdžiai yra įvairių loginių tipų ir todėl neleidžia išvesti bendros formulės. Pavyzdžiai kaip „kelias į rytus yra kelias į vakarus" padėtį labiau sudrumsčia negu paryškina, nes dėsniui paprastai priskiriama daugiau svarbos, negu pavyzdyje nurodytas erdvinių santykių reliatyvumas. Ką Marksas bei Engelsas, sekdami Hegeliu, norėjo pabrėžti, buvo labiau tai, kad sąvokos (ir tuomi objektai) implikuoja savo priešybes ir dingsta priešybei dingus. Geresnis pavyzdys yra darbdavio ir samdinio koreliacija: darbdavys kaip toks turi turėti samdinį ir atvirkščiai; nėra darbdavio be samdinio ir samdinio be darbdavio. Pagal priešybių vienybės dėsnį, skirtingi objektai nėra **vien tik** skirtingi, bet ir esmiškai arba „organiškai" susiję. Jau Hegelis buvo abstrakčiai išsitaręs, kad „priešume skirtingajam yra priešpastatytas ne bet kuris kitoks, bet jojo kitoks", ir ką Hegelis turėjo omenyje buvo tai, kad objektų priešumas nėra atsitiktinis, bet verčiau esminė koreliacija.

Priešybių vienybės dėsnis remiasi sąvokomis, imtomis iš visuomeninio gyvenimo, bet kaip tik čia ir pasirodo jo silpnybė. Tiesa, kad nėra darbdavio be samdinio, bet tai todėl, kad jau pati darbdavio sąvoka įglaudžia samdinio turėjimą, lygiai kaip samdinio sąvoka įglaudžia darbdavio turėjimą. Šiuo atveju, abi sąvokos koreliatyvios. Tačiau situacija pasikeičia, kai vietoj darbdavio ir samdinio imame darbdavį Petrą ir samdinį Povilą. Esminė koreliacija tarp sąvokų „darbdavys" ir „samdinys" dingsta jas pakeitus Petru ir Povilu, nes tarp šių individų esminio santy-

kio nėra. Petras gali egzistuoti be Povilo ir Povilas be Petro. Petras samdiniu gali turėti ne Povilą, bet Joną, ir Povilo darbdavys gali būti ne Petras, bet Juozas. Buvo esminis santykis tarp sąvokų „darbdavys" ir „samdinys", bet tik todėl, kad atitinkamas santykis įėjo į pačių sąvokų prasmę. Žiūrint į konkrečius individus, jų santykiai yra pripuolami ir esminio arba „organinio" ryšio nebėra. Esminė koreliacija pasirodo egzistuojanti tik sąvokų, o ne realių objektų pasaulyje. Tikrovėje santykiai yra atsitiktiniai ta prasme, kad juos apsprendžia ne vien pačių objektų prigimtis, bet ir išorinės sąlygos. Priešybių vienybės dėsnis savo abejotiną svarbą gauna iš semantikos, t. y. iš žodžių prasmės.

Įdomiausias yra **kiekybės į kokybę transformacijos dėsnis.** Pagal šį dėsnį, perėjimas į naują kokybę vyksta per tolydinę kiekybinę kaitą, kol pasiekiamas taškas, kai objektas **staiga** įgauna naują kokybę. Klasikinis pavyzdys yra vandens virtimas ledu prie 0° C arba garu prie 100° C. Pagal šį dėsnį perėjimą į naują kokybę charakterizuoja staigus „šuolis". Gerą šio tariamai visuotino dėsnio atveją duoda patsai Marksas pirmame **Kapitalo** tome, kalbėdamas apie kapitalo kilmę. Nekiekviena pinigų suma yra laisvai transformuojama į kapitalą, bet kiekvienoje pramonės šakoje yra taškas, nuo kurio pinigų suma įgauna naują potenciją — virsta kapitalu. Darbininkas, sekant šiuo pavyzdžiu, dirba aštuonias valandas sau (savo pragyvenimo algai) ir keturias valandas kapitalisto pelnui. Jei darbininkas turėtų pakankamai pinigų pasisamdyti du kitus darbininkus, šie duotų jam aštuonių valandų pelną ir naujasis darbdavys galėtų gyventi nedirbdamas. Vis dėlto ši samdymui vartojama suma dar nėra kapitalas, nes ji nesidaugina. Tačiau jei naujasis darbdavys galėtų samdyti aštuonis darbininkus, jo pelnas prilygtų trisdešimt dviem valandom, iš kurių jis galėtų iš-

leisti šešiolika savo pragyvenimui (gyvendamas dvigubai geriau negu jo darbininkai), ir likusį šešiolikos valandų pelną sunaudoti papildomų darbininkų samdymui, kurie savo ruožtu neštų tolimesnį pelną. Šiuo atveju pinigų suma jau virsta kapitalu, nes ji ne tik išlaiko darbdavį, bet ir pradeda save dauginti. Marksas priduria, „čia, kaip ir gamtos moksluose, pasirodo Hegelio atrasta tiesa, kad vien kiekybiniai skirtumai, pasiekę tam tikrą tašką, virsta kokybiniais skirtumais".

Šis tretysis dialektikos dėsnis yra patsai rimčiausias, bet ir jame yra trūkumų. Pirmiausia, reikia pastebėti, kad ne kiekybė virsta į kokybę, bet viena kokybė prie tam tikrų sąlygų virsta į kitą kokybę: ne šimtas laipsnių Celsijaus virsta į garą, bet vanduo. Antra, platesnė analizė nurodo, jog kokybiniame kitime svarbus yra **santykių** kitimas: tam tikra didėjanti pinigų suma virs kapitalu ir tada, kai ji bus suburta pas vieną asmenį. Panašiai, jei sunkų akmenį gali pajudinti tik penki vyrai, ridenimas įmanomas tik tada, kai visi penki stums kartu, o ne pavieniui. Tai, kas iš tikro atsitinka šio dėsnio atveju, yra kiekybės veikiamas santykių performavimas, kuris kartais gali atsiliepti ir į kokybę. Kad santykių performavimas yra svarbesnis už grynai kiekybinį susibūrimą, nurodo paties Engelso cituojama ištrauka iš Napoleono atsiminimų: „Du arabai raiteliai lengvai suplakdavo tris prancūzus; šimtas arabų buvo lygūs šimtui prancūzų; trys šimtai prancūzų dažniausiai nugalėdavo tris šimtus arabų, ir tūkstantis prancūzų neturėdavo jokio vargo su penkiolika šimtų arabų". Faktas, kad kiekybinė proporcija keičiasi įvairiose pergalės situacijose nurodo, jog skaičius yra tik paviršutiniška išraiška reiškinio, kuriame pagrindinis faktorius yra santykis.

Marksistams kiekybės - kokybės dėsnis yra ypač svarbus todėl, kad jis pateisina revoliucinį nusistatymą.

Pagal šį dėsnį, gamta bei istorija veikia ne gradualiai, bet šuoliais, ir todėl visuomeninėse situacijose tik revoliucinė laikysena yra teisinga bei efektyvi. Šitas dėsnis jau žavėjo ankstyvuosius marksistus, įskaitant Leniną, bet pirmasis jo socialines implikacijas mėgino formuluoti Stalinas: „Jei perėjimas iš lėtos kiekybinės kaitos į greitą ir staigią kokybinę kaitą yra vystymosi dėsnis, tada yra aišku, kad prispaustų klasių revoliucija yra natūralus ir neišvengiamas fenomenas. Todėl perėjimas iš kapitalizmo į socializmą ir dirbančiosios klasės išlaisvinimas iš kapitalistinio jungo negali būti įvykdytas per lėtą kaitą, per reformas, bet tik per kokybinį kapitalistinės sistemos pakeitimą, per revoliuciją. Todėl, kad neklydus politikoje, mes turime būti revoliucionieriai, o ne reformistai" **(Dialectical and Historical Materialism)**.

Tačiau šis dėsnis vis dėlto nėra visuotinis. Vanduo pavirsta į ledą staigiai, bet ledas tirpsta lėtai. Iš tiesų, kaita gali būti ir staigi ir lėta, ir tai priklauso tiek nuo paties objekto prigimties, tiek nuo jį veikiančių aplinkybių. Staigumas yra reliatyvus dalykas: kaita, kuri atrodo staigi, taip pat turi savo fazes, lygiai kaip staigų bombos sprogimą speciali kamera mato tolydžiai vykstančiu procesu. Nesant šiam dėsniui visuotinam, išvadų, ypač visuomeninių, daryti negalima.

Suglaudžiant, marksistai iš savo dialektikos reikalauja dviejų nesuderinamų dalykų. Iš vienos pusės, dialektikos dėsniai sakomi esą universalūs, randami bet kokiame procese, bet kokioje kaitoje. Bet jei šie dėsniai iš tiesų yra visuotiniai šia prasme, jie yra **formalūs** dėsniai, kurie nieko nesako apie specifines situacijas, lygiai kaip formalus logikos dėsnis „arba A arba ne-A" nepasako, ar tiriama situacija turi ar neturi A bruožo. Jei viskas kinta, A taps ne-A, tačiau ši formulė nepasako, kokiu specifiniu bruožu A pavirs ateityje. Todėl antrasis marksistų reikalavi-

mas ar, tiksliau, gyrimasis, kad dialektika yra veiklos vadovas, neturi jokio pagrindo, nes jei jos dėsniai yra universalūs, ji pateisina **bet kokią** kaitą, nes bet kokia kaita atitinka formulei, kad „A taps ne-A". Dėl tos pat priežasties, dialektikai vienos rūšies veiksmas yra tiek pat „geras" kaip priešingos rūšies veiksmas.

Tačiau, kaip matėme, teigimas, kad dialektikos dėsniai yra universalūs, neatitinka tiesai. Neigimo neigimo dėsnis, kad trečioji fazė yra aukštesnė, negalioja visais atvejais, nes objekto vystymąsi galima taip „paneigti", kad trečioje fazėje (ar net antroje) objekto visai nelieka. Vienybių priešybės dėsnis tinka tik tam tikroms sąvokoms, kurių turinyje jau yra įglaustas santykis su kita sąvoka, ir visai netinka konkretiems objektams. Kiekybės - kokybės transformacijos dėsnis su staigios kaitos pabrėžimu galioja tik ribotam procesų skaičiui. Nei vienas iš šių dėsnių nėra universalus, ir jei sakoma, kad šių dėsnių pažinimas leidžia pramatyti ateitį, tai galima tik todėl, kad jau yra žinomos **pačių objektų** elgesys.

Kritikų pastaba, kad marksistinė dialektika yra paslaptinga ir sunkiai suvokiama, turi šiek tiek tiesos. Betgi paslaptingumas ir nesuvokiamumas yra ne kas kita, kaip dialektikos vidiniai nesklandumai ir prieštaravimai, kurie užsiliko mėgėjiškai neapvaldytoms įžvalgoms suteikus dogmos statusą.

POKARIO PARTIZANAI SOVIETINĖJE LIETUVIŲ LITERATŪROJE

BRONIUS VAŠKELIS

Vienas iš svarbiausių įvykių pokario Lietuvoje buvo partizaninis judėjimas. Jis užsitęsė kuone dešimtmetį ir buvo apėmęs visą Lietuvą. Sovietinė valdžia oficialiai šį ginkluotą lietuvių pasipriešinimą prieš sovietinį režimą vadina buržuazinių nacionalistų gaujų bei banditų siautėjimu arba trumpai — banditizmu.

„Banditizmo" terminu norima pabrėžti to judėjimo plėšikišką bei žudikišką charakterį. Nežinant nuodugniau to meto situacijos, sunku būtų ginčytis dėl šio termino tikslumo, bet taip pat sunku įtikėti, kad didelė tautos dalis staiga tapo banditais, kurių numalšinti nepajėgė specialiai suorganizuoti „liaudies gynėjai", žmonių vadinami „stribai", o reikėjo kviesti kariuomenę. Kai kuriais atvejais ši pokario rezistencija vertinama Lietuvoje kaip „klasių kova". Tai reikštų, kad vyko kova tarp visuomenės klasių, pagal marksizmą, tarp išnaudotojų ir išnaudojamųjų — buožių bei kapitalistų ir darbininkų bei valstiečių. Argi ta „išnaudotojų klasė" buvo tokia gausi ir tokia gaivališka? Pagaliau ar „klasių kova" ir „banditizmas" buvo vienas ir tas pats?

Grožinėje literatūroje žodis „banditas“ irgi vienas iš plačiausiai naudojamųjų, nors kartais sutinkami terminai, kaip „klasiniai priešai“, „nacionalžudikai“ „šauliapalaikių gaujos“, „lietuviai su fašistų snukiais“. Kartais vartojami ir švelnesnio pobūdžio terminai, kaip „buožių sūneliai“, „naktiniai svečiai“, „žalieji broliai“ ir pan. Taip pat naudojami žmonėse kursuojantieji partizanus definuojantieji žodžiai, kaip „miškiniai“ arba „žaliukai“. Yra atvejų, kur rašytojai, norėdami tiksliau ir vaizdingiau perduoti tikrovę, cituoja partizanų siuntinėtus grasinančius lapelius, įsakymus ir pan., ir tenai randame žodžius, kaip „partizanai“, „laisvosios Lietuvos partizanai“, „tėvynės gynėjai“, „nepriklausomos Lietuvos gynėjai“, „laisvės kovotojai“ ir t.t. Tokiu būdu, vien vardų įvairumas meta šešėlį sovietinės valdžios naudojamiems terminams.

I

Maždaug iki 1955 m. grožinėje literatūroje apie pokario partizanus nėra ryškesnių pėdsakų. Vėliau partizanų vaizdavimo eigoje galima įžiūrėti du ryškesnius etapus. Nuo 1955 iki 1959 m. šį judėjimą aprašinėja labai bendrais bruožais, vaizduodami partizanus trafaretiškai, kaip įkūnėjusią blogybę. Nuo 1960 m. ima šiek tiek nuodugniau analizuoti paskiras partizanų veiklos situacijas, pažiūri į juos iš arčiau, kaip į individus, o ne vien kaip suniveliuotus nusikaltėlius.

Pirmą kartą plačiau pokario metų laikus — partizanus bei pasipriešinusius sovietinei valdžiai — aprašinėja Jonas Dovydaitis romane **Dideli įvykiai Naujamiestyje** (1956). Čia sumini, nors labai prabėgomis, partizanų būrį „Vampyrą“, kur keliolikai „apiplyšusių, išalkusių valkatų - banditų“ vadovauja buvęs policijos vadas. Viena romano centrinių figūrų yra visų blogybių įkūnėjimas — dvarininkas, dirbęs

su gestapu, o karo pabaigoje atsiųstas desantininku su pora kitų gestapininkų. Prisidengęs kova už Lietuvos laisvę, jis atlieka įvairius niekšiškus darbus: kursto, provokuoja, terorizuoja gyventojus. Jo artimas sebras yra suktas, biaurus inspiratorius pralotas, bandąs išvystyti priešsovietinę veiklą inteligentų tarpe. Tačiau šių „buržuazinių" priešų veikla valstiečiams ir darbininkams vieningai padedant, sėkmingai likviduojama.

Dovydaitis, matyt, norėjo pavaizduoti klasinę kovą ir visišką priešų susibankrutavimą. Tik neaišku, kaip tie keli bailiai, savanaudžiai, moraliniai iškrypėliai, visiškai neturį pritarimo žmonėse ir pasikliaują naciais, vėliau amerikiečiais, gali būti pavojingu priešu? Ar tokia ir buvo ta pokario klasių kova? Taip pat Dovydaičiui nepavyko sukurti bent vieno savitesnio, kad ir absoliučiai blogo, bet šiek tiek alsuojančio tipo.

Savičiau, nors labai epizodiškai, paliečia partizaninę temą Justinas Marcinkevičius **Dvidešimtojo pavasario** poemoje (1956), minėdamas užsimaskavusį pogrindį, suktus ir gudrius, vykdančius įvairias machinacijas, sovietinės valdžios priešus. Algimantas Baltakis **Velnio tilto** poemoje (1957), aprašinėdamas miesto komjaunuolių išvykas į kaimą, sumini „miškinius" ir jų užpuolimus. Baltakis ne tik pirmą kartą sovietinėje lietuvių literatūroje pavartoja šita prasme žodį „miškinis", bet taip pat pirmą kartą pažvelgia į pokario kovas net iš humaniško, o ne vien iš politinio taško. Užuot grūmojęs ar prakeikęs tuos „miškinius", kaip kad darė tada daugelis jo kolegų, Baltakis nuoširdžiai susirūpina dėl praliejamo lietuvių kraujo:

Smėliu užžarstėm kraujo klaną
Tuščios gatvelės vidury...
Gimtine mano, žeme mano,
Kodėl tu kraujo tiek geri? (psl. 128).

Aleksas Baltrūnas **Tolimų kelių** apysakoje (1958) tęsia Dovydaičio pradėtą tradiciją. Pagrindiniai partizanų vadai sukirpti pagal schemą — buvęs pradinės mokyklos vedėjas ir buožė Drižas, buožės sūnus hitlerininkas Kiaunė, šelpiąs bei organizuojąs partizanus klastingas Merkinės klebonas. Baltrūnas juos taip pat nemotyvuotai nužmogina. Drižas ne tik be moralės, bet ir bukaprotis. Neįtikėtina, kad tokie asmenys baigė mokytojų seminariją ir su tokiais sadistiniais polinkiais nenukankino savo mokinių! Besistengdamas padaryti partizanus kuo biauresniais, Baltrūnas akcentuoja išimtinai gyvuliškai žiaurų jų elgesį ne tik su priešais, bet ir su visais kaimo gyventojais ir net su savo bendraminčiais.

Tačiau, nepaisant trafaretiškumo, Baltrūnas pristato naujų partizaninio judėjimo aspektų. Mini, kad yra viską apimanti organizacija, turinti apygardos štabą. Cituoja atsišaukimų bei perspėjamųjų lapelių kelias frazes, iš kurių susidaro įspūdis, kad partizanai yra priešingų sovietams ideologinių įsitikinimų žmonės ir veikia pagal savo programą:

> *Mesk savo pragaištingą vergavimą bolševikams, neimk jų dalinamos ūkininkų žemės, kitus sudrausk, slėpk ir kitiems padėk slėpti nepriklausomos Lietuvos partizanus.* (psl. 102).
>
> *Geriausi tėvynės vaikai, nepriklausomos Lietuvos gynėjai, kovoja su išdavikais ir priešais. Kai tautiečiai neša sunkų bolševikų vergijos jungą, jūs drįstate ne tik bendradarbiauti su komunistais, bet organizuojate, taip sakant, kažkokius šokių ratelius* (psl. 215).

Suprantama, tokiais pareiškimais Baltrūnas nori parodyti, kad tai tėra partizanų veidmainiavimas, kad kaimiečiai jiems netiki ir remia partizanus daugiau iš baimės, o ne iš simpatijos.

Baltrūnas prakiša mintį, kad į partizanus išėjo ir kitų „suvedžioti" žmonės. Greta visiškai neigiamų ir schematizuotų personažų jis įveda naivų

vargonininko pavaduotoją, pramintą Vydūnu, nes jis, esą, prisikimšęs galvą „Šalkausko, Maceinos 'filosofinių raštų' ir visokių šlamštų" ir instiguotas Merkinės klebono, įsijungė į Drižo būrį. Šis „prisiskaitėlis" partizanavimu nusivilia, ir dėl to vadai, atradę pas jį sovietinės valdžios atsišaukimą pasiduoti, be teismo nušauna.

Iš kitų to meto rašytojų tarpo partizanų vaizdavimu išsiskyrė Mykolas Sluckis. Net keliose jo novelėse partizanai yra pagrindiniais personažais ir bandoma atskleisti jų psichologinė bei moralinė būklė. Daugumoje Sluckio aprašomi partizanai yra sugyvulėję, tarytum jie nebepriklausytų žmonių kategorijai, bet, vaizduodamas aktyvistus arba net abejingus sovietinei valdžiai asmenis, jis siekia visapusiškiau atskleisti jų vidinį pasaulį. Novelėje „Vėjų pagairėje" (1958) vaizdžiai perduoda dviejų įsimylėjusių — partizano sesers ir stribo — vidinius pergyvenimus bei jausmus, bet kitas pagrindinis personažas — partizanas yra vienapusiškas: gyvuliškai žiaurus, grubus ir nekantrus net su savo artimiausiais namiškiais. Sluckis partizano sužvėrėjimą sieja ne vien su jo „buožiška" kilme, kaip kad Dovydaitis ir Baltrūnas, bet taip pat atkreipia dėmesį į raistų, miškų gyvenimo bei nuolatinių pavojų įtakas. Pažymėtina, kad Sluckis pajėgia sukurti kai kurias situacijas bei scenas literatūriškai. Grįžęs namo išalkęs partizanas parodomas pilnas baimės ir nepasitikėjimo viskuo, kad ir valgydamas „tarsi piktas, įtarus šuo dėbčioja į šalis". Viena būdingesnių naujovių to laikotarpio literatūroje yra kaimo pavaizdavimas, tarytum kokios niekieno žemės, kur nei stribai nei partizanai nėra saugūs bei padėties viešpačiai.

Perskaičius tokias Sluckio noveles, kyla klausimas: argi ideologiniai įsitikinimai sulaiko Sluckį nuo

visapusiškesnio požiūrio į partizanus — jo ideologinius priešus? Juk grožinėje literatūroje ne tik rašytojo ideologijai atitinką asmenys, bet ir priešai turi gyventi savo gyvenimu, o ne atlikti autoriaus stumdomų figūrų roles.

Alfonsas Bieliauskas romane **Rožės žydi raudonai** (1959), aprašydamas daugiausia miesto gyvenimą pokaryje, pristato partizaninį pogrindį su tam tikra ironija ir pašaipa. Tai ypač ryšku iš užsienio atsiųsto pogrindžio vado, vadinamo ministerio, pastangose bei bejėgiškame elgesyje. Bieliauskas šiek tiek nukrypsta nuo schemos ir griežtos „klasių kovos" definicijos, nes vienas iš žymesnių partizanų yra proletaras, miesto darbininko vaikas.

Naujesnį požiūrį į partizanus randame Vytauto Rimkevičiaus pjesėje **Vandens lelijoj** (1959). Čia įvedami vadinamieji vidurio kelio žmonės, neužsiangažavusieji nei vienai pusei. Partizano sesuo, gimnazistė, mato ir stribus ir miškinius kovojančius už tą pačią tėvynę, bet taip pat nei vienų, nei antrų ji nelaiko didvyriais, ir tolygiai jai nepriimtinos abiejų kovos priemonės ir metodai. Rimkevičiaus pavaizduotas partizanų vadas taip pat nėra toks stereotipinis. Aprašoma, kad tasai vadas yra gražios išvaizdos, puikiai atrodąs „buržuazinės" Lietuvos karininko uniformoje, mandagus net su savo priešais, nors tame partizano mandagume jaučiasi autoriaus ironija. Šis partizanas, verbuodamas komjaunuolį-poetą į savo eiles, taip atvirai ir, atrodo, pirmą kartą šioje literatūroje kalba apie partizanų tikslus:

Nežiūrėkit, kad mane vadina banditu... Žinau, jūs pasakysit, kad mes — praeities liekanos, kad vyksta klasių kova. Kokios ten klasės, kai brolis brolį skerdžia! Mes visi — mažos tautos broliai... Laisva Lietuva — štai mūsų credo... Tokių, kurie supranta šią kovą, kurie sugeba pakilti virš žmonių kaimenės — nedaug. Jiems turi viskas tar-

nauti. Tik genijaus momentas turi prasmę mūsų kvailose dienose. Mes už tokį žmogų, už jo laisvę. (psl. 34-35).

Aišku, kad Rimkevičius šiuo partizano pareiškimu, o ypač jo pabaiga, sugestijuoja, kad partizanai nori valdyti liaudį ir tuo parodo, kad jie giminiški nacių ideologijai.

II

Per pastarąjį dešimtmetį, nuo 1959 metų, vyko didesni pakitimai sovietinėje lietuvių literatūroje, tuo pačiu ir partizanų tematikos traktavime. Išaugo visa eilė naujų ir pajėgių rašytojų. Beveik nėra rašytojo, kuris laikas nuo laiko nebūtų grįžęs į pokario dramatiškąjį laikotarpį ir vienaip ar kitaip nepalietęs partizanų. Daug rašytojų patys yra paaugliais išgyvenę tą laikotarpį, matę partizanus arba net su ginklu dalyvavę įvykiuose, todėl kur kas mažiau abstraktaus aprašinėjimo, trafaretinio partizanų vaizdavimo. Yra apsčiai įdomių, savitų epizodų, kur naujai atskleidžiama partizanų būklė bei kai kurie jų charakterio bruožai. Tolimesnėje šios apžvalgos dalyje noriu ilgėliau stabtelti ties trimis temomis: (1) kaimo žmonių, kurie buvo atsidūrę tarp partizanų ir stribų, kaip tarp kūjo ir priekalo, pergyvenimai; (2) pačių partizanų būdingesnės situacijos ir vidinis pasaulis ir (3) buvusių partizanų dabartinė dvasinė būsena.

Kadangi partizaninis judėjimas vyko daugiausia kaimuose, kaimiečiai nori nenori buvo į tai įtraukti ir jų išgyvenimai vaizdžiai byloja apie pačią partizanų veiklą. Kaime kurį laiką aiškios valdžios nebuvo, tikriau tebuvo keista dvivaldystė. Vytautas Petkevičius romane **Apie duoną, meilę ir šautuvą** (1967) rašo: „Kaime, gali sakyt, tarybinės valdžios dar nėra. Kol kas mes (t. y. stribai) ją dalinamės su banditais. Mes dieną, jie naktį" (psl. 73). Toliau

mini, kad yra ištisos partizanų „valdos“, kur stribai be kariuomenės retai teišdrįsdavo įeiti. Rašytojai, rašydami apie pokario kaimiečių padėtį, pabrėžia, kad kaimiečiai gyveno nuolatinėje baimėje ir netikrume. Iš kaimiečių duoklės — maistu, apranga, žmonėmis — reikalaudavo ir partizanai ir stribai. Gelbėdami ne vien savo turtą, o dažniau gyvybę, jie padėdavo abiems pusėms, nors patys buvo linkę remti tik kuriuos vienus ar iš viso nesikišti į pavojingo laikotarpio įvykius. Juozo Apučio novelių rinkinyje **Rugsėjo paukščiuose** (1967) novelėje „Varnėnai ant telefono vielų“ perduotas gana būdingas kaimiečio skundas: „Neišlaikysiu — nervai nebeišlaikys. Kiekvieną naktį kas nors beldžias ir šuo neduoda ramybės. Išeina banditai — stribai užeina, išeina stribai — banditai beldžiasi — tikras pragaras“ (psl. 86).

Gal būt, vienas iš daugiau atskleidžiančių epizodų to meto kaimiečių padėtį yra Petkevičiaus jau minėtame romane aprašyta viena stribų išvyka, kur jie užtinka partizanus javų kulime. Stribams apšaudžius kluoną, visi išlaksto į netolimą mišką, išskyrus vieną „apykurtį ir apyžlibį senį“. Jį apkaltinus, kodėl jis santykiauja su „banditais“, senis ramiai atsako, kad „visi dabar tokie“. Jono Mikelinsko novelėje „Kūdikėlyje“ buvęs partizanas irgi panašiai argumentuoja, sakydamas, kad pokario metais „beveik visi“ ėjo su partizanais. Bet pasekim Petkevičiaus aprašytą stribo pasikalbėjimą su tuo seniu:

— Kodėl namiškiai išbėgo?
— Gyventi nori.
— Kodėl banditus remiat?
— Gyventi turim.
— Kodėl mums nepranešat?
— Gyventi reikia, — lyg papūga kartojo senis tuos pačius žodžius, dairėsi į mus traiškanotomis akimis ir pasigerindamas šypsojosi. Mačiau, kad ne iš meilės jis toks paslaugus ir lankstus, o ginklo bijo.

— Patys pabėgo, o tave, seni, turto saugoti paliko?
— Visas mano turtas — šešios lentos, — seniui per skruostus nuriedėjo kelios ašaros, bet jis dar bandė šypsotis.
— Gal sulos gersit?" (psl. 304).

Šiame Petkevičiaus romane yra ir kitokių kaimiečių. Kada vienas stribas giriasi senai moteriai, kad tiek daug „banditų" nušovė, ši atkerta: „Ir tamsta negeresnis" (psl. 460).

Novelių rinkinyje **Verpetas** (1963) novelėje „Šieno vežimas" Algirdas Pocius vaizduoja atsargų ir skeptišką viskam, kas už jo kasdieninių rūpesčių sferos, kaimietį, bet nelaimės atveju atvirą ir mielaširdingą. Jis mažai domisi partizanų vado aiškinimu, „kokia valdžia bus, kai nugalės" ir yra abejingas prašymui — ką jis „gali paskirti kovos labui" (psl. 123). Tačiau tas pats kaimietis vėliau rizikuoja savo gybybe, veždamas tą sužeistą partizanų vadą šieno vežime per miestelį. Būdinga, kad kaimietis ne tiek pyksta ant to „sužeisto užklydėlio, bet ant tų susidėjusių aplinkybių, kurios čia jį atvedė... kad lietuvis šaudo lietuvį" (psl. 128). Tačiau Pocius užbaigia novelę gana trafaretiškai: partizanai, bijodami, kad tas kaimietis jų vėliau neišduotų, sušaudo jį ir visą jo šeimą. Tokiu būdu pabrėžia, kad partizanai tesirūpino savo saugumu ir nedvejodami žudė žmones.

Šalia pakartotinai akcentuojamo partizanų žudikiško charakterio, desperatiškų ir neturinčių kitos išeities žmonių veiksmų aprašinėjimo pasitaiko užuominų apie partizaninio judėjimo motyvus bei tikslus. Apučio novelėje „Varnėnai ant telefono vielų" partizanai priekaištauja naujakuriui, kad jis, užuot pašventęs viską kovai už Lietuvą, tesirūpina savu gyvenimu ir net statosi trobą: „Tai rupūžė — mes uteles šeriam, o jis naują trobą! Taip, kaip laikraščiai rašo — naują gyvenimą pradeda" (psl. 87). Vla-

das Dautartas novelių rinkinyje **Lakštingalų naktis** (1965) to paties vardo novelėje aprašo, kaip partizanai draudžia rengti vakaruškas, nes, esą, ne metas linksmintis, kada eina kova už laisvę ir „Lietuva liūdi". Pociaus novelėje „Paniekinimo šokis" anksčiau minėtame rinkinyje partizanai už nepaklusimą nerengti šokių įsako nusirengus šokti: „Mes kovodami kraują liejame, miškuose kenčiame, o jūs šokate! Komunistų valdžia džiaugiatės!" (psl. 114).

III

Yra kūrinių, kurie ištisai paskirti partizaninei tematikai ir partizanai yra net pagrindiniai personažai. Rašytojai nevengia paanalizuoti smulkiau vieną ar kitą situaciją, atkleisti subtilesnį momentą iš partizanų vidinio pasaulio. Suminimi ir partizanų susitikimai su stribais. Perduodami jų pokalbiai, aprašinėjama pačių partizanų išvaizda, jų ginklai ir pan.

Vienas daugiau kreipusių dėmesį į partizanų vidinę dramą yra Alg. Pocius. Novelių rinkinyje **Tik du sūnūs** (1966) novelėje „Paskutinis Juodgirio vaidinimas" aprašo vieno partizanų būrio paskutinį žygį ir paskutines minutes apsuptame bunkeryje, artėjančios mirties akivaizdoje. Tarpe senų, užgrūdintų partizanų, neturinčių kitos išeities, kaip gyventi miške, dalyvauja tik pirmą kartą prie jų prisidėjęs vado septyniolikmetis brolis. Būdinga, kad jaunylis, vadui nusprendus ir kitiems pritarus gyviems nepasiduoti, pats nusišauna, o tuo tarpu kitas, neišlaikius nervams vieno po kito nusižudymo scenos, pamyšta. Tikrai baisus ir šiurpus momentas, bet drauge kaupiąs kažko didingo, kažkaip primenąs senovės lietuvius, pasirinkusius verčiau susideginti lauže, negu pasiduoti priešui. Tik partizanų vadas, likęs vienas, paskutinę minutę sudvejoja ir pakelia rankas aukštyn.

Pocius šiuo atveju paseka kitų rašytojų pamėg-

tąja kliše — vaizduoti menkais partizanų vadus. Tačiau Pocius išradingesnis, nes partizano vado personaže pabrėžiama ne žiaurumas ir neteigiama, kad vadas elgėsi kaip koks banditas, bet suveda jo elgesį ir partizanavimo tikslus į tam tikrą vaidybą. Tas vadas ypatingesniais momentais jausdavęsis kaip scenoje, o ne kovos lauke, tarsi žiūrovai jį stebėtų, pritartų, įsidėmėtų jo kiekvieną žingsnį: „Jo krūtinė pilna pakilimo, balsas nenatūralus ir virpantis, raumenys įtempti. Kaip gaila, kad nėra tokio aparato, kuris perduotų jo vaizdą į didelius plotus. Už vandenyno. Ypač tada, kai tamsią, vėjuotą naktį, suspaudęs paruoštą automatą, jis eina būrio priekyje" (psl. 118).

To paties Pociaus rinkinio novelė „Tik du sūnūs" būdinga tuo, kad aprašyta paskutinis dviejų brolių — ideologinių priešų susitikimo momentas. Vyresnysis partinis aktyvistas, grįžęs po karo iš Rusijos, motinos prikalbėtas atvyksta į kaimą susitikti su jaunesniuoju broliu, partizanų būrio vadu, tikėdamasis jį prikalbėti pasiduoti. Pažvelgęs į savo mirtinai sužeistą brolį, kompromisų nepripažįstąs aktyvistas atlyžta, nes žmogiškasis jausmas nustelbia idėjinį, ir nors trumpam dingsta brolius skyrusi siena. Tiktai jaunesnysis ir mirties akivaizdoje dvasiškai nekapituliuoja, nes nori kiek galint ilgiau pratęsti savo kovą; jis prašo brolį, kad niekam nepranešty apie jo mirtį: „Tegu jie mano, kad aš gyvas. Kad dar bastaus miškuose... Tegu jie bijo". (psl. 96).

Pociaus pavaizduotas iki mirties ištikimas savo idėjoms partizanas priklauso išimtiniems atvejams šioje literatūroje. Nors partizano personažui skiriamas jau didesnis dėmesys, bet dauguma rašytojų linkę vis dar matyti jį sužvėrėjusį, nužmogintą. Ypatingai šia tradicija seka Sluckis. Jo kūriniuose po 1959 m. keičiasi situacijos, įvykiai, aplinkybės, suku-

riama savita novelės nuotaika, deja, visose novelėse išlieka vienodai žiaurus tas pats nepakitęs partizanas. Novelių rinkinyje **Išdaigos ir likimai** (1964) novelėje „Šiluma" sutinkame jau gerai pažįstamą sugyvulėjusį partizaną. Kankinamą mėnesius neužgyjančios žaizdos kojoje, miškų ir raistų rudens drėgmės, šalčių ir vėjų gairinamą partizaną užvaldo nenugalimas noras pabūti nors valandėlę šiltoje troboje. Sluckis vaizdžiai perteikia partizano jausmus ir jo tragišką būklę, bet užbaigia novelę kaip ir visada: baimės vedamas partizanas ir vėl iššudo visą kaimiečio šeimą, nors tenai rado seniai trokštąją šilumą.

Dalios Urnevičiūtės dramoje **Vadink mane motina** (1966) užtinkame taip pat, sakytume, „tipinius" partizanus-sadistus, tarsi žvėris. Tačiau du yra savitesni: veidmainis, cinikas ir moraliai smukęs partizanų vadas ir jaunas partizanas — idealistas. Neigiamas vado personažas nėra visai suschemintas, nes keliose scenose — meilės, diskusijų apie partizanų tikslus, girtuokliavimo — Urnevičiūtei pasiseka jį sukurti gyvesnį ir daugiau įtikinamesnį. Idealistas, išėjęs kovoti už Lietuvos laisvę, pamato savo draugų veidmainiškumą, absurdiškumą, bet tai nesugriauna jo tikėjimo į kovos būtinumą. Gundomas amnestuotis, nes, esą, nepraeis metai ir, gal būt, visi partizanai taps lavonais, šis idealistas atkerta: „Nejaugi svarbu tik gyvam išlikti? Jeigu visi šitaip galvotų, tai vergovė šiandien klestėtų visam pasauly" (psl. 71).

Vyt. Petkevičius romane **Apie duoną, meilę ir šautuvą** gana detaliai aprašo visą būrį eilinių partizanų. Išvaizda ir elgsena paprasti kaimo vyrai, kuriuos tik ginklai skiria nuo kitų kaimiečių:

Nusėdę pasienius, suktines žindo tylūs, lėtoki vyrai. Visi jie tarp kelių laikė tai šautuvą, tai automatą, tai visą kulkosvaidį... Žmonės kaip žmonės: nei šauliškų uniformų,

nei ženklų, nei raiščių, nei kokardų, nei kryžių, nei vyties — nieko, tik kaimiško milo rūbai, auliniai batai, klumpės. Kai kurie vokiškais mundurais, kiti tarybiniais kiteliais, bet visi kažkaip valstietiškai juos persidirbę, nupiaustę antpečius, persisiuvę sagas, o kitas odine kilpele susiveržęs.

Ir rankos ant ginklų artojiškos, plūgų nuspaustais nykščiais, darbų išplaktomis plaštakomis, pajuodusiomis panagėmis. Nei vieno baltarankio, nei vieno storo arba ilgaplaukio, nei vieno akiniuoto arba šiaip kuo pasižyminčio. Kažkokia kaimo sueiga, ir tiek. Jei ne tarp kojų suspausti ginklai... (psl. 319).

Petkevičius sugestijuoja, kad jie širdyse nėra priešingai nusistatę prieš sovietus, o dažniausiai aplinkybių ar vadų suklaidinti „kvaileliai ėję už Vytauto karalystę", „avinai — ne banditai". Atvykę stribų atstovai nori šį partizanų būrį patraukti į savo pusę ir pirmiausia stengiasi sumenkinti partizanų vadus: „Kas jums vadovauja? Žydšaudžiai. Miestelio kriaučiukai, šiaučiukai, kurie niekada nieko neturėjo ir nieko nemylėjo, išskyrus pinigus" (psl. 321).

Ar galima tai vadinti klasių kova, jei vadinamojoje išnaudotojų klasėje kovoja paprasti artojai, o jiems vadovauja daugiausia įvairaus plauko amatininkai?

J. Dovydaičio publicistinio pobūdžio knygose **Velnio slenksčiai** (1966) ir **Pilies skersgatvis** (1968) yra iki šiol kitų rašytojų neminėtų dalykų. Partizanai turi gerai organizuotą vadovybę, gerus bunkerius, dideles maisto atsargas, rašomąsias mašinėles, leidžiamas laikraštis, įvesta griežta drausmė, vyksta teismai už girtuokliavimą, prievartavimą, nusikaltusieji bendrai drausmei baudžiami mirties bausme.

IV

Viena iš paskutinių naujovių partizanų traktavime yra susidomėjimas buvusiais partizanais, jau at-

kentėjusiais kalėjimuose bei Sibire, reabilituotais arba pajėgusiais nusislėpti nuo valdžios. Čia maža bendro su įsivyravusiu ir per 15 metų sustandartintu partizanų vaizdavimo būdu, nes didesnis rašytojų dėmesys kreipiamas į kaltės jausmo problematiką.

Vyt. Rimkevičiaus pjesėje **Kelias** (1967) susitinka buvęs stribas ir neseniai grįžęs iš Sibiro buvęs partizanas. Jie, kaip seni kareiviai, prisimena tuos momentus, kada vieni kitus vaikė po miškus, bet tuo pačiu metu buvęs partizanas stengiasi nors žodžiais tęsti kadaise pralaimėtą kovą. Jis nė kiek neabejoja savo idėjų teisėtumu; savo tris žuvusius sūnus partizanus jis laiko aukomis ant Lietuvos laisvės aukuro. Tačiau galutiniame rezultate Rimkevičius parodo, kad buvusio partizano pikti ir pagiežingi žodžiai sovietinei santvarkai yra tam tikra pasiteisinimo, o ne savo įsitikinimų išraiškos priemonė. Atskleidžiama jo pokario kruvina praeitis, jo veidmainingas, niekšiškas charakteris. Pažymėtina, kad kovojęs už sovietinę santvarką stribas taip pat nėra suidealizuotas.

Buvusių priešų susitikimą dar aštresniu kampu stato Jonas Mikelinskas novelėje „Kūdikėlis" (**Pergalė**, 1968, Nr. 3), nes tie priešai yra du broliai: Dizas, sugrįžęs iš Sibiro — buvęs partizanas, ir Zenas — komunistas, pokaryje buvęs apylinkės pirmininku. Susėdę abu prie bonkos restorane, po daugelio metų, bando išsiaiškinti praeities konfliktus. Dabar, žiūrėdami į tas dienas iš laiko perspektyvos, abu tolygiai jaučiasi nusikaltę ir tegali pasiteisinti susidėjusiomis aplinkybėmis. Viso pasikalbėjimo metu Zenas pakartotinai kelia klausimą: ar Dizas būtų nužudęs jį, brolį, partizanavimo metu, jeigu jį būtų radęs namie, kai partizanų vadas įsakė tai jam atlikti? Dizas vengia tiesiogiai atsakyti, nes susidaro įspūdis, kad atsakymas būtų teigiamas. Ir čia išryškėja tragiško-

ji pokario lietuvių tautos situacija, kada viena tautos dalis išėjo su ginklu prieš kitą ir net brolis buvo pasiruošęs žudyti savo tikrą brolį. Tokiu atveju žodis „tragedija", gal būt, jau pilnai nebeišsako tos padėties baisumo, nežmoniškumo. Štai dalis aštraus brolių dialogo:

— Tu, Dizai, pasidavei kitų įtakai.

— O tu tai nepasidavei?

— Aš tik neužsimerkiau prieš neteisybę.

— Prieš neteisybę, Zenai, gal ir neužsimerkei, bet prieš teisybę užsimerkei. Užsimerkei, brolau. Aš žinau apie tave viską. Iki pat panagių. Tavo rankomis žarstė žarijas kiti.

— Aš nesakau, kad mes buvom šventi. Bet dėl teisybės tu nesišakok. O kas tokia tavo ta teisybė?

— Lietuva.

— Su visais ponais?

— Su patriotais. O kas tavo?

— Pavalgęs žmogus.

. . . . . .

— Nedidelė tavo teisybė, brolau. Keturkojo teisybė.

— Tegul ir keturkojo. Bet tu dar neatsakai į mano klausimą. (psl. 67).

Kiti pokario įvykiai, jau užmiršti, nelauktai iškyla iš pasąmonės ir taikos meto fone sukrečia savo baisumu. Tokį epizodą randame Anieliaus Markevičiaus novelių rinkinyje **Plakatas restorano lange** (1967) to paties vardo novelėje. Reabilituotas ir sugrįžęs iš Sibiro partizanas pamato plakate smaugiamą jauną moterį. Staiga jis prisimena, kad, partizanų vadui įsakius, jis tardė stribo žmoną ir pykčio momentu, visai nenorėdamas, ją pasmaugė. Tas žiaurus vaizdas ima jį persekioti kiekviename žingsnyje, naktį išaugdamas į košmarą, ir jis išprotėja. Būdinga, kad partizanas, nors ir žudikas, aprioriškai nepasmerkiamas, kaip panašiais atvejais, o analizuojama žmogaus tragiškoji padėtis. Išvadoje išaiškėja, kad jis neturi žudiko psichologijos, o yra ap-

linkybių ir silpno charakterio auka. Neturint užtenkamai įrodymų, teismas jį išteisino, bet jis negali sau pasiteisinti, sumesdamas kaltę aplinkybėms ar ideologiniams įsitikinimams. Jo vertybių skalėje aukščiau stovi žmogaus gyvybė, o ne laisvės idėja.

Halina Korsakienė novelių rinkinyje **Neapšviestoji mėnulio pusė** (1969) novelėje „Pūdas druskos" į kaltės problematiką pažvelgia iš žmoniškumo ir heroizmo pozicijų. Vienas eigulys pokaryje įsijungė į partizanų eiles, tikslu išduoti partizanų veiklos paslaptis valdžios organams, kad nuplautų dėmę iš vokiečių okupacijos laikų. O dabar, po keliolikos metų, stengiasi nuplauti kitą dėmę degtine. Mat, išgyvenęs penkis žiemos mėnesius bunkeryje su vienu partizanu, pasišventusiu iki mirties kovoti už Lietuvos laisvę, jis tą partizaną nušauna, bijodamas, kad tas neatkeršytų už paslapčių išdavimą ir priesaikos sulaužymą. Žudikas tapo didvyriu valdžios akyse, bet ne savo sąžinėje. Šiandien jis nėra tikras savo pasielgimu, kaip kad tada, draugiškai bekalbant, iš pasalų paleisdamas kulką į partizano pakaušį. Jis negali atsikratyti persekiojančių klausimų: „Kas aš? Niekšas ar divyris? Ar turėjau aš teisę...? Kieno privalėjo būti viršus — idėjos, pareigos ar paprasčiausios žmogiškos tiesos?" (psl. 70).

Kiek man žinoma, toks Korsakienės pažvelgimas į partizaną, kaip žmogų — kad jį nužudęs pajustų sąžinės graužimą — yra pirmas atvejas sovietinėje lietuvių literatūroje, nes čia iki šiol neužtinkame sovietinės santvarkos priešų taurių, garbingų bei prilygstančių savo asmenybe komunistams. Atrodo, kad daugumą rašytojų saisto viena taisyklė: kas nepakluso sovietų valdžiai ir su ginklu pasipriešino, tarytum automatiškai įvedė save į nužmogintųjų kategoriją. Tur būt, todėl Sluckio, Baltrūno, Dovydaičio ir kt. rašytojų aktyvistai ir stribai neturi

jokių skrupulų ir nepergyvena psichinių traumų nei dėl nužudytų partizanų, nei su partizaniniu judėjimu susietų beginklių šeimų — vaikų, moterų, senelių —, uždususių gyvuliniuose vagonuose, sušalusių bei iš bado mirusių Sibiro taigose. Išskirtinį momentą aprašo Vyt. Petkevičius anksčiau minėtame romane: stribą Alg. Bičių smarkiai sukrečia ekzekucija, kur jis dalyvavo kaip vienas iš „liaudies priešų" sušaudymo vykdytojų. Pasižymėjęs drąsa kovose su partizanais ir ne vieną pats jų nušovęs, jis pasibaisi budelio pareigomis, kada reikia šaudyti beginklius, surištomis rankomis kaimiečius.

Baigiant šią bendrų bruožų apžvalgą, reikia pastebėti, kad partizaninis judėjimas paskutiniu metu sovietinėje lietuvių literatūroje vaizduojamas plačiau, iš arčiau pažvelgiama į partizaną, kaip į žmogų, bet dar sunku įžiūrėti objektyvesnį požiūrį; viskas kol kas perteikiama tiktai sovietinės ideologijos šviesoje. Paskutiniais metais pokario dramatiškieji įvykiai aprašomi kaip šiurpi tragedija, bet kiekvienu atveju kaltė metama tik pasipriešinusiems su ginklu prieš sovietinį režimą. Taip pat matome, kad rašytojams sunku juos pristatyti vien banditizmu arba klasių kova.

ROUTE 66

JURGIS BLEKAITIS

Algimantui Mackui

Rieškučiomis pasisėmiau
šiandien iš metų šalto šulinio
gailaus atminimų vandens.

Gersiu, kol nenumaldomai
šauks troškulys — suprasti.

Gersiu, nes noriu toliau girdėti
Tavo tą dieną nutrauktus žodžius:
— Ką jau tada žinojai?
Su kuo kovojai? Prieš ką maištavai?

Ar nesakai man iš tolo dabar:
— Svarbiausia — atsivert viskam, kas ateina.
Nesirinkt ir nevengt. Nenusisukt.
Smulkmenos pačios nuskęs. Blizgučiai nubluks.
Tuščias triukšmas nuščius be aido.

Leist gyvenimui plaukt į save, kaip sriautui.
Ir jame įžvelgt: kas tu? Kas tavo pasaulis? —
Ar nesakai dabar:
— Svarbiausia — nebijot. Būt sukruvintam, sunai-
[kintam.
Jei grūdas nemirs, negyvens. —

Tu jau žinojai: paniekinti mirtį —
reiškia priimti mirtį,
mylėti gyvenimą.
Ir atvirom akim pažiūrėjai
į patį akliausią klausimą:
— Kas po gyvenimo?

Ne, nesakai man nieko.
Tai mano klausimų aidas
atsimušęs grįžta iš tuštumos.
Ir aš grįžtu aidu
į paskutinę didelę dieną.

* * *

Tą rytmetį,
trindama mieguistas, rudens aptrauktas akis,
ji visu savo nuoboduliu dievagojos,
visu pilkšvumu savo švokštė, kad — ne,
ji ne paskutinė diena, ji ne piktų ženklų nešina.
Tik čikaginė kukli darbininkė, vargo našlaitėlė,
be vietos kalendoriuj, be vardo mūsų gyvenime.

Diena telkšojo, kaip liūnas,
pasiruošęs įtraukt, užliūliuot, užtroškint.

Ir mudu sutarėm bėgti drauge.

* * *

Čikaga — mama!
Tarp garuojančios žemės ir gauruoto dangaus
siūbuoja vėjuje tavo kartoniniai dangoraižiai.
Cadillacai auksiniai praplaukia, tarsi galeros,
ir prie vairų prirakinti vergai
grandinėmis iš monetų.
Jaunas valkata iš restorano dėžės
semia išmestą maistą ir įžūliai
šaipos praeiviams. Jis vienas laisvas!
Prašnara moterys, stengdamosios nepastebėti.
Bėgti! — nutarėm mudu.

* * *

Visų pasaulio muziejų parketai
girgžda po kojom ir veja lauk
iš užkerėtos tylos.
Bet mes sumanėm akis paganyti
vešliose spalvų ganyklose
ir atkakliai brovėmės drobėn —
kol paveikslai pavargo ir ėmė žiovaut
ir nebeatsakė nieko klausiančiam žvilgsniui.

— Mudu skirdavom pasimatymus prie Chagallo, —
Tu prisiminei bernautines dienas.

Drobėje degė sena sinagoga, ir plakės,
tarsi liepsna, lietuviškoji trispalvė,
ugnies traukime kunkuliavo padūmavusios barzdos
[bėgančių pranašų.

Bėkim ir mes!

* * *

Ant akmeninių laiptų su liūtais
prisėlino katės letenėlėm Sandburgo migla
ir masino suktis veidu į vėją,
į mėlyną liūną, į Michiganą.

Šalin, pagundos! Mes nėrėm žemyn,
į gatvės tunelį, ir praeivių properšom,
pro šnarančias apie nuotykį mašinas,
pro šnarančias apie nelaimę moteris,
įplaukėm į saugią užuolanką,
visų jūreivių, visų žodeivių pažadėtąjį uostą.

Violetinėj, metafizinėj prietemoj,
lyg žuvimui išsirikiavę kilnūs kariai,
stovi vorom konjakai, metaksos, sake, škotinės ir
[wyborowos.
O iš kampo šešėlių, nušviesta, kaip akvariumas,
lieja į mus dažyta dėžė balso kokteilį:
pusiau — aksominė pavakario ūkana,
pusiau — kraupus plento cementas,
juosvas balsas vilioja imt „Route 66",
gerą „for kicks".

Danų alum suputoja nuotaika,
prisiminimai veja nelauktas mintis,
ir gera kalbėt, ir gera klausytis
mūsų pusiau slavišku sentimentalumu,
mūsų pusiau europietišku santūrumu.

Apie ką gi šneka?
Nežinia. Gal, kad giliai gimtinėj palikę šaknis,
mes, kaip tas pasakaitės žirnis,
augom ir įaugom į tornadinį Amerikos orą
(A, Route 66 — nepamainoma for kicks!),
ir gal mes praaugsim ir ją, kai pasieksim debesis,
ir gal viršum jų rasim naują Lietuvą ir naują žemę,
be vargo, skriaudos ir be priespaudos,
nuvalytą nuo smulkmenų ir provincinių dulkių,
abstrakčią Tėvynę.

Ir mes nutarėm bėgti.

* * *

Įėjom draugai, išsiūbavom broliai.
Žiūrim: vakaras — magas jau buria
ir keičia Čikagą.
Žiūrim: skrenda iš jo rankovių
balandžiai, šviesos, šnarančios moterys,
vaiko ranka dažytos reklamos.
Pažvelk į viršų: debesyse — gintarinio
danų alaus puta.
Ir ten tolumoj jau ne ežeras: Baltija
mums dainuoja ir šaukia, kaip žalias pažadas.
Žiūrim: rieda tolyn turčiai ir skurdžiai,
šnarėdami apie nuotykį,
ir nuvažiuoja savo dėžėm debesų properšom —
tiesiai į dangų.
Ir mes prisiminėm Route 66, —
gerą for kicks, puikią for kicks!

Bet vakaras — magas sušunka: — Ne jums!
Ir kužda: — Ne, dar ne jums.

Lėkt! Skriet! Nesvarbu kur!
Nelikt čia. Tik ne namo.
Užsikūrusią ugnelę
išpūst į chagallišką laužą,
sukūrent naktį lig pelenų!
Ir vakaras bėga drauge su mumis,
kaip Tu — savas, mielas, šaunus, pakilus.

* * *

Netilpę savy, skylam per pusę,
ir jau — keturiese, ir jau mes namuos, kaip širdy,
namuos, kur juokas išvaiko šmėklas,
kur tyli šypsena apglėbia ir drąsina.

Bičiulių namų židiny
spragsi sekundės, dega didelės valandos,
ir triumfališkai suliepsnoja svaigi naktis.
Klausom, kaip už debesų —
(ir jie atbėgo uždusę mums iš paskos!) —
krištolinėm briaunom susidaužia žvaigždės: Skoal!
Kaip Paukščių taku pasilieja šampano puta...

Ir Tu nebesi įprastai liūdnas,
lyg Vilniaus žemę pardavęs,
ir neraudi prie karsto
nebegalinčios niekad pabusti
karalaitės poezijos.

Ir atmenu žodį, tegu beprasmį —
nes juk prasmė jau buvo prasmegus! —
žodį, lyg herbo motto, lyg slaptą šūkį,
paskutinį Tavo žodį —
— Pakilus!

Skilo liepsnos, kibirkščiavo kalba — Pakilus! —
sakalu smigo naktis,
— Pakilus! — lyg vėjuje, vijo žodžiai žodį,
prašuoliavo juokas, praskambėjo daina,
— Pakilus! —
Aš dabar atsakau Tavo taurei,
tik nebežinau, kur ieškoti atgarsio,
tik nebeatmenu Tavo paskiausio veido.
Tada nežinojau: tą vakarą priėmei iššaukimą
iš sankryžos Route 66.
Tu nebėgai.

Iškélta gálva. Elegantiškas. Rausvai nupraustas.
Talentu nešinas, jaunas, išdidus.
Visų pamiltas ir suprastas ir niekieno nesuprastas,
Tu su šaukiančia kryžkele sukryžiavai kardus.

* * *

Nuo krašto ligi krašto
perplišus buvo padangė.
Lyg prisikėlę pašiurpę negyvėliai,
gramzdinom duobėn ritualinę dėžę.
Ne ant Tavo akių — Tavęs ten nebuvo — ant kurčios
[dėžės
bėrėm Pabaltijo smėlį ir gintarą.

Pakėliau akis: čikaginiu dangum
vėl bėgo vaikystės debesys
nuo Baltijos. Ir kažin kur,
gal saulės atsigręžimo kryžkelėj,
prašnarėjo lengvi Tavo žingsniai.

Tarp savo žodžių pasėlių,
tarp lysvių savo eilių —
nebepaliečiamas, nebepažeidžiamas —
praėjai pakilus.

1970.I.16.

ŽEMĖS DAIKTŲ VARDAI

(Ištrauka iš „Gluosnių vėjuje")

ALGIRDAS LANDSBERGIS

„Gluosniai vėjuje" yra nauja dramatinės poemos „Vėjas gluosniuose" versija. Laikas tas pat (XVI šimtmetis), ta pati vieta (Livonijos-Rusijos pasienis), kai kurie veikėjai panašūs, bet tekstas ir ritmas visiškai skirtingi.

Vaidinimo pradžioje Šv. Kazimieras su nepatyrusiu ANGELU naktį triukšmingai nusileidžia iš dangaus žemėn, ant pilaitės stogo. Auštant įvyks mūšis, ir šventasis nori jį nusverti lietuvių-lenkų kariuomenės naudai, padarydamas stebuklą. Karaliaus ir dvariškių kalbos, dvasiškių disputai sudomina Kazimierą; jis neatsispiria pagundai bent trumpam nulipti žemyn ir įsijungti į juos. ANGELO visa tai nedomina. Jis nuobodžiauja, kol išgirsta iš virtuvės dainą, taip širdį veriančią, kad jis viską pamiršta.

ANGELAS pasileidžia virtuvės linkui bokšto krašteliu, ekvilibristas melodijos virve, ir pradingsta tamsoje. Pasirodo erdvi virtuvė, po didžiuliu katilu rusenanti ugnis, puodų ir keptuvių blizgesys. PAULYTĖ, aštuonio-

likmetė, nuo kaitros paraudusiais skruostais, užsisvajojusi ir pamiršusi kepsnius, įeina į paskutinį savo dainos posmą. Dainos melodija stengiasi būt gražesnė už ją, bet veltui. Staiga, trenksmas, dūmų ir dulkių debesys — pro kaminą virtuvėn įkrenta ANGELAS (jam vis dar nesiseka skraidyt, kaip erdvėse, taip ir ant žemės).

PAULYTĖ suklinka ir persižegnoja. ANGELAS griebiasi už svylančio kelnių užpakalio. Ji stveria vandens ąsotį, taikliai šliukšteli ir užgesina gaisrelį. ANGELAS sėdasi ant kėdės ir, vos ją palietęs, vėl pašoka skausmo iškreiptu veidu — dar vienas skaudulys. Pamažu, atsargiai, jis vėl atsisėda. Valandėlę jiedu žiūri vienas į kitą.

PAULYTĖ. Lauki, kad paklausčiau, iš kur atsiradai, ponaiti. O kai paklausiu, atsakysi, kad iš dangaus iškritai.

ANGELAS linksi galva.

PAULYTĖ. Dvaro juokai amžinai tie patys. O tavo kelnės dar teberūksta. Tai tokie dūmai iš svylančio aksomo. Sakyk, ar iš dangaus krenta dūmais rūkdami? Gal tu iš tos kitos, kaitresnės vietos?

ANGELAS šypsosi ir purto galvą. PAULYTĖ dviem pirštais nuima plunksną nuo jo peties.

PAULYTĖ. O kur plunksnom aplipai? Vištinyčioj besivoliodamas? Papūsk kvapą.

ANGELAS klusniai papučia. Ji rimtai papurto galvą.

PAULYTĖ. Pūkiažandis, o jau permirkęs brangvyniu!

Ji pastebi žvaigždės skeveldrą ant ANGELO rankovės.

PAULYTĖ. Brang... Brangakmenis!

Ji paliečia skeveldrą ir atitraukia pirštą kaip nuo žarijos. Pastebi kitą.

PAULYTĖ. Dar vienas. Iš kur?!

ANGELAS vėl rodo aukštyn, ranka mėgdžioja skriejimą, atsitrenkimą į žvaigždes.

PAULYTĖ. Aa, iš žvaigždžių! Bonką apžergęs, plunksnas berdamas, kaip kiauras pagalvis!

Bet jos akys nesijuokia, kai ji, dvejodama, lyg žaisdama, paima žvaigždės skeveldrą, prisideda ją prie piršto, apžiūri, prie kaklo, prie ausies, paima antrą ir prideda prie kitos ausies. Jos veidas nušvinta.

PAULYTĖ. Kiek blyksėjimo, ir visas iš karto! Kad taip jį padalinus, užtektų visoms ubagų šventėms nuo pasaulio pradžios, visiem našlaičių pragiedruliam nuo Adomo ir Ievos. Virtuvė nebe ta. Deimantinės žąsys pešamos, pakilo vėjas, jų plunksnos siaučia po virtuvę, žiežirbos žaizdre. Virtuvė spragsi žiežirbom. Kepsniai sugruzdės, kurapkos suanglės, pyragai pavirs kaminkrėčių kūdikiais. Kunigunda, visų virėjų virėja, kai tu atversi duris virtuvėn, tavo akys iššoks ir žiežirbų verpetas jas įsiurbs. O karalius ir du šimtai dvidešimt ponų, ką jie valgys šiąnakt: anglį su gulbės pienu?! Žiūrėk, žiūrėk, brangakmenių spinduliai persmeigia žvakių liepsnas — iešmai žuvis pilies prūde, bernai-žaibai spurdančias mergas! Ne, tai laumės — laumės apaudžia mus sidabriniais siūlais!

Ji ištiesia ranką, tarsi liesdama spindintį siūlą, pamažu atitraukia ją, paliečia savo prairusią palaidinės rankovę, ir ištraukia siūlą.

PAULYTĖ *(tyliai ir liūdnai)*. Ir nukris kibirkštis, ir pasidarys mėlynos marios...

Pamažu, nenoriai, ji ištiesia ANGELUI žvaigždės skeveldrą. ANGELAS papurto galvą, užgniaužia jos pirštus ant skeveldros ir pastumia atgal.

PAULYTĖ. Man?! Dovana? A! Permatau tave, išdykėli! Tu ir pana iš Varšuvos, judu išslenkat iš menės, nakties taku, į vištinyčią, judu lėtai pargriūnat, jos brangakmeniai išbyra, abudu aplimpat plunksnom. O dabar, dar nespėjęs atvėst, tu vėliakos graibais šviežienoș. Už *jos* brangakmenį. Ir kaip visos tos nedorybės telpa aštuoniolikmetėj puodynėj!

ANGELAS labai rimtai žiūri jai į akis ir purto galvą.

PAULYTĖ. Jos brangakmeniai išbyra... Deimantai tarp vištašūdžių! *(Pašoka)* Aš nubėgsiu, susirinksiu, ir mėlynos marios bus mano!

ANGELAS sugriebia jos ranką, purto galvą, rodo aukštyn.

PAULYTĖ. Juokies iš manęs? O gal tave tikrai kokiam aukštam bokšte užaugino, kaip pasakoj...

Ji įsideda žvaigždės skeveldrą į sijono kišenę. Pirštais paliečia jo ranką, tebelaikančią josios.

PAULYTĖ. Oi! Mano prasti, grubūs pirštai įsidūrė į tavo rankos švelnybę.

ANGELAS paleidžia jos ranką.

PAULYTĖ. Aukštam bokšte gimei, tiesiai iš aksominio įsčiaus į šilkinį lopšį. Ta pana, kur vištinyčioj bučiavai, ką ji sakė, pajutus, kad tavo lūpos už jos švelnesnės? Kaip tu ją bučiavai?

ANGELAS. „Bučiavai?"

PAULYTĖ. Ponaiti, ponaiti, nespėjęs panos pargriaut, mėgini paprastą merginą vyt ant savo piršto. *(Žiūri į jį)* Kaip tu moki nuduot. Tikrai nežinai?

ANGELAS. Ne.

PAULYTĖ. Ką gi tada išdarinėjai toj vištinyčioj? Nesibučiuodamas. *(Užgriebia žvaigždės skeveldrą savo sijono kišenėje)* Nori, kad išmokyčiau?

ANGELAS linkteli galvą.

PAULYTĖ. Paimk vyšnią nuo stalo.

ANGELAS. „Vyšnia?"

PAULYTĖ. Ir vyšnios niekad nematęs... Čia — trys vyšnios ant stalo. *(Paima vieną)* Vyšnia.

ANGELAS. Vyšnia! Aš tariu žodį, ir jis atsiranda. VYŠNIA! *(Juokiasi)* Aš sutvėriau vyšnią.

ANGELAS, susijaudinęs, žvalgosi aplinkui, beda pirštu į duonos kepalą ant stalo.

ANGELAS. O kas čia?

PAULYTĖ. Vien pyragu maitintas... Duona.

ANGELAS. Duona?

PAULYTĖ. Gyvastis. *(Ji paglosto kepalą)* Joje javų dvasia, kur javus banguoja. Kai duoną kandi, meldies. Kada ją valgai, Dievą valgai.

ANGELAS. Man patinka duona. Ar jos daug?

PAULYTĖ. Laukų laukai — ir per mažai. O jos girnos sunkios.

ANGELAS. Keistas pasaulis. *(Paliečia duoną maldai sudėtomis rankomis)* Duona — malda. *(Paliečia ąsotį).*

PAULYTĖ. Vanduo. Duonos ašaros, kai tinginiai ją valgo, kai burnos jos neranda. *(Ji paima jo maldai sudėtas rankas ir atgliaudžia jas, sudėdama rieškučiais. Iš ąsočio ji įpila vandens į jo delnus ir pristumia prie jo lūpų)* Ragauk, brangvynį tegėręs.

ANGELAS. Ašaros...

PAULYTĖ. Visų kartų, visų praėjusių. Ginkdie, niekad nespiauk į vandenį, ten mirusiųjų vėlės atgailauja. Vandeny žiedai, vestuvių vainikai vandeny, vandenimis

ANGELAS sudeda jos rankas rieškučiomis, įpila josna vandens, ir geria iš jų.

ANGELAS. Vanduo! Aš tariu „vanduo", ir vanduo pasrūva ateities vagomis. „Duona!" — ir pečiai visam pasauly darosi nėšti, visiems, visiems! Aš sutvėriau visą pasaulį!

PAULYTĖ. Palauk, ponaiti, stabtelk. Dar bučiuot neišmokai. Žiūrėk. Vyšnia.

PAULYTĖ įsikanda vyšnią tarp lūpų.

PAULYTĖ. Nukąsk.

ANGELAS nukanda vyšnią, antrą, trečią, prie kiekvienos sustodamas vis ilgiau. Jo ranka ieško daugiau vyšnių ant stalo, bet neberanda.

ANGELAS *(labai nusivylęs)*. Nebėra vyšnių!

PAULYTĖ *(juokdamasi)*. O poniškai girtas, kvailai kvailas, ponaiti. Klausyk, bučiuotis galima ir be vyšnios!

ANGELAS *(abejodamas)*. Tikrai?

PAULYTĖ palinksi galvą. ANGELAS ją ilgai bučiuoja. Tada jis užšoka ant stalo.

ANGELAS. Valiooo! Bučiuotis galima ir be vyšnių. Pirmiausia mudu drauge perkąsim visas vyšnias. Tada kas tik beliks pasauly, kas tik ne vyšnia, bus mūsų pasibučiavimai! Ir kai nieko nebeliks, mudu perkąsim nieką per pusę, ir tada pakilsim į erdves!

PAUKŠČIAI

BRUNO SCHULZ

Vertėjo pastaba. Bruno Schulz (1892-1942) — žydų kilmės lenkų rašytojas, palikęs vos du tomus prozos: *Cinamono krautuves* (1934) ir *Sanatoriją po smėlio laikrodžiu* (1937). Tos dvi knygos — tai vaikystės atsiminimais pagrįsti fantastiškų apsakymų rinkiniai, kurių centrinę figūrą sudaro autoriaus tėvas, miestelio krautuvininkas, — nežiūrint į savo profesiją, ekscentriškas svajotojas ir magas, visom įmanomom ir neįmanomom priemonėm kovojąs su dulkėtos provincijos beviltiškai banalia buitim. Jeigu jis ir pralaimi prieš kasdienybės rutiną ir prieš visokeriopo žemiškumo įsikūnijimą, antimeniška pradą — moterį, tai jis laimi kitoj — idealistinėj (galėtume pasakyti — meniškoj) plotmėj.

Schulzo stilius — barokinis, puošnus, iškerojęs tropiška poezijos augmenija, bet drauge pasižymįs savotiška precizija, idealiai tinkąs vaizdavimui šito numedžiaginto pasaulio, kurį autorius rodo patetiškai ir melancholiškai drauge, su neslepiama autoironija.

Schulzas beveik visą savo gyvenimą praleido Drohobyčiuj, nedideliam provincijos mieste, kur buvo gimnazijos piešimo mokytoju. 1942 m. lapkričio 19 dieną jis buvo gestapininko gatvėj nušautas. Garbė atėjo pas jį tik po pastarojo karo, kai jis buvo išverstas į daugelį Europos kalbų. *H. R.*

Užėjo geltonos, pilnos nuobodulio žiemos dienos. Parudusią žemę dengė kiaura, pratrinta, per trumpa sniego staltiesė. Daugeliui stogų jos neužteko, ir jie stovėjo juodi arba surūdiję, malksnų stogai ir arkos, slepią savyje aprūkusias palėpių erdves — juo-

das suanglėjusias katedras, pašiaušta gegnių, sparų ir grebėstų šonkauliais — tamsius žiemos vėtrų plaučius. Kiekvienas sambrėškis atidengdavo naujus kaminus ir dūmtraukius, išaugusius naktį, nakties vėtros išpūstus, juodas velnio vargonų pypynes. Kaminkrėčiai negalėjo atsiginti varnų, kurios, nelyginant gyvi juodi lapai, aptūpdavo vakare medžių šakas prie bažnyčios, atitrūkdavo vėl, plasnodamos, kol pagaliau prisiglausdavo, kiekviena tinkamoj vietoj ant tinkamos šakos, o švintant nuskrisdavo dideliais pulkais — suodžių rūkai, anglių skiautelės, banguojančios ir fantastiškos, nusėdamos mirgančiu kranksėjimu drumzlinai geltonus sambrėškio ruožus. Dienos sukietėjo nuo šalčio ir nuobodulio, kaip pernykščiai duonos kepalai. Juos imdavo raikyti atšipusiais peiliais, be apetito, tingiai ir mieguistai.

Tėvas jau nebeišeidavo iš namų. Jis kūreno krosnis, studijavo niekad neištirtą ugnies esmę, jautė sūrų, metalinį skonį ir rūkytą kvapą žiemos liepsnų, šaltą glamonėjimą salamandrų, laižančių žvilgančias suodis kamino gerklėj. Su nepaprastu įkarščiu anom dienom jis darė visus pataisymus viršutinėje kambario dalyje. Bet kuriuo dienos metu galėjai matyti, kaip jisai — pritūpęs kopėčių viršuj — knibinėjo kažin ką paluby, prie aukštų langų karnizų, prie kabančių lempų grandinių ir rutulių. Tapytojų papročiu jis naudojosi kopėčiom kaip dideliais kojokais ir jautėsi gerai toj paukštinėj perspektyvoj, arti lubose nutapyto dangaus, arabeskų ir paukščių. Nuo praktiško gyvenimo reikalų jis vis labiau tolo. Kai motina, pilna susirūpinimo ir liūdesio dėl jo stovio, stengdavosi jį įtraukti į kalbą apie biznį, apie artimiausio termino mokėjimus, jis klausėsi jos išsiblaškęs, pilnas nerimo, trūkčiojančiu, abejingu veidu. Pasitaikydavo, kad jis nutraukdavo ją staiga maldaujančiu rankos gestu, bėgdavo į kambario kampą,

priglausdavo ausį prie grindų plyšio ir pakeltais abiejų rankų smiliais, reiškiančiais nepaprastą tyrinėjimo svarbą, klausydavosi.

Anuomet mes dar nesupratome tų ekstravagancijų liūdno pagrindo, apverktino komplekso, kuris brendo gelmėje.

Motina neturėjo jam jokios įtakos, tuo tarpu kai didelę pagarbą ir dėmesį jisai skyrė Adelei. Kambario tvarkymas buvo jam didelė ir svarbi ceremonija, jisai niekuomet nepraleisdavo progos būti jos liudininku, sekdamas drauge su baime ir palaimingu virpuliu visas Adelės manipuliacijas. Visiems jos veiksmams jisai skirdavo gilesnę, simbolinę reikšmę. Kai mergaitė jaunais ir drąsiais judesiais stumdavo šepetį ilgu kotu per grindis, tai kone viršydavo jo jėgas. Iš jo akių tuomet liedavosi ašaros, veidas nušvisdavo tyliu juoku, o kūną drebindavo orgazmo traukulys. Jo jautrumas kutenimui buvo tiesiog beprotiškas. Pakakdavo, kad Adelė nukreiptų į jį pirštą judesiu, reiškiančiu kutenimą, ir jis tuojau pat, panikos pagautas, bėgdavo nuo jos per visus kambarius, užtrenkdamas paskui save duris, kol pagaliau paskutiniajame krisdavo pilvu ant lovos ir raitydavosi juoko konvulsijose, sukeltose jo fantazijos vaizdo, kuriam jis neįstengdavo atsispirti. To dėka mano tėvas buvo beveik neribotoj Adelės valdžioj.

Tuo būtent metu pirmą kartą pastebėjome, kad tėvas aistringai domisi gyvuliais. Pradžioj tai buvo aistra medžiotojo ir menininko drauge, buvo taip pat, gal būt, gilesnė, zoologinė gamtos kūrinio simpatija gimininguoms, tačiau tokioms skirtingoms gyvybės formoms, eksperimentavimas neišbandytuose būties registruose. Tik vėlesnėj fazėj tas dalykas įgavo klaikų, painų, giliai nuodėmingą ir priešgamtišką posūkį, kurio geriau nevilkti į dienos šviesą.

Tai prasidėjo nuo paukščių kiaušinių perinimo. Skirdamas tam reikalui daug darbo ir pinigų, tėvas išsirašinėjo iš Hamburgo, iš Olandijos, iš Afrikos zoologinių stočių apvaisintus paukščių kiaušinius, kuriuos duodavo perėti didžiulėms belgiškoms vištoms. Tai buvo nepaprastai įdomi procedūra ir man — tas kalimasis paukščiukų, nuostabiausių keistenybių tiek formos, tiek spalvų prasme. Jokiu būdu negalėjai įžiūrėti tose baidyklėse milžiniškais, fantastiškais snapais, kurie tuoj pat po gimimo plačiai prasiplėšdavo, ėdriai šnypšdami gerklės gelmėmis, tose salamandrose luošais, nuogais kuprių kūnais — būsimųjų povų, fazanų, kurtinių ir kondorų. Patalpintas pintinėse, vatoj, tas drakonų mėšlas kėlė ant plonų kaklų nereges, katarakta užaugusias galvas, bebalsiai kvarkdamas nebylėm gerklėm. Mano tėvas vaikštinėjo išilgai lentynų žalia prijuoste, kaip sodininkas išilgai inspektų su kaktusais, ir viliojo iš nebuities tas aklas pūsles, pulsuojančias gyvybe, tuos bejėgius pilvus, priimančius išorinį pasaulį tik valgio forma, tas gyvenimo antaugas, apgraibom kopiančias į šviesą. Po poros savaičių, kai tie akli gyvybės pumpurai sprogo šviesai, kambariai prisipildė spalvotos šnekos, mirgančio čiauškėjimo savo naujų gyventojų. Jie aptūpdavo užuolaidų karnizus, spintų atbrailas, glūdėjo daugiarankių kabančių lempų alavinių šakų ir arabeskų tankumyne.

Tėvui studijuojant didelius ornitologijos tomus ir vartant spalvotus iliustracijų lapus, atrodė, kad iš jų pakyla tie fantastiški padarai ir pripildo kambarį spalvingo plasnojimo, purpuro gabalų, mėlynės, žalumo ir sidabro skiaučių. Juos maitinant, jie sudarydavo grindyse spalvingą, banguojančią lysvelę, gyvą kilimą, kuris, kam nors neatsargiai įėjus pro duris, išlakstydavo virsdamas judančiom gėlėm, plasnojančiom ore, kol pagaliau sutūpdavo vir-

šutinėje kambario dalyje. Man ypač įsmigo į atmintį vienas kondoras, milžiniškas paukštis pliku kaklu, raukšlėtu, nubertu antaugomis veidu. Tai buvo liesas asketas, budistų lama, kupinas nesudrumsčiamos didybės visame savo elgesy, besivadovaująs geležiniu ceremonialu savo didžios giminės. Tupėdamas priešais tėvą, nejudrus savo monumentalioj pozoj amžinų Egipto dievų, akim aptrauktom balkšva katarakta, kurią jis iš šono užtraukdavo ant vyzdžių, kad galėtų visai užsidaryti savo kilnios vienatvės kontempliacijoj, jis su savo akmeniniu profiliu atrodydavo vyresniu mano tėvo broliu. Ta pati kūno, sausgyslių ir raukšlėtos kietos odos medžiaga, tas pats sudžiūvęs ir kaulėtas veidas, tos pačios gilios, sukaulėjusios akiduobės. Net rankos, stiprios mazguose, ilgi, liesi tėvo delnai, su iškilais nagais, turėjo savo analogiją kondoro naguose. Matydamas jį taip miegantį, negalėjau atsispirti minčiai, kad prieš mane mumija — sudžiūvusi ir dėl to sumažėjusi mano tėvo mumija. Manau, kad ir motina pastebėjo tą nuostabų panašumą, nors mes niekuomet šita tema nekalbėjom. Charakteringa, kad kondoras naudojosi tuo pačiu naktiniu indu, kaip ir mano tėvas.

Nesitenkindamas vis naujų egzempliorių perinimu, tėvas ruošdavo ant aukšto paukščių vestuves, siųsdavo piršlius, rišdavo pastogės angose ir skylėse viliojančias, ilgesingas sužadėtines ir iš tikro pasiekdavo to, kad mūsų namų stogas, didžiulis dvišlaitis malksnų stogas, virto tikrais paukščių nakvynės namais, Nojaus arka, į kurią sulėkdavo įvairių rūšių sparnuočiai iš tolimų kraštų. Dar ilgai po paukštyno sulikvidavimo paukščių pasauly laikėsi toji mūsų namų tradicija, ir pavasario kelionių metu nekartą ant mūsų stogo nukrisdavo gausybė gervių, pelikanų, povų ir įvairiausių kitokių paukščių.

Visas tas reikalas tačiau netrukus — po trum-

po puikybės periodo — pasibaigė liūdnai. Greitai pasirodė, kad tėvą reikia būtinai perkraustyti į du kambarius pastogėj, kuriuose buvo sukrauti visokie nebenaudojami daiktai. Iš ten, vos švintant, jau sklido mišrus paukščių klegesys. Pastogės kambarių medinės dėžės, stogo erdvės rezonanso padedamos, visos aidėjo nuo ūžesio, plazdėjimo, giedojimo, burbuliavimo ir ulbėjimo. Taip ištisom keliom savaitėm tėvas dingo mums iš akių. Jis retai tenusileisdavo į butą, ir tada pastebėdavom, kad jis lyg ir sumažėjo, sulyso ir susitraukė. Kartais, užsimiršęs, jis prie stalo pašokdavo nuo kėdės ir, plasnodamas rankomis lyg sparnais, tęsiamai pragysdavo, o jo akis aptraukdavo kataraktos migla. Paskui, susigėdęs, jis imdavo juoktis drauge su mumis ir stengdavosi tą incidentą paversti juokais.

Kartą, per generalinį namų tvarkymą, Adelė netikėtai pasirodė tėvo paukščių valstybėj. Stovėdama duryse, ji užlaužė rankas, pajutusi sklindantį ore dvokimą, pamačiusi krūvas mėšlo, susikaupusio ant grindų, stalų ir baldų. Greitai apsisprendusi, ji atidarė langą, paskui ilgu šepečiu sukėlė visos paukščių masės verpetą. Pakilo pragariškas plunksnų, sparnų ir klyksmo rūkas, kuriame Adelė, panaši į siuntančią Menadą, uždengtą savo tirso malūnėliu, šoko sunaikinimo šokį. Kartu su paukščių pulku mano tėvas, plasnodamas rankomis, siaubo pagautas, mėgino pakilti į orą. Palengva retėjo sparnuotas rūkas, kol pagaliau mūšio lauke liko viena Adelė, išsisėmusi, sunkiai alsuojanti, ir mano tėvas susirūpinusiu ir susidrovėjusiu veidu, pasiruošęs bet kokiai kapituliacijai.

Po valandėlės mano tėvas lipo savo dominijos laiptais žemyn — sulaužytas žmogus, karalius tremtinys, netekęs sosto ir viešpatavimo.

Išvertė Henrikas Radauskas

LIETUVIAI IR LENKAI

VINCAS TRUMPA

Neseniai VLIKo pirmininkas turėjo pasimatymą su lenkų emigraciniais veiksniais. Rytų Lietuvos Rezistencinio sąjūdžio atstovas pareiškė protestą.
Iš laikraščių

Iš šio mažo faktelio matytis, kaip jautriai dar vis kai kas žiūri į lietuvių - lenkų santykių kompleksą. Atrodo, po to, kai Vilniaus klausimas, nors gal ir netobulai ir nevisiškai mums priimtina prasme, buvo išspręstas ir kai abi tautos veda panašią kovą dėl geresnio, laisvesnio ir savarankiškesnio gyvenimo, su lenkais ne tik nėra jokio pagrindo nesišnekėti, bet vienoks ar kitoks su jais bendradarbiavimas gali būti vieniems ir kitems tik naudingas. Iš emigrantinių pozicijų išeinant, šiandien būtų suprantama, jeigu kas nors pasipiktintų dėl vieno ar kito pasišnekėjimo su oficialiomis rusų organizacijomis, nors ir toks šnekėjimasis **gali būti** naudingas.

I

Šių savo svarstymų antraštei pasirinkome lietuvių - lenkų, ne Lietuvos - Lenkijos santykius. Tuo klausimu ligi šiol, ir iš lenkų ir ypač iš lietuvių

pusės, labai mažai kas yra pasisakęs. Prieš keletą metų paryžiškame lenkų **Kultura** žurnale buvo paskelbtas dr. J. Girniaus straipsnis, kuris, gali sakyti, buvo bene vienintelis toks bandymas. Jis susilaukė tam tikro atgarsio emigrantiniuose lenkų sluogsniuose, bet beveik negirdomis praleistas lietuviškajame egzilyje. Prof. W. Wielhorskis šią problemą, prijungdamas prie jos ir gudų klausimą, plačiai nagrinėjo londoniškėje **Alma Mater Vilnensis.**

Tuo tarpu apie Lietuvos ir Lenkijos santykius yra gana daug prirašyta ir iš vienos ir iš kitos pusės. Ir apie senąją tų santykių istoriją, pradedant Gedimino dukters vedybomis su lenku Kazimieru ir baigiant Liublino unija ir po jos. Ir apie naująją, kiek ji ypač lietė Vilniaus problemą. Paskutinis prof. A. Senno veikalas (**The Great Powers, Lithuania, and the Vilna Question, 1920-1928.** Leiden. E. J. Brill, 1966) yra labai gera tos problemos analizė iš neutralaus istoriko pusės. Berods, ankstesniame savo veikale prof. Sennas yra pastebėjęs psichopatologinį Lietuvos - Lenkijos santykių pobūdį, ypač iš lietuvių pusės.

Lietuvos - Lenkijos santykių istorija priklauso tarpvalstybinių problemų grupei. Valstybės gali santykiauti ir net bendradarbiauti, kai tuo tarpu tarp jų piliečių gali nebūti jokio bendradarbiavimo ir net santykiavimo. Pavyzdžiui, tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos 1939 - 1941 m. buvo gana glaudūs santykiai ir net bendradarbiavimas, nors tarp vokiečių ir sovietų tautų beveik nebuvo jokio ryšio.

Nors kai kam gal tai atrodys ir paradoksalu, tačiau panašiai atsitiko ir tarp Lietuvos ir Lenkijos. Tuo tarpu kai valstybiškai jos vis glaudžiau bendradarbiavo ligi galutino „susižiedavimo" Respublikos pabaigoje, tarp lietuvių ir lenkų tautų beveik nebuvo jokių santykių dėl tos paprastos priežasties,

kad nebuvo ir lietuvių tautos, kaip sąmoningo politinio ir kultūrinio vieneto. Jau nuo XVI a., o gal ir anksčiau, skirtumas tarp Lietuvos vadovaujančio sluogsnio ir Lenkijos, tautine ir kultūrine prasme, vis mažėjo, ir kas buvo nuolat kartojama apie abiejų tautų susiliejimą į vieną nedalomą kūną, iš tikrųjų tereiškė to sluogsnio bendrą politinę filosofiją. Būdingas, pavyzdžiui, to laiko Respublikos politinio gyvenimo reiškinys buvo partijos, kurios ypač išbujodavo vadinamų tarpkaralių (interregnumu) metu. Vienos jų rėmė vieną kandidatą į sostą, kitos — kitą. Vienai vadovavo vienas didikas arba didikų šeima, kitai — kitas. Tačiau, tur būt, nebuvo atsitikimo, kad visas Lietuvos vadovaujantis sluogsnis pasisakytų už vieną kandidatą, Lenkijos — už kitą. Kiekvienos tokios partijos šalininkų visados atsirasdavo ir iš Lietuvos ir iš Lenkijos vadovaujančio sluogsnio. Nieko tada tas nešokiravo, niekas tada nelaikė to nei vienos nei kitos valstybės išdavimu. Tas, žinoma, taip pat netrukdė Lietuvos pastangoms išlaikyti savo valstybinį savarankiškumą ligi pat Respublikos galo. Viena iš gegužės 3 konstitucijos nepasisekimo priežasčių buvo, kad ji pažeidė ir Lietuvos ir Lenkijos valstybinį savarankiškumą. Targovičėnai todėl verčiau bevelijo kreiptis į Kotryną II pagalbos.

Bet tarp lietuvių ir lenkų tautine prasme ligi XVIII a. pabaigos nebuvo beveik jokių santykių. Lietuviai vis labiau susitraukė po savo šiaudine pastoge, mokėjo činšą ir ėjo lažas savo ponams, taisė kelius ir siuntė pastotes, tarpais net pamaištaudavo, kai per sunku pasidarydavo (kaip 1769 m. Šiaulių ekonomijoje), o kas ten dėjosi bajorų seimeliuose ir seimuose, kur sprendėsi Lietuvos valstybiniai reikalai, visiškai nekvaršino sau galvos. Pagaliau niekas jų nuomonės tuo reikalu ir neklausė.

Tur būt, pirmą kartą lietuvių - lenkų santykių

problema iškilo tik 1794 m., kada Kosciuška ir kiti sukilimo vadai, nusižiūrėję į Ameriką ir revoliucinę Prancūziją, sumanė šaukti po ginklu miestiečius ir valstiečius. Tada tai ir prisėjo ir atsišaukimus skelbti lietuvių kalba ir išeiti su šiokia tokia politine programa. Norėdami atvilioti juos nuo sukilimo, tada ir rusai kreipėsi į juos lietuviškai. Deja, tai buvo per vėlai ir per mažai, ir senoji Respublika nelabai garbingai užvertė savo kojas. Tuo bent formaliai pasibaigė ir valstybinis Lietuvos-Lenkijos bendradarbiavimas.

II

Įsitikinimas, kad Lietuvos - Lenkijos unija ir vis glaudesnis valstybinis bendradarbiavimas reiškė ir tautinį bendradarbiavimą, ir tautinį susiliejimą į vieną nedalomą kūną, tur būt, ir yra pagrindinė lietuvių - lenkų nesusipratimo priežastis. Juk ir šiandien dar tenka išgirsti nuomonės, kad ir tautine prasme tarp lietuvių ir lenkų nėra jokio skirtumo, kad jos yra broliškos tautos ir dėl to ir dabar turėtų gyventi drauge. Prof. A. Sennas iškelia įdomų faktą, kad 1918 - 1920 m. lenkai labai pykdavo, kai Sleževičius ir kiti atsisakydavo derybose kalbėtis lenkiškai ir atsivesdavo vertėjus. Juk jeigu ne visi lietuviai kalba ir rašo lenkiškai taip gražiai, kaip didysis lietuvis Mickevičius, tai bent moka lenkiškai, kaip mokėjo visi Radvilai, Sapiegos, Pacai ir kiti istorinės Lietuvos vadai. Net ir tokie, kurie baisiai užsispyrę gynė Lietuvos valstybinį savarankiškumą ir tiesiog nemėgo lenkų. Vis vien vertėjų jiems nereikėjo.

Norint nenorint vėl reikia grįžti prie Liublino unijos. Šiandien ją lenkai, tur būt, teisingiau supranta, negu mes; dėl to ir tarptautiniai sluogsniai jau nuo seno priėmė jų sampratą, o ne mūsų. Tačiau

vienu atžvilgiu jie suklydo. Jie panoro Liublino uniją pristatyti ne tik kaip labai svarbų praeities įvykį, bet ir kaip ateities programą, arba kaip savo istorijos testamentą. Taip galvojo Pilsudskis, taip galvoja ir dabar ne vienas emigrantinis lenkų veikėjas.

Mes taip pat pripažįstame, kad Liublino unija buvo labai svarbus praeities faktas. Bet mes nenorime laikyti Liublino unijos testamentu, kurį ir ateityje reikėtų šventai vykdyti. Kas tiko (ir labai tiko!) netautinių valstybių amžiuje, tas netinka dabar.

Kaip žinia, XIX amžius iškėlė tautinės valstybės sampratą. Atgimsiančioji Lietuva, kaip ir atgimsiančioji Lenkija turėjo būti tautinės valstybės. Todėl jų santykiams austi Liublino unijos varstotas jau nebetiko. XIX a. lietuvių tauta, nors labai nedrąsiai ir labai pamažu, ėmė žiesti ir puoselėti savo tautinę individualybę, kuri, aišku, nieko bendro negalėjo turėti nei su lenkų, nei su kieno kito tautine individualybe. Užtat jiems Liublino unija ne tik nebuvo joks testamentas, bet, priešingai, ji galėjo būti tam tikra kliūtis jų tautiniam išsivystymui.

Bene pirmasis šias mintis ėmė kelti Simonas Daukantas. Jis nekaltino lenkų nei dėl Krėvos, nei dėl Liublino unijos. Kaltinti galima ką nors dėl jo padarytos klaidos. Nei viena, nei kita nebuvo lenkų klaida. Jis kaltino pačius lietuvius, kurie neišnaudojo jos savo tautinei individualybei ugdyti. Labai įdomios ir reikšmingos istoriko Daukanto pažiūros į Respublikos žlugimą. Žinia, lenkų istorikai dėl to suskilo net į atskiras mokyklas. Daukantas neverkė ant jos kapo, kaip dauguma tada darė. Bet jis nepuolė ir rusams į glėbį, kaip, deja, taip pat darė ne vienas Lietuvos ir Lenkijos didikas. Jis tik labai stoiškai, gal net skeptiškai, pareiškė, kad dabar vieni ponai pakeitė kitus, ir pažiūrėsim, katrie bus geresni. Jis matė, kad senasis Lietuvos vadovaujantis

sluogsnis privedė lietuvių tautą prie bedugnės krašto. Jo bendralaikis Simonas Stanevičius tiesiog stebuklu laikė, kad dar lietuvių giminės gyvos („sveikos“) išliko. Nelabai ką blogesnio galės bepadaryti ir naujieji ponai.

Štai čia ir prasideda tikroji lietuvių - lenkų santykių istorija. Valstybinę Lietuvos - Lenkijos bičiulystę, kuri buvo sugriauta 1795 m., dabar pakeitė kone tautinis antagonizmas. Norint lietuviams teigti savo tautinę individualybę, tiesiog reikėjo neigti, kad jie ir lenkai viena esama. O tai, toli gražu, nebuvo taip lengva, nes praeities hipoteka, nors ir klaidingai užkrauta ant pečių, niekados nėra lengva nešti. Nėra lengva ir jos nusikratyti. Manau, niekas negali smerkti tautos, kai ji stengiasi įrodyti savo individualybę.

III

Viena pagrindinių Lenkijos XIX a. problemų buvo lenkų - rusų konfliktas, kuris bandyta, gal ir be reikalo, padaryti beveik istoriniu. Jis kilo iš nuolatinių Lenkijos pastangų atstatyti senąją respubliką, kas pagaliau, nors ir netobulai, gavo savo išraišką 1918 metais Lenkijos, kaip Poloniae restitutae, sampratoje. Aplinkybė, kad senosios Respublikos dalis buvo ir Lietuva, kuri po padalinimų beveik visa pateko į caro valdžią, tą konfliktą dar paaštrino. Nesvarbu, kad Respublikos dalis visiškai nereiškė tą patį, ką ir Lenkijos dalis. Daug kam, ir ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje, valstybinis susiliejimas reiškė ir tautinį susiliejimą. Iš tikrųjų, ligi 1815 m. Rusija neužėmė nei pėdos buvusių lenkų žemių. Užtat, atrodo, bent ligi to laiko negalėjo būti ir jokio lenkų - rusų konflikto. Kur tau! Lietuva ir Vilnius dažnai lenkams atrodė brangesni už Poznanę ir Krokuvą. „Jeigu šviesa nebūtų įsižiebusi Vilniuje, ji bū-

tų užgesusi ir visoje Lenkijoje", kalbėjo XIX a. pradžioje Stanislovas Stašicas apie senąjį Vilniaus universitetą. „Atstatyti Lenkiją su sienomis nuo Rygos ligi Odesos", siūlė Napoleonui Kosciuška 1807 m., užtai nusipelnydamas iš Napoleono varioto vardą. Istorikas Joachimas Lelevelis, 1830 m. sukiliminės lenkų vyriausybės narys, pareiškė seime, kad jau Vladislovas Lokietka su Gediminu pasėjo pirmą abiejų tautų susiliejimo sėklą ir kad ir „šiandien Lietuva, Voluinė, Ukraina ir Podolė nukreipusios savo akis į Lenkiją".

Panašiai, iš tikrųjų, ir galvojo daugumas vadovaujančio Lietuvos, gal ir Ukrainos, sluogsnio. Bet Daukanto tipo lietuviams, naujos tautinės Lietuvos Jonams Krikštytojams, tokios problemos visiškai nerūpėjo. Ne mūsų kiaulės, ne mūsų pupos, jie galvojo. Užtat jie visiškai nedalyvavo nei Vilniaus universiteto studentų sąmoksluose, nei 1830 m. sukilime. Mat, kol kas tai tebuvo lenkų - rusų konfliktas, ir tegul jie pasikaria. Įdomu, kad toks Mikalojus Akelaitis, chlopas iš Marijampolės apskrities, 1863 m. išleido lyg ir laikraštį, kurį pavadino **Žine apej Lenku wajna su Maskolejs.** Žmonių atmintyje 1830 ir 1863 m. sukilimai Lietuvoje kitaip ir nebuvo laikomi, kaip pirmuoju ir antruoju lenkmečiu.

Iš tikrųjų, tautinės lietuvių individualybės žiedimasis ir tolimesnis jos augimas buvo susijęs su lietuvių-lenkų konfliktu. Kai kas iš lenkų, ypač Lietuvoje, dėl to piktinosi ir darė priekaištų, neva rusai padėjo išauginti lietuviškąjį nacionalizmą. Gerokai vėliau, jau Didžiojo karo ir Lietuvos (vėliau Valstybės) tarybos metu, tas pat buvo tvirtinama vokiečių adresu, būk jie išugdę lietuviškąjį separatizmą. Be abejo, ir vienas ir kitas tvirtinimas buvo grynas nonsensas, kuriuo netikėjo ir joks rimtesnis lenkas iš etnografinės Lenkijos. Klausimas buvo ne dėl to,

ar kas padėjo ar nepadėjo lietuvių tautinei individualybei augti ir stiprėti, bet ar iš viso tokia individualybė buvo ar ne. Žinoma, jeigu tikėsime, kaip kad daugumas senojo Lietuvos vadovaujančio sluogsnio tikėjo, kad XVIII a. pabaigos valstybinis Lietuvos - Lenkijos susižiedavimas reiškė ir tautinį susiliejimą, tada visas tautinis Lietuvos atgimimas tėra tik rusų ar vokiečių intriga be jokio realaus pagrindo. Reikia pripažinti, kad 1918 - 1920 m. daugumas lenkų, ypač visas jų kairysis blokas, nesolidarizavo su tokia nuomone, kas mums labai padėjo sužiesti nepriklausomą Lietuvą. Esu įsitikinęs, kad gomulkinėje Lenkijoje niekas kitaip negalvoja.

IV

O vis dėlto lietuviškasis separatizmas ir ypač nacionalizmas buvo daug kam labai nesimpatiškas. Jis buvo net nesimpatiškas ir ne vienam lietuviui, kaip, pavyzdžiui, vyskupui Antanui Baranauskui. Nebūtų jo mėgęs ir vyskupas Motiejus Valančius, jeigu jo laikais jis būtų bent kiek daugiau pasireiškęs. Nors mažytė dalis rusų inteligentijos su tam tikra simpatija žiūrėjo į lietuvių tautinę individualybę, ypač kad ji mažiau pavojinga buvo negu lenkiškasis nacionalizmas, bet dažniausiai kvaili carų valdininkai Lietuvoje jos visiškai nesuprato. O kiekvieną nacionalinį judėjimą laikė jie paprasčių paprasčiausiu prasikaltimu, už kurį tebuvo viena vienintelė bausmė — kalėjimas ir Sibiras. Be to, jų akyse, tai kvepėjo kažkokia masonerija, anarchizmu ir nihilizmu, draudžiamu pačioje Rusijoje, vadinas, tai ėjo prieš „įstatymą ir tvarką" ir turėjo būti išrauta iš šaknų.

Kad Lietuva kada nors galėtų pati viena atsiskirti nuo Rusijos ir sudaryti atskirą valstybę, tokiems tamsiems ir į savo ir caro galią baisiai įsitikėjusiems caro valdininkams Lietuvoje nei į galvą

neatėjo. Užtat ir patiems lietuviams, nacionalinio sąjūdžio žadintojams ir ugdytojams, kurie, ypač į XIX a. pabaigą, labai konkrečiai skaitėsi su tokia galimybe, caro valdininkų kova su lietuviškomis maldaknygėmis ir Kražių bobelėmis, su lietuvių spauda ir organizacijomis, atrodė ne kokios ten didžiosios Rusijos politikos išdava, bet tik paprastas vietinių obrusitėlių, abejotinos doros popų ir aplamai nemokšų ir palaidūnų darbas. Iš dalies taip ir buvo. Didžioji Rusijos politika nesuprato lietuvių nacionalinio sąjūdžio bent ligi 1905 m. revoliucijos, o, tikriau sakant, ligi pat Didžiojo karo. Galima truputį abejoti, ar cariniai sluogsniai ir tada jį suprato, kaip daugelis rusų emigrantų ir šiandien jo nesupranta. Kartojame, kad tai nereiškia, kad jeigu ji būtų jį supratusi, kad būtų neparodžiusi jam tam tikros simpatijos ir meilės. Bet negalima mylėti, o juo labiau neapkęsti, to, ko visiškai nepažįsti.

Visiškai kitokios rūšies simpatijos ir antipatijos lietuvių tautinės individualybės, separatizmo ir nacionalizmo atžvilgiu plaukė iš lenkų pusės. Paliksime čia nuošalėje simpatijas, nes jų per daug buvo ir jos per daug gerai visiems yra žinomos. Bet lietuvių nacionalizmas ir separatizmas buvo rakštis akyje daugumoje lenkų, ypač tų gente lituanus natione polonus veislės, kurių taip gausu buvo rytinėse Lietuvos srityse. Nors jie laikė lietuviškąjį nacionalizmą ir separatizmą taip pat kažkokiu nesusipratimu, tačiau jie pakankamai gerai žinojo, ką jis reiškė. Visų pirma jis reiškė liaudišką ir savotiškai demokratinį sąjūdį. O tai jau buvo negerai. Antra, jis reiškė pažangų, liberalų ir gerokai kairų sąjūdį. Net ir jaunuosius kunigus į jį įjungiant. O tai jau buvo blogai. Tik tie iš jų, kurie įsijungė į vis madingesnį tada socialistinį veikimą, kaip Janavičius, Vrublevskiai, Pilsudskiai ir kt., rodė lietuviškajam nacionalizmui

daugiau simpatijos. Kiti visi, baisiai pamilę tradicijas ir gražią praeitį, visiškai to negalėjo suprasti.

Kalbant apie tradicijas, verta atkreipti dėmesį į tai, kad po žiauraus 1863 m. sukilimo sutriuškinimo senosios Respublikos atstatymo idėja pergyveno sunkią krizę. Gana ilgai jos šalininkai, kuriems pasisekė išvengti Sibiro, nenorėjo nei girdėti apie kokią konspiracinę ar rezistencinę veiklą. Geriau rūpintis savo dvareliais ir domėtis kultūra. O čia sąlygos buvo visiškai neblogos. Tuo tarpu kai lietuviams reikėjo žiauriai kovoti dėl maldaknygės, giesmyno ir elementoriaus, Lietuvos lenkai galėjo naudotis ne tik visa gausia literatūra ir spauda, kuri plaukė iš Lenkijos, bet nuo 1882 m. pačiame Petrapilyje ėmė eiti rimtas, nors ir truputį prisitaikėliškos dvasios, savaitraštis **Kraj**, kuris kaip tik atitiko to laiko daugumos Lietuvos lenkų nuotaikas. Prisiminkime, kad tai įvyko dar prieš **Aušrą**. Taigi kai lietuviai, anot A. Baranausko, „anei rašto, anei druko neturėjo", lenkišką **Kraj** galėjai rasti kiekviename Lietuvos dvarelyje, jį galėjo pasiskaityti ir vietinis kunigėlis, ir net kumetis, jeigu tik jis lenkiškai įkirto.

Iš tų politiškai apatiškų, bet kultūriškai privilegijuotų lenkų išaugo vadinama krajovcų srovė, kurią lietuviškai būtų galima pavadinti kraštininkais. Jie laikė save net tam tikra prasme Lietuvos patriotais. Jie net gal kiek simpatizavo Lietuvos tautiniam atgimimui, tik apie jį baisiai mažai žinojo. Bet ko jie visiškai negalėjo pakęsti, tai lietuviškojo separatizmo ir nacionalizmo. Jis buvęs toks prasčiokiškas, toks nemokšiškas, net fanatiškas. O kai 1939 m. Vilniuje su juo akis į akį susidūrė, tas lietuviškasis nacionalizmas pasidarė net bestiališkas ir barbariškas. Taip bent jį aprašo savo atsiminimuose labai kultūringas advokatas, buvęs Vilniaus (lenkiškojo) universiteto profesorius Zigmantas Jundzill'as

londoniškėje **Alma Mater Vilnensis.** Vardan teisybės reikia pripažinti, kad jis nemėgsta ir lenkiškojo nacionalizmo ir jam nepagaili taip pat aštrių žodžių (net už Vilniuje ir Vilniaus krašte rusiškųjų cerkvių naikinimą).

Tiesa, kad lietuviškasis, kaip ir kiekvienas, nacionalizmas, yra nesimpatiškas. Tiesa taip pat, kad lietuvių tautinis atgimimas buvo prasčiokiškas ir nemokšiškas. Bet ar nekrenta už tai dalis kaltės ir ant krajovcų? Ar atsiknodami visiškai nuo lietuviškojo atgimimo jie nenusiplovė savo ir šiaip jau baltų rankų? Ar tokios Petkevičaitės, Šatrijos Raganos ir Lazdynų Pelėdos neprisidėjo prie tautinio atgimimo sukultūrinimo? Juk jos irgi galėjo nueiti pas krajovcus.

Blogiausia, kad kultūringieji Vilniaus krajovcai tik tada pamatė, kad negalima nesiskaityti su lietuviškuoju nacionalizmu, kai jis atėjo pas juos jau su policininkų ir karių uniformomis. Kodėl kai pasirodė **Aušra,** tas pat **Kraj,** norėdamas ją sukompromituoti vietinių gyventojų akyse, skelbė, kad ji nieku nesiskirianti nuo **Moskovskie vedomosti**? Tiems, kurie norėjo prisidėti prie lietuvių tautinio sąjūdžio, durys buvo plačiai atidarytos. Adomas Jakštas lenkų kalba į juos kreipėsi: ateikite, prašome ir laukiame.

Taip, prasčiokiškas ir nekultūringas buvo lietuvių tautinis sąjūdis. Ypač krajovcams, kurių spintos lūžo nuo lenkų klasikų raštų, kurių stalus puošė puikiausi žurnalai ir laikraščiai. Bet ir beždžionei baisiai nekultūringai atrodė pirmasis žmogus...

Žinoma, visa tai praeitis. O dabartiniams lietuvių - lenkų santykiams mažiausia ko reikia, tai praeities rekriminacijų. O ko daugiausia vieniems ir kitiems trūksta, tai geresnio vienų kitus pažinimo ir supratimo. Jau net antra laida išėjo puiki prof. Marijono Kukielio Lenkijos XIX amžiaus istorija. Niekas iš jo

negalėtų ir reikalauti, kad jis ten apžvelgtų ir Lietuvos istoriją. Bet jis pats pasišauna maždaug pusantroje puslapių apžvelgti lietuvių tautinį atgimimą. Ir ten beveik viskas klaidinga. Valančius padarytas Maug Wolonczewski, Varpas Verpu, Kapsuko slapyvardis padarytas Mickevičius ir t.t. Reikia tikėtis, kad dabartiniai prof. Ochmanskio darbai geriau apšvies lenkus, ypač kiek tai liečia naujausią lietuvių tautos istoriją.

Visiškai nenorėtume tvirtinti, kad ir lietuviai neprirašo visokių nesąmonių apie lenkus.

V

Istorijos tėkmėje gana keistai susiklostė lietuvių - lenkų santykiai. Gaila, kad ilgą laiką būdami valstybiniai partneriai, jie negalėjo būti ir tautiniais partneriais. Dėl to, be abejo, kalti patys lietuviai. Šiandien toji kliūtis pašalinta.

Norėtųsi tikėti ir pageidauti, kad lietuvių - lenkų draugystė, kuri praeityje išgyveno daug nelemtų momentų, dabar ir ateityje vystytųsi normaliai, be jokių patologinių simptomų. Juk, tur būt, reikia laikyti patologiška tą begalinę meilę Lietuvai iš lenkų pusės, kuri kažkaip atsiduodavo lyg kaltojo meile. Patologiška aiškiai buvo lietuvių neapykanta lenkams, nes neapykanta aplamai yra patologinis simptomas.

Tarp dviejų kaimynų nereikia nei meilės, nei neapykantos. Reikia tik vienų kitiems supratimo ir pagarbos.

Be abejo, lenkams bus sunku pamiršti Vilnius, tas gražiausias jos kultūros skleidimosi žiedas, tie Šiaurės Atėnai. Teisybė, Vilnius buvo baisiai lenkiškas. Šiandien jis maždaug suskilęs į tris dalis, ir lietuviai pradeda jame imti viršų. Prisiminus, kad ir Kaunas 1920 m. dar labiau buvo suskilęs, lietuviš-

ko elemento laimėjimu Vilniuje negalima abejoti. O lenkams šia proga reikėtų bent prisiminti Vroclavą ir Ščeciną.

Žinoma, iš lietuvių pusės būtų didžiausia klaida, jeigu būtų bandoma lenkų mažumą Vilniuje ir jo apylinkėse persekioti. Per visą savo istoriją Vilnius buvo margas ir tautine, ir kultūrine, ir religine prasme. Pasakojama, kad XVI amžiuje čia buvę 72 religijos. Ne daug mažiau buvo ir tautų. Ir jos visos mokėjo gražiai sugyventi.

Bet Vilnius turi pasilikti Lietuvos sostine. Tai yra būtina sąlyga normaliems lietuvių - lenkų santykiams. Garsus prancūzų poetas ir Lietuvos diplomatas Oskaras Milašius (O. W. de Lubicz-Milosz) savo laiku oficialiai pareiškė, kad Vilnius privalo priklausyti Lietuvai, nes jame degė Lietuvos amžinoji ugnis. O su ugnimi žaisti net ir suaugusiems nepatartina.

Tai nebuvo ir nėra grasinimas, bet tik priminimas, kodėl praeityje lietuvių-lenkų santykiuose buvo tiek daug nesusipratimų.

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

BERTRAND RUSSELL MIRUS

Šių metų vasario 3 d. Anglijoje mirė 1950 m. literatūros Nobelio premijos laureatas Bertrand Russell (g. 1872). Nors netoli šimtinės, vis tebebuvo aktyvus. Kas sekė jo paskutiniųjų metų televizijoje pokalbius, turėjo stebėtis nematydamas minties dėstyme jokių susenėjimo požymių.

Buvo žymus matematikas-filosofas, bet kartu ir moralistas-politikas. Greta stambių mokslinių ir filosofinių veikalų (*The Principles of Mathematics*, 1903; *Principia Mathematica*, 3 t., 1910-13; *The Analysis of Mind*, 1921; *The Analysis of Matter*, 1927; *An Inquiry into Meaning and Truth*, 1940; *A History of Western Philosophy*, 1945; *Human Knowledge*, 1948; *Logic and Knowledge* 1956 ir kt., parašė daugybę darbų socialiniais-politiniais klausimais. Plačioji visuomenė jį ir tepažįsta iš šių pastarųjų, o ypač iš jo kartkartėmis kraštutiniai pacifistinės viešosios veiklos. Dėl jo atviro žodžio ir, reikalui esant, drąsaus veiksmo, vieni Russell laikė savo dvasiniu vadovu (ne tik Anglijoje, bet ir šiaip pasaulyje), kiti gi, konservatyvieji, vaizdavosi jį griovėju, komunistų rėmėju, švelniau — išsišokėliu, politiniams klausimams nepribrendėliu. Be abejo, Vakarų pacifistinio-humanistinio sąjūdžio gretose yra komunistų, įsijungia ir Maskvos bei Pekino agentai, bet dėl to šis humanistinis judėjimas visumoje nelaikytinas dar komunistiniu, nes savo programa ir tikslais jis yra visai priešiškas komunizmui. Marksistai remiasi Hegeliu, bet dėl to Hegelis nėra dar marksizmo pirmtakas. II-jo Pasaulinio karo metu prancūzų pogrindžio organizacijoje buvo daug komunistų, bet dėl to niekas dar nepavadino šios organizacijos komunistine, nes visų kartu kovota dėl Prancūzijos laisvės.

Po Russell mirties kai kurie ir mūsų išeivijos laikraščiai rašė jį į gyvenimo pabaigą stojus komunistų pusėje. Tai tikrai šio genialaus žmogaus nesupratimas ar faktų nežinojimas. Kaip galima Russell laikyti pakrypus į totalitaristinę komunistinę sistemą, kai jis visą savo gyvenimą raštais ir darbais buvo fanatiško dogmatizmo, autoritetizmo, karinės jėgos priešas, stojęs ginti individo laisvę ir humanizmą bei pluralizmą socialinėje plotmėje ir, rimtu atveju, nepaklusimą valdžiai. Tada, kai sąžinė byloja prieš valdžią. Savo filosofijoje buvo ryškiausias empirikas, tuščiažodžiavimu laikęs idealistinę ir materialistinę metafiziką, griežčiausiais žodžiais kaip gyvenymo nuodus pasmerkęs Platono politines idėjas, Hegelio dialektiką, Nietzchės antžmogį, Markso istorinio materializmo pagrindus, ypač tariamąjį istorijos dėsningumą. Tikrų tiesų ir moksle labai reta tesą. Dažniausiai tai dalinis pažinimas, atidaręs kelius toliau ieškoti, įgalinęs technikai operuoti. Šiaip daugelyje kitų, t. y. negriežtųjų mokslų srityse tėra teorijos, įžvalgos bei laiko padiktuoti išmintingi sprendimai. Apie reliatyvizmą Russell sako: „Einsteino pagrindinė reliatyvizmo teorija, bendrai kalbant,gal yra tiesa, bet kai prieinama prie universo apskritimo apskaičiavimo, mums turės būti atleista, jei ateityje susilauktumėm skirtingų rezultatų" (*Philosophy and Politics*, London, 1947, psl. 24). Jei taip su mokslu, tai ką jau bekalbėti dėl politikos! Šaiposi todėl Russell, kad Rusijos komunistų partijai reikia kas keli metai perrašinėti partijos istoriją, kuriai vis dėlto stengiamasi priskirti neklystamumas. Apie komunizmo autoritetą, kuriuo paremiamos net mokslinių veikalų teorijos bei tvirtinimai, štai kaip atsiliepia Russell: „Leninas, su kuriuo aš turėjau valandos pasikalbėjimą, nuvylė mane. Nemanau, kad jį būčiau laikęs dideliu žmogum, bet pasikalbėjimo metu įsitikinau jo intelekto ribotumu, jo ypatingai siaura marksistine ortodoksija, lygiai kaip ryškia piktybinio žiaurumo gyslele" (*The Autobiography of B. Russell*, II t., London, 1968, psl. 109-10). Kas stebėjo Russell pomirtinį paminėjimą Londono televizijoje, aiškiau suprato šią Lenino charakteristiką. Leninas pasakęs, kad laikinoji NEPO programa įgalinanti nušluoti aristokratijos ir buožių likučius be komunistų rankų. Ir čia nusikvatojęs Leninas.

Vokietijoje redaguojant ir leidžiant jaunųjų užsieniečių akademikų žurnalą *Scholar*, 1948 m. esu gavęs iš Russell laišką, kuriame jis pasisako dėl pokarinės politinės padėties. Jo manymu, vakariečių liberalinės, demokratinės pajėgos turinčios sutramdyti sovietinę Rusiją, kol ji nepasidarė atominio ginklo pabaisa. Kitu atveju Russell žodžiai: „Vakarų pasauliui liks trum-

pas amžius, nedaugiau 50 metų". Ar Russell pranašystė pasitvirtins, spręs jaunoji karta. Dvidešimt metų jau praėjo.

Dviem didžiausiom pasaulio galybėm (Kinija seka trečioji) apsiginklavus neįsivaizduojamai naikinančios galios ginklais, logiška, kad Russell stojo tų pusėje, kurie vedė ir tebeveda civilinio pasipriešinimo akciją prieš atominius ginklus ir apskritai karą. Savisaugos imperatyvas, žmonijos sąžinės balsas taip diktuojąs. Russell įsitikinimu, jei susidurtų didžiosios galybės, nebeįmanoma išlikti konvencinių ginklų ribose. Atominė bomba gi yra grėsmė žemės planetai ir jos gyvybės egzistencijai. „Karas mūsų moksliniame amžiuje reiškia anksčiau ar vėliau visuotiną mirtį", sako Russell *(Philosophy and Politics*, psl. 27). Ten pat jis susumuoja savo politines pažiūras ir pozityvius kelius ateičiai: „Aš užbaigiu, kad mūsų laikais Locke empirinis liberalizmas (kuris nėra nesuderinamas su demokratiniu socializmu) yra vienintelė filosofija, kurią gali priimti žmogus, kuris iš vienos pusės reikalauja mokslinių įrodymų savo įsitikinimams, iš kitos pusės trokšta žmogiškosios laimės labiau negu savo partijos ar tikėjimo išlikimo. Mūsų pasimetęs ir apsunkintas pasaulis reikalingas daugelio dalykų, kad išvengtų pražūties. Tarp jų viena labiausiai reikalinga, kad tautos, kurios laikosi liberalinių įsitikinimų, persiimtų tuo visa širdim ir gilia, nesiteisinant kaire bei dešine, bet įsitikinusiai dėl pilietinės ir mokslinės laisvės ir tarpusavio pakantumo vertybių. Be šių įsitikinimų gyvenimas mūsų politiškai suskilusioje, bet technologiškai apjungtoje planetoje bus vargiai beįmanomas tęsti".

Vienu, bet gana reikšmingu atveju nenorėtumėm sutikti su Russell. Daugelyje savo politinio-socialinio pobūdžio rašinių per didelę reikšmę skiria politinėms dogmatinėms, fanatiškoms doktrinoms. Jis net mano, kad „hidrogeninės bombos grėsmė ugdo fanatizmą ir pagrinde fanatizmas, labai galimas daiktas, gali pastūmėti į hidrogeninės bombos panaudojimą" (*Wissenschaft Wandelt das Leben*, Muenchen 1953, 110 psl., sutrumpintas vertimas iš *Impact of Science*). Tuo sunku patikėti. Nei islamas šiandien begali sutelkti arabus šventiesiems, nei Roma katalikus kryžiaus karams, nei Kremlius begali apjungti pasaulio komunistus bendram frontui. Nacionalizmas išskyrė Maskvą su Pekinu, ir didžiųjų galybių jėgos ir dominavimo siekimas yra priežastis paskutiniųjų laikų tarpvalstybinių įtampų ir šaltojo karo, toji pati buvo priežastis ir abiejų pasaulinių karų. Biafros reikalu Londonas, Washingtonas ir Maskva ėjo kartu, remdami Nigerijos centrinę jėgą. Jei kas prives iki hidrogeninės bombos panaudojimo, tai didžiųjų siekimas dominuoti ir baimė kiniškų

milionų. Jėgos bei galios aistrą politiniame junginyje Russell nagrinėja savo veikale *Power*, 1938.

Žurnalistai priskiria Russelliui sakinį: „Geriau būti raudonu negu mirusiu". Jei tikrai taip jis būtų sakęs, tai ir tada reikėtų suprasti iš jo politinės filosofijos visumos ir specifiškai iš Anglijos geografinės padėties. Jei hidrogeninė bomba ar kelios jų gali nušluoti Britanijos salą, tai to akivaizdoje gal ir manė Russell, jog verčiau išlikti paraudonavus, Maskvos prisišliejus, negu išvirsti pelenais. Gyvieji pakeičia santvarkas, numeta pančius; pelenai užmirštami, ir archeologai juose nebesusigaudo. Čekoslovakijos įvykiuose Russell pasmerkė sovietinę Rusiją kaip agresorių. Tuo parodė pasauliui, kad iki galo išliko humanizmo ir liberalizmo avangarde.

Pats Russell buvo socialistinio įsitikinimo žmogus. Nepaisant šeimos tradicinio konservatizmo (senelis buvo Viktorijos laikais premjeras), pats 1913 m. kandidatavo į parlamentą socialistų pusėje, bet nepraėjo. Iš senelės paveldėtą turtą atidavė mokslo įstaigoms, nors pats nebuvo turtuolis, kartais net skurdo, pvz. gyvendamas JAV. Lordo titulo kratyte kratėsi. Jo socializmo samprata išryškėja laiške, rašytame 1941 m. iš JAV bičiuliui Gilbert: „Aš turiu laikyti socializmą švelnesnėje formoje natūraliu išsivystymu iš krikščioniškos tradicijos. Bet Marksas ir Nietzsche priklauso prie griaunamųjų apaštalų ir, nelaimei, Marksas laimėjo tarp socialistų (*Autobiog. of B. R.*, II t., London, 1968, psl. 249-50).

Russell yra davęs ir pasaulinės politinės federacijos apybraižas, kurias paskelbė JAV karo metu *American Mercury*. Tik jo planas buvo kitoks negu dabar turima bestuburkaulinė Jungtinių Tautų institucija. Cituotoje autobiografijoje laiške Gilbert 1941 m. rašė: „Rusija, aš tikiu, bus didžiausia sunkenybė, ypatingai jei pagaliau atsidurs mūsų pusėje. Aš neabejoju, kad sovietinė valdžia yra net blogesnė negu Hitlerio, ir būtų nelaimė, jei ji išliktų. Negali būti pastovios taikos, kol nebus tik vienos pasaulyje orinės pajėgos ir, suprantama, iki tam tikro laipsnio tarptautinės valdžios".

Pasaulėžiūrinių požiūrių Russell laikomas ateistu. Tai ne visai tikslu. Krikščionybei, ypač Katalikų Bažnyčiai, jis yra nepagailėjęs karčių žodžių. Daugelyje tačiau atvejų dėl tų pačių priežasčių, kurios šiandien keliamos kai kurių pačių katalikų teologų ir vyskupų. Laiške Gilbert 1941 m. rašo: „Aš mėgstu Anglikonų Bažnyčią, nes ji artimiausia platoninei krikščionybei; katalikybė per daug romaniška, puritanizmas per daug judėjiškas". Šiaip jau Russell pasaulėjauta buvo spinoziška —

panteistinė. Priešmirtiniame televizijos pasikalbėjime Londone jis sakė: „Kai atsistoji visatos neaprėpiamumo akivaizdoje, žmogaus mirtis darosi bereikšmė". Gal ir taip. Bet buvo gyventa, buvo sielotasi, o ypač Bertrand Russell gyventa intensyviai.

Nesutiksim su *Lietuvių Enciklopedijoje* reikšta nuomone, kad Russell nesukūręs savos filosofinės sistemos (L.E. XXVI t.). Kartu su Whitehead jie yra matematinės logikos (logicistikos) kūrėjai, kur ypač nauja yra tipų teorija (theory of types). Pačią filosofiją šie du anglų stulpai suartino, tiesiog apjungė su mokslu, gi specialiai etiką su gyvenimu, kur tikslas nujaustinas ir su meile siektinas, o pats gyvenimas vairuotinas grindžiant pažinimu. Todėl toks kandus Russell, kai susitinka su patosine retorika sakykloje, universiteto katedroje, su „visažinančiais" rašeivomis bei „neginčijamais" principais ir išganymą žadančiomis dogmomis politikoje-ekonomikoje. Negailestingai ir logiškai įtikinančiai nuvainikuoja Russell ir pragmatizmą (William James, 1842-1910) bei tos mokyklos etiką, kur gėris suplakamas su nauda. Pragmatizmas ypač palankią dirvą yra radęs JAV.

Priešmirtiniame pasikalbėjime paklaustas, ką jis labiau vertinąs, savo filosofinius-mokslinius ar visuomeninius-politinius darbus, Russell nedvejodamas pasirinko paskutiniuosius. Gyvenimą, mat, šie formavo, o pirmieji plačiuose sluogsniuose tokios įtakos negalėjo turėti. Tik čia tenka patikslinti, kad visuomeninių darbų mintys buvo kilusios iš filosofinių.

A. Zubras

METMENŲ ŠIMTININKAI:
34) A. Z.

METMENŲ REMĖJAS ($50.00):
Vytautas Doniela

RUMUNŲ UŽSIENIO POLITIKA IR ĮVYKIAI ČEKOSLOVAKIJOJE

Per paskutinį dešimtmetį pasaulio politinėje arenoje daug kas pasikeitė. Dvipolis šaltojo karo laikotarpis pamažu išsiplėtė į daugiapolį. Daug aštrių konfliktų tarp dviejų pagrindinių ideologinių blokų po truputį susilpnėjo dėl modernios technologijos išsivystymo, ekonominio augimo ir gerovės, atominio amžiaus pradžios ir reikalo glaudžiau bendrauti tarp tautų, kad išlaikius taiką pasaulyje. Tie ir kiti įvykiai sukėlė daugelyje žmonių tautines aspiracijas. Jų pasėkoje tarptautinėje arenoje atsiranda naujų valstybių, vaidinančių svarbią rolę sprendžiant pasaulines problemas.

Tokie pasikeitimai pasaulio scenoje turėjo nemažos įtakos ir Rytų Europai. Tas atsispindi satelitų nore savarankiškai tvarkytis, tam tikram pasipriešinime Sovietų vadovavimui ir tautiškumo atgimime. Rumunijoje, kuri per dvidešimt metų buvo laikoma paklusniu Sovietų satelitu ir stalinizmo bei ortodoksinės doktrinos tvirtove, staiga pradėjo reikštis nacionalizmas ir noras vesti politiką, nevisuomet suderinamą su Sovietų Sąjungos ir kitų Varšuvos Pakto kraštų politine kryptimi. Nors toks pasikeitimas atrodytų kaip ir staigmena, bet jo galima buvo tikėtis, jeigu jį analizuotume šviesoje tautinių tikslų ir aspiracijų, skelbtų jau nuo Antrojo Pasaulinio karo komunistinės Gheorghiu-Dej valdžios, ir eilės kitų faktų, iškilusių šeštasdešimtųjų metų pradžioje.

Pokario metai Rumunijoje, kaip ir visoje Rytų Europoje, buvo laikas vietinėm komunistų partijom sustiprinti savo valdinę kontrolę. Žmonių gerovė bei ūkinė pažanga tapo antraeiliais tikslais. Per šį laikotarpį politinė opozicija buvo numalšinta arba visai pašalinta, ir valdiškas tarnybas užėmė patikimi komunistai.

Pramonė buvo suvalstybinta, amatininkai suvaryti į valdžios kontroliuojamus cechus, darbas pelnui draudžiamas. Sunkiausia problema buvo žemės ūkio suvalstybinimas arba kolektyvizacija. Tai buvo partinės kontrolės sustiprinimo proceso paskutinioji fazė. Daugumoje Rytų Europos kraštų žemės ūkio kolektyvizacija nebuvo užbaigta iki 1961 m., o Jugoslavijoje (1953 m.) ir Lenkijoje (1956 m.) ji buvo visai atmesta.[1])

---

1) W. Kintner and W. Kleiber, „Eastern Europe in Flux", *Orbis*, Vol. XII, Summer 1968, psl. 398.

Šis partinės kontrolės sustiprinimo procesas Rumunijoje iššaukė vidines partijos kovas tarp Gheorghiu-Dej šalininkų ir Maskvos frakcijos, vadovaujamos Ana Pauker ir Vasile Luca. Pradžioje atrodė, kad tos kovos kyla iš nesutarimo dėl partinės kontrolės sustiprinimo metodų ir taktikos. Gheorghiu-Dej ir Ceausescu kaltino Ana Pauker dėl įsileidimo į partiją visokių opcrtunistų, karjeristų ir fašistų su pasekme, kad „patriotai" ir „pažangieji" nutolo nuo komunizmo.[2]) Vienok iš tikrųjų ši kova turėjo gilesnę prasmę. Gheorghiu-Dej nepasitikėjo rusais ir jų veikla Rytų Europoje. Nors jis buvo komunistas, bet kartu ir rumunas, kuris norėjo matyti savo krašto gerovę kylant pakeliui į socializmą ir komunizmą, ir buvo įsitikinęs, kad satelito statusas neleido šio tikslo siekti. Ghita Ionescu aprašė jį, kaip „vyrą, kuris stalinistinio kosmoso rėmuose pradėjo atskleisti naujus takus".[3])

Kiti faktoriai, kurie turėjo įtakos į šį Rumunijos politikos nukrypimą nuo Sovietų Sąjungos, buvo Chruščiovo destalinizacijos kampanija ir jo taikingos koegzistencijos politika, Vakarų Europos didelė pokarinė ekoniminė pažanga bei Kinų-Sovietų konfliktas. Gheorghiu-Dej daugiau ortodoksinės ir dogmatinės pažiūros, kurios išlaikė jį valdžioje per Stalino laikotarpį ir leido jam daug savarankiškiau elgtis namie, nesutapo su Chruščiovo nauja, „revizionistine" linija. Bet Gheorghiu-Dej panaudojo šią švelnesnę liniją savai politikai vykdyti, t. y. ribotam atsipalaidavimui per diversifikaciją ir pravedimui savo planų *Rumunijos ekonominiam išsivystymui. Kartu jis išnaudojo tą* Chruščiovo taikingos koegzistencijos įsipareigojimą Rumunijos tarptautinių ryšių užmezgimui ir statybai ekonominių tiltų į Vakarus.[4])

Atsilikęs Rytų ekonominis stovis, palyginus su Vakarų pažanga, buvo krislas komunistinės propagandos akyje ir šaltinis viešo nepasitenkinimo, kuris ilgainiui negalėjo būti ignoruojamas. Vakarų technologijos ir didesnių ekonominių reformų reikalingumas, o taipogi liberalesnės Sovietų Sąjungos požiūris ekonominių reformų atžvilgiu, ypač po XXII Komunistų Par-

---

2) S. Fischer-Galati, *The New Rumania* (Cambridge, Mass.: M. I. T. Press, 1967), psl. 25.

3) G. Ionescu, „Communist Rumania and Nonalignment", *Slavic Review*, June 1965, psl. 256.

4) G. Ionescu, *Communism in Rumania 1944-1962* (London: Oxford University Press, 1964), psl. 288-315.

tijos Kongreso[5]) leido Rumunijos valdžiai pagilinti ryšius su Vakarais ir vykdyti politiką, daugiau atitinkančią jų sąlygoms.

Skilimas komunistiniame sąjūdyje dėl Kinų-Sovietų konflikto leido Rumunijos komunistų partijai atsiskirti nuo Kinijos „dogmatinės" ir Sovietų „revizionistinės" pozicijos ir turėti nuosavas pažiūras į pasaulinį komunistinį sąjūdį. Kinų-Sovietų *nesutarimui išryškėjus, rumunai prisiėmė tarpininko rolę*, nes jie jautė, kad pasaulinio socialistinio ir komunistinio sąjūdžio sėkmė priklauso nuo suvienyto visų komunistinių partijų fronto. Ta rolė buvo labai naudinga rumunų partijai, nes kaip tarpininkai jie galėjo laikyti neutralią poziciją prieš dvi priešingas partijas ir tuo būdu išvystyti lankstesnę ir nepriklausomesnę užsienio politiką. Ši neutrali pozicija sustiprino jų padėtį Vakarų ir kitų politiškai neutralių valstybių akyse, o taipogi ir tarp kitų komunistinių partijų, kurių pažiūra buvo, kad tai bandymas išlaikyti komunistinio sąjūdžio vienybę.

Kai jų tarpininkavimo pastangos nuėjo veltui ir skilimas tarp kinų ir sovietų tik padidėjo, Rumunų Komunistų Partija nutarė, kad atėjo laikas tiksliai išaiškinti savo pozicijas, liečiančias pagrindines „dabartinio socialinio gyvenimo" bei „pasaulinio komunistų ir darbininkų sąjūdžio vystymosi" problemas. 1964 m. balandžio 26 d. buvo išleistas garsusis „Rumunų Darbininkų Partijos manifestas, liečiąs internacionalinio komunistų ir dirbančios klasės sąjūdžio problemas". Šiame manifeste rumunai pabrėžė, kad kiekviena partija turėtų savarankiškai nustatyti savo kelią ir pakartojo savo nuomonių skirtumą su Maskva apie ryšius tarp komunistinių valstybių, ir su Pekinu apie „tautinį išsilaisvinimą" bei taiką ir karą.

Karo ir taikos klausime rumunai reikalavo, kad kinai priimtų nusiginklavimo pasiūlymus ir rėmė Maskvos sutartį dėl atominių ginklų bandymų uždraudimo. Bet kas liečia ekonominį bendradarbiavimą, jie teigė, kad planingas krašto ekonomijos vykdymas yra „pagrindinė, esmingiausia ir nepakeičiama suvereninės valstybės savybe".[6]) Tuo būdu Rumunija paneigė Comecon kraštų tarpe integraciją ir suformavimą bet kokios supranacionalinės organizacijos. Jie teigė, kad „tų pasiūlymų esmė yra perkelti kai kurias ekonominio vykdymo funkcijas iš to krašto kompetencijos į sudarytos Tarybos kompetenciją, ir dėl to šie žygiai nėra suderinami su socialistinių kraštų bend-

5) Kintner and Klaiber, *op. cit.*, psl. 403 ir 405.
6) „A Rumanian Manifesto", *East Europe*, June 1964, psl. 28.

ravimo principais".[7]) Tuo būdu rumunai pasipriešino principui, kad tautiniai interesai turi būti paaukojami bloko interesams, kurį Sovietai ir jų artimi bendrininkai propagavo. Rumunija nori išvystyti savąją sunkiąją pramonę ir būti ekonomiškai mažiau priklausoma, kai tuo tarpu Sovietų Sąjunga mato Rumuniją žemės ūkio centru Comecon kraštams. Vienas rumunas yra išsireiškęs, kad „mes nenorime būti gazolino stotimi ar kolonialinių produktų krautuve Europai, — o tai reiškia plieną ir mašinas".[8])

Santykiuose su kitomis valstybėmis rumunų manifestas palaikė tautinės nepriklausomybės principą ir teisę kiekvienai valstybei pasirinkti kelią, tinkamiausią jų socialistiniam vystymuisi. „Turint omenyje sąlygų įvairumą kuriant socializmą, čia nėra ir negali būti vieno modelio ar recepto ir niekas negali nutarti, kas tinka ar netinka kitiems kraštams ar partijoms. Kiekviena marksistinė-leninistinė partija ir kiekvienas socialistinis kraštas turi suvereninę teisę pasirinkti, tobulinti ar pakeisti socialistinio vystymosi formas ir būdus".[9]) Nepriklausamai išvystyti savo politinę liniją, savo konkrečius tikslus ir kelius bei būdus jiems siekti yra išimtina kiekvienos partijos teisė. Anot rumunų, negali būti suskirstymo į „pranašias" partijas ir „priklausomas" partijas, bet turinti būti viena, didelė komunistų partijų šeima, kur kiekviena partija turi lygias teises.

Dėl to rumunai smerkia atvirą polemiką, kitų partijų šmeižimą, ir naudojimą įžeidžiančių kaltinimų prieš broliškas partijas partijų dokumentuose, spaudoje bei tarptautinių organizacijų susirinkimuose. Todėl jie pasirinko tarpininko rolę tarp Kinijos ir Sovietų Sąjungos, bandė iškelti įvairių partijų skirtingas nuomones, kurios dėl vienos ar kitos priežasties buvo neminėtos tarptautiniuose susirinkimuose ir atsisakė dalyvauti kongresuose, specialiai sušauktuose smerkti kitą partiją.

Rumunų manifestas buvo ne tik sintezė senos politinės linijos. Jis taipogi nustatė ir naujas ateities gaires. Šie principai tapo pagrindu rumunų užsienio politikai. Jie toliau buvo vystomi ir tobulinami Gheorghiu-Dej įpėdinio, Nicolae Ceausescu. Jie atspindi aspiracijas rumunų, kurie nori, kad Rumunija būtų garbingu pasaulio bendruomenės nariu. Rumunijos noras būtų,

---

7) *Ibid.*, psl. 27.

8) J. Scott, „From a Reporter's Notebook", *East Europe*, Jan. 1965, psl. 8.

9) „A Rumanian Manifesto", psl. 28.

kad visos pasaulio tautos gyventų taikoje, pasiremdamos tarptautine teise. Jos brangiausia nuosavybė — tai jos tautinis suverenumas ir jos didžiausias troškimas — tai pasaulinė taika, nes tik kai šios dvi sąlygos bus užtikrintos, Rumunija, ar bet kokia kita tauta galės pilnutinai išsivystyti kaip nepriklausoma valstybė. Dėl to rumunų užsienio politikos pagrindu yra principai, kurie yra tarptautinio gyvenimo kertinis akmuo apskritai: lygios teisės, tautinė nepriklausomybė ir abipusė nauda tautų bendravime.

1968 m. rugpiūčio 22 d. Deklaracija, paskelbta jau po Čekoslovakijos invazijos, toliau nustato rumunų pažiūras į savo rolę. Didžioji Tautinė Asamblėja, kuri priėmė šią Deklaraciją, bandė tiksliai išaiškinti, kad draugystė ir ilgalaikis bendradarbiavimas su kitomis socialistinėmis valstybėmis esąs ir visuomet buvęs svarbiausias Rumunijos užsienio politikos tikslas. Tą liudija daugelis vizitų, konferencijų ir kontaktų su kitomis socialistinėmis valstybėmis, kaip ir daugelis dvipusiškų bei daugiapusiškų ekonominių, technologinių ir mokslinių sutarčių su jomis. Nicolae Ceausescu ir kiti partijos atstovai dažnai pabrėžė (ypatingai po Čekoslovakijos invazijos), kad „nuo pat rumunų komunistų partijos įsteigimo, jos veikla buvo glaudžiai susijusi su visu komunistiniu ir darbininkų sąjūdžiu, ir kad ji garbingai atlikdavo savo rolę kaip aktyvus būrys didžiulėje komunistų armijoje, visur pareikšdama savo solidarumą su darbininkais ir pažangiaisiais".[10])

Tuo pačiu laiku Rumunija mėgina padaryti nuosavą įnašą pasaulio taikos išlaikymui, užmegzdama ir platindama ryšius su visais pasaulio kraštais, „neatsižvelgiant į jų socialinę sistemą, bet remiantis nepriklausomybės, suverenumo, lygybės, nesikišimo į kitų tautų vidaus reikalus ir abipusės naudos tautų bendravime principais".[11]) Rumunų vadai jaučia, kad tik nuolatiniu tų principų propagavimu yra galimybės pasiekti santarvę tarp kraštų su skirtingom socialinėm ir politinėm sistemom. Pagal Rumunijos užsienio reikalų ministerį Corneliu Manescu, kelių paskutinių metų būvyje Rumunija užmezgė politinius ryšius su 20 kraštų, ir bendras valstybių skaičius, su kuriomis Rumunija dabar palaiko diplomatinius santykius, yra 86.[12])

---

10) „The Rumanian Course" (ištraukos iš *Scânteia*, partijos laikraščio), *East Europe*, June 1967, psl. 14.

11) C. Manescu, „Rumania in the Concert of Nations", *International Affairs*, Vol. 45, Jan. 1969, psl. 3.

12) *Ibid.*, psl. 7.

Analizuojant Rumunijos užsienio politiką, pagrindiniai žodžiai, kuriuos turime turėti omenyje, yra „realybė" ir „sąlygų įvairumas". *Rumunų vadai jaučia, kad kiekviena individuali* komunistų partija geriausiai žino, su kokiomis realybėmis gali susidurti, ir todėl pati turi būti pajėgi suformuluoti atitinkamas politines bei strategines taktikas. Niekas negali sakyti, kad jis turi paskutinį žodį problemos spendime ar kad kitų pažiūros yra nemarksistinės. Tarptautinių santykių santarvė ir Europos bei pasaulio problemų sprendimas priklauso nuo susidariusių po Antrojo Pasaulinio karo „realybių" pripažinimo, būtent, dviejų Vokietijos valstybių, esamų sienų, įskaitant ir Oder-Neisse linijos pastovumo, o taipogi reikalo panaikinti priešingus blokus bei svetimas karines bazes.[13])

Taip pat sąlygų įvairumas reikalauja skirtingų sprendimo priemonių. Rumunams vienybė nereiškia vienodumo ir jie negalvoja, kad vienybės dvasia bus pažeista dėl pažiūrų skirtumo, kol tie skirtumai diskutuojami „draugiškoje" nuotaikoje ir pabrėžiami bendri, bet ne skirtingi tikslai. Rumunijos susidūrimas su Comecon buvo sėkmingas, nes ji neatmetė Comecon nutarimų kaip tokių, bet tik reikalavo alternatyvių jų interpretacijų, kartu sulėtindama nepageidaujamų nutarimų vykdymą, pabrėždama tautinio suverenumo sąvoką ir pilnai pasinaudodama savo partijos vienybe bei nesutarimu tarp tautinių komunistinių partijų.[14])

Nuosavos partijos vienybė ir nesutarimas tarp kitų komunistinių partijų turi nepaprastai didelę reikšmę Rumunijos politikos planavimo procese, nes tos sąlygos nurodo galimybes jų politiniams siekimams. Partija, kuri yra vieninga užsienio ir vidaus politikoje, daug efektyvesnė ir gali pasiekti daugiau laisvės, negu partija, susiskaldžiusi į keletą frakcijų, iš kurių viena ar abi atsakingos Maskvai. Nesutarimas tarptautiniame komunizmo sąjūdyje, kaip Kinų-Sovietų ginčas, silpnina Sovietų partijos vadovaujančią rolę ir tuo padidina manevravimo galimybes satelitiniams kraštams. Tie abu kriterijai pilnai išryškėjo Čekoslovakijos krizės metu. Sovietų Sąjungos invazija ir okupacija buvo Rumunijos principų teisingumo ir partijos bei žmonių pajėgumo laikytis jų didelio pavojaus akivaizdoje išbandymas. Rumunijos reakcijos būdas į tuos įvykius buvo matu, kaip toli jai yra pasisekę nueiti nepriklausomybės keliu, ir taipogi

---

13) *Ibid.*, psl. 8.

14) J. B. Thompson, „Rumania's Struggle with Comecon", *East Europe*, June 1964, psl. 9.

matu, kaip toli galima žengti neiššaukiant Sovietų įsikišimo.

Nuo Čekoslovakijos „pavasario" pradžios (1968 m. sausio mėn.), Rumunija buvo ištikimas Čekoslovakijos sąjungininkas. Kada politinės viltys Čekoslovakijoje kilo ir nepasitikėjimas čekais augo kitų Varšuvos pakto kraštų tarpe, Rumunija pasirinko atsargią, bet prijaučiančią laikyseną. Rumunija sąmoningai nedalyvavo Varšuvos Pakto kraštų šauktuose suvažiavimuose, kur turėjo būti diskutuojamas Čekoslovakijos klausimas. Apie įvykius Čekoslovakijoje rumunų spauda ir radio pranešinėjo plačiai, bet žinios buvo atrenkamos. Buvo remiamas Dubčeko nesikišimo į partijos vidaus reikalus principas ir jo noras suformuoti daugiau nepriklausomą užsienio politiką. Bet tokie kontroversiniai klausimai, kaip reikalavimas daugpartinės sistemos, cenzūros panaikinimas ir Masaryko mirties priežasties ištyrimas, buvo vengiami.[15]) Taigi, iš tikrųjų Rumunija rėmė tuos klausimus, kurie buvo tampriai susiję su jos pačios interesais.

Liberalizacija Čekoslovakijoje turėjo kai kurias svarbias pasekmes Rumunijos vidaus politikai. Tai buvo įspėjimas senosios linijos šalininkams atsargiau elgtis ir paskatinimas Ceausescu ir kitiems partijos nariams tapti Rumunijoje progresyvių jėgų atstovais ir „socialistinės demokratijos" užtarėjais. Kai kuriuose partijos laikraščio *Scânteia* straipsniuose buvo rašoma apie šių dviejų politinių sistemų panašumą.[16])

Bet iš tikrųjų rumunų pažadas apie „socialistinę demokratiją" buvo padiktuotas išimtinai iš viršaus Rumunijos Komunistų Partijoje, kurie ne tik nepasitraukė į valstybinių reikalų prižiūrėtojo rolę, kaip Jugoslavijoje ir Čekoslovakijoje, bet pasidarė dar stipresnė. Rumunijos Partijos lankstumas pasireiškė tame, kad ji greičiau sutiktų su kai kuriais vidaus pasikeitimais negu susilpnintų savo kontrolę. Šis lankstumas buvo viena iš rumunų apsisaugojimo priemonių ir, gal būt, svarbiausia priežastis, kodėl jų neištiko Čekoslovakijos likimas.

Nuo 1968 m. gegužės iki rugpiūčio mėnesių rumunų spauda dažnai minėjo savo perspėjimą Sovietų Sąjungai ir kitoms Varšuvos Pakto tautoms prieš išorinį kišimąsi į partijos vidaus reikalus, pažymėdama, kad kiekvienas kraštas turi rasti savo nuosavą „kelią į komunizmą". Ceausescu ypatingai perspėjo prieš Varšuvos Pakto panaudojimą įsikišimui į vidaus reikalus

---

15) Rumanian SR/33, *Radio Free Europe Report*, 17 April 1968.

16) Rumanian SR/29, *RFER*, 29 March 1968.

vienos iš brolišku socialistinių valstybių ir Varšuvos Pakto narės, neva pasipriešinimui prieš „imperialistinę agresiją". Bet visi tie perspėjimai nuėjo niekais. Rugpiūčio 21 d. Sovietų kariuomenė įžengė į Čekoslovakiją ir ją užėmė.

Pirmasis rumunų reagavimas į invaziją buvo aštri Ceausescu kalba spalio 21 d., pasmerkianti šį sovietų žygį. Jis pareiškė, kad šis Varšuvos Pakto kraštų žygis yra „didelė klaida", „rimtas pavojus taikai Europoje ir socializmo likimui visame pasaulyje", „neįtikimas ir nepateisinamas", o taipogi „gėdingas momentas pasaulio revoliucinio judėjimo istorijoje".[17]) Sekančią dieną, kalbėdamas Didžiosios Tautinės Asamblėjos specialioje sesijoje, tą intervenciją Ceausescu charakterizavo, kaip „žiaurų tautinės nepriklausomybės ir Čekoslovakijos Respublikos suverenumo pažeidimą, prievartinį kišimąsi į čekų vidaus reikalus, veiksmą, visiškai priešingą normaliems tarpusavio santykiams, kurie turėtų viešpatauti tarp socialistinių kraštų bei komunistų partijų, ir aktą, priešišką bendrai pripažintiems tarptautinės teisės principams".[18]) Jis taipogi pridėjo, kad rumunų tauta neleis niekam pažeisti jų tėvynės teritorijos ir ragino žmones būti pasiruošusiems ją ginti.

Specialioji Didžiosios Tautinės Asamblėjos sesija nutarė, kad visos sutartys, rišančios Rumuniją su kitais kraštais, turi būti patvirtintos valdančių sluogsnių ir kad visi rumunų tautos įsipareigojimai, liečią bendravimą bei karinį bendradarbiavimą su kitais kraštais, o taipogi kiekvienas paragrafas, liečiąs sąjungininkų kariuomenės bazes jų teritorijoje, turi būti demokratinio nutarimo rezultatas.[19]) Tai buvo labai svarbus Rumunijos valdžios pakeitimas politinės linijos sudarymo procese, nes galimybė daryti tokius svarbius nutarimus buvo atimta iš kelių žmonių, esančių partijos viršūnėje. Pagal tuos pakeitimus visos tautos likimas nebeguli ant kelių žmonių pečių, ir visi svarbūs nutarimai bus reikalingi platesnių sluogsnių pritarimo. Buvo tikėtasi, kad tie pakeitimai apsaugos nuo susidarymo panašių sąlygų kaip Dubčeko Čekoslovakijoje (t. y., nuo rusų teigimo, kad jie buvo pakviesti).

Rumunijos Komunistų Partijos pažiūra dėl čekų invazijos ir minėti Tautinės Asamblėjos nutarimai buvo pasmerkti Sovietų Sąjungos ir kitų Varšuvos Pakto kraštų, dalyvavusių toje invazijoje. Faktinai argumentai jau buvo tokie karšti ir kalba

17) Rumanian SR/12, *RFER*, 6 September 1968.
18) *Ibid.*, psl. 2.
19) Rumanian SR/73, *RFER*, 26 September 1968.

taip užgaulinga, jog atrodė, kad Rumunijos užpuolimas bus neišvengiamas. Sovietų ambasadoriui Basovui pareikalavus, rugpiūčio 25 d. Ceausescu turėjo su juo pasikalbėjimą. Šis pasikalbėjimas turėjo pastebimą įtaką rumunų pozicijai. Pranešimai apie čekų įvykius apsiribojo trumpom žinutėm iš Prahos be jokių komentarų. Invazijos pasmerkimai buvo numalšinti ir liko tiktai pritarimai Didžiosios Tautos Asamblėjos pareiškimui. Taipogi nebeliko kalbų apie krašto gynimą.[20]) Įdomu, kad *Dabartinės Rumunijos* žurnalo užsienio laidoje čekų invazija buvo visai neminima.

Šiam saikingesniam elgesui yra kelios priežastys, pati svarbiausia — invazijos baimė. Rumunai nenorėjo Maskvai duoti mažiausios priežaties tiesiogiai įsikišti į jų reikalus. Be to, Ceausescu tikriausiai buvo nepakankamai tikras, kad Tito, su kuriuo jis tarėsi tuoj po Čekoslovakijos invazijos, galės užpuolimo atveju suteikti jam pagalbą. Rumunija taipogi nenorėjo paaštrinti padėties, rusų ir čekų vadams tariantis Maskvoje. Kaip ten bebūtų, neabejotina, kad įvykiai Čekoslovakijoje turėjo reikšmingą pasekmę Rumunijai. Jie parodė tautinės vienybės bei populiarinės paramos svarbą ir išryškino rumunų partijos vadų netvirtą padėtį. Čekoslovakijos pamoka nenuėjo veltui. Po invazijos Ceausescu ir kiti partijos nariai keliavo per visą Rumuniją, sakydami prakalbas ir ieškodami paramos, ypatingai tarp tautinių mažumų. Sovietų bandymai ugdyti nesantaiką tarp čekų ir slovakų įrodė jų nusistatymą visomis priemonėmis ardyti partijos vieningumą. Ypatingai jautri Rumunijos sritis šiuo atžvilgiu yra Transilvanija, kur gyvena nemažai vengrų. Partijos vadai kaip tik daugiausia prakalbų pasakė Transilvanijoje. Jos dažniausiai lietė tautinės vienybės bei etninės lygybės temas. Kraštas taip pat neseniai buvo padalintas į 39 apskritis, ir tos apskritys, kuriose tautinės mažumos sudarė daugumą, gavo teisę mažiau ar daugiau savarankiškai tvarkytis ir turėti savo mokyklas ir laikraščius. Kiti bandymai laimėti visuotinį pritarimą vyriausybei buvo politinių kalinių rehabilitavimas ir praplėtimas religinių laisvių.

Ceausescu taipogi žinojo, kad aukštose vietose dar yra užsilikę kietos linijos pritarėjų iš Gheorghiu-Dej eros ir su Maskvos pagalba jie galėtų sudaryti opozicijos branduolį. Dabartiniai valdžios pasikeitimai rodo, kad jie po truputį šalinami ir pakeičiami pritariančiais Ceausescu. Paskutinis rašytojų kongresas išrinko į savo vykdomąjį komitetą 27 asmenis, iš kurių

20) Rumanian SR/12, psl. 9.

13 buvo naujosios kartos rašytojai, kurie neprisilaikė socialistinio realizmo. Net pats rašytojų sąjungos sekretorius Szasz Janos prisipažino, kad „mes perėjome nuo socialistinio realizmo į realistinį socializmą". O rašytojų draugijos pirmininkas Zaharia Stancu yra pasakęs, kad „užsienio literatūros vertimai sudaro konkurenciją saviems rašytojams".[21]) Šį teigimą patvirtina plačiai skaitomųjų knygų sąrašas. Mėgiamiausi užsienio autoriai Rumunijoje šiandien tai Faulkner, Hemingway, Sagan ir Grass. Kai kurių žurnalų straipsniai pabrėždavo reikalingumą kelti priešingas pažiūras ir ragino dialogą tarp marksistų ir ne-marksistų.

Ceausescu ragino žmones dalyvauti krašto valdyme ir tam tikslui įsteigė Socialistų Vienybės Frontą. Ši organizacija susidėjo iš Komunistų Partijos ir kitų visuomeninių bei profesinių organizacijų ir jos tikslas yra siūlyti valdžiai kandidatus rinkimų metu. Tai darydama, Komunistų Partija nesusilpnino savo kontrolės, bet formuluodama savo politinę liniją apie bendrus tikslus ir tautines aspiracijas, mėgino susiaurinti prarają tarp valdančios klasės ir žmonių. Lig šiol kraštą jungė žmonių antisovietinis nusistatymas.

Nors Sovietų Sąjungos ir kitų Varšuvos Pakto kraštų puolimas nuo rugpiūčio mėnesio žymiai susilpnėjo, bet Rumunija nepakeitė savo nusistatymo dėl tampresnių politinių, kultūrinių bei ekonominių ryšių su Vakarais. Atvirkščiai, tie ryšiai dar padidėjo. Kas liečia ryšius su socialistiniais kraštais, rumunai turėjo omenyje ne tik Comecon kraštus. Jie norėjo praplėsti santykius su Jugoslavija, Albanija, Kinija ir Vakarų Europos komunistinėmis partijomis.

Sovietų nesugebėjimas efektyviai susitvarkyti su čekais susilpnino spaudimą prieš rumunus ir davė jiems galimybę laisviau laviruoti. Rumunų valdžios kritika dėl sovietų okupacijos ir riboto suverenumo doktrinos vėl sustiprėjo. Savo kalboje tautinėje mokytojų konferencijoje 1969 metų vasario mėnesio 7 dieną Ceausescu pažymėjo, kad „bandymai pateisinti klaidas ir pasirodymas naujų tezių, kaip riboto suverenumo tezė, sudaro tik daugiau keblumų ir trukdo vienybei. Kiekviena tauta turi neliečiamą teisę spręsti savo likimą, pasirinkti savo vystymosi būdą ir turėti tautinę nepriklausomybę".[22])

Ryšium su riboto suverenumo doktrina ir artėjančia pasauline komunistų partijų konferencija rumunų vadai 1969 m. ge-

21) *Der Spiegel*, 28 Juli 1969, Nr. 31, psl. 67.
22) *East Europe*, March, 1969, psl. 1.

gužės 16 d. išvyko į Maskvą pasitarimams. Ceausescu ir kiti buvo giliai susirūpinę sovietų pastangomis įtraukti tarp kitų konferencijos dokumentų taipogi ir patvirtinimą Maskvos neseniai paskelbtos riboto suverenumo arba Brežnevo doktrinos. Rumunija, žinoma, bijo, kad ji gali būti sekančiu kraštu, kuriam ši doktrina bus pritaikyta. Todėl to susitikimo tikslas, atrodo, buvo pasakyti sovietų vadams, kad rumunai atmeta šią doktriną, priminti sovietams jų pažadą (duotą po Budapešto Konferencijos 1968 m., iš kurios rumunai išėjo) nekritikuoti jokios komunistų partijos politikos ir įteikti deklaracijos rankraštį, kurį jie ir keturios Vakarų Europos komunistų partijos ruošėsi pateikti konferencijai. Šis rankraštis pabrėžė tautinį suverenumą ir atskirų tautinių partijų nepriklausomumą. Jį rėmė Italijos, Norvegijos, Šveicarijos ir Belgijos komunistų partijos.[23]) Pačioje konferencijoje Ceausescu vėl išdėstė rumunų užsienio politikos bendrus bruožus ir paneigė Brežnevo bandymus panaudoti konferenciją Kinijos pasmerkimui.

Vėliau Rumunija išnaudojo kinų-sovietų pasienio susidūrimus ir Gromyko pasisakymą dėl glaudesnio su Vakarais bendradarbiavimo Jungtinių Amerikos Valstybių prezidento Nixono pakvietimui ir Izraelio pasiuntinybės pakėlimui į ambasadą.

Šiuometinė R. K. P. veikla liudija, kad nuo Čekoslovakijos invazijos Rumunijos politikoje įvyko daug pasikeitimų, bet pagrindiniai principai, kuriais remiasi Rumunijos užsieno politika, pasiliko tie patys. Jie rodo partijos lankstumą pasikeitimams ir prisitaikymą prie naujų aplinkybių. Tos sąlygos būtinos išlikimui. Čekoslovakijos įvykiai atskleidė kai kurias Rumunijos ir Sovietų Sąjungos padėties silpnybes. Rumunijos sugebėjimas įveikti tas silpnybes ir Maskvos tolerancijos riba tų pasikeitimų atžvilgiu nulems rumunų tautos ateitį. Dabartinė Rumunijos padėtis yra „laipsniuoto pasipriešinimo" klasinis pavyzdys, Brzezinskio „graduated defiance". Šitoks *laipsniuotas* pasipriešinimas neiššaukia sovietų aštrios reakcijos. Jei jiems pasisektų, Rumunijos pavyzdys būtų labai patrauklus kitiems satelitiniams kraštams.

Ramūnas Kondratas

---

23) H. Kamm, „Rumanian Leaders Confer in Moscow", *New York Times*, 17 May, 1969.

A. J. GREIMAS IR STRUKTŪRINĖ SEMANTIKA

Žvelgiant į praeito dešimtmečio mokslo istorijos raidą, paaiškėja neseniai į vokiečių kalbą išversto A. J. Greimo veikalo[1]) svarba[2]). Iš „parente pauvre", pastumdėlės, kuri apie 1960 m. negalėjo pasirodyti priimtuose kalbos studijų šakų rateliuose neiššaukdama, geriausiu atveju, užjaučiančio šypsnio, o dažnai net sukeldama agresyvias abejones, ar ji tikrai šitai aristokratiškai mokslo šakai priklauso, šiandien semantika išsivystė į viso kalbos mokslo centrinę šaką. Šiuo metu net kyla klausimas, ar iš viso yra kalbos mokslo šakų, kurios neturėtų būti laikomos semantikos dalimis, arba bent artimai nuo semantikos nepriklausytų.

Kaip šį, pirmu žvilgsniu, stebėtiną išsivystymą išsiaiškinus? Raktą atsakymui randame mūsų apkalbamos knygos dvipoliniame pavadinime: „Struktūrinė semantika". Žiūrint iš 1960 m. perspektyvos, negalima pateisinti bet kokio įrodinėjimo, kad trūko arba bent nebuvo gana išsimokslinimo ar tai semantikos ar tai struktūrinių metodų srityse. Semantikos problemos jau diskutuojamos daugiau kaip 2000 metų, o specifiškai struktūrinę metodiką, nuo Ferdinand de Saussure laikų, kalbos

1) *Strukturelle Semantik* (Braunschweig: Friedr. Vieweg & Sohn GmbH-Verlag, 1969).
2) Vertė Aldona ir Horstas Žibai.

moksle naudojame taip dažnai, kad terminas „struktūrinis" baigia prarasti savo sąvoką.

Nepaisant viso to, apie 1960 m. „struktūrinės semantikos" dar nebuvo. Turime tam trūkumui ir paaiškinimų: iš vienos pusės, galima lengvai įrodyti, kad bendras principas reikalavo, jog naujus metodus reikėjo išbandyti ten, kur jų panaudojimas buvo mažiausiai problematiškas. Struktūralizmas davė pirmus didelius laimėjimus fonologijos srityje, bet kada fonologijoje išvystytus ir nušlifuotus metodus, kad ir per daug schematiškai, bandyta pritaikyti kitose kalbos mokslo srityse, ši metodika kapituliavo prieš semantikos problemas. Iš kitos pusės galima sakyti, kad struktūrinių metodų išsivystymo ir behaviorizmo įtakos padidėjimo sutapimas, ypač Šiaurės Amerikoje, bent iš dalies buvo mokslo istorijos supuolimas. Behaviorizmo įtaka privedė prie „asemantiško kalbos mokslo" pastatymo idealu, ką šiandien reikia ignoruoti tiktai kaip *contradictio in adiecto*. Nepaisant visų aiškinimų, lieka faktas, kad kalbos mokslo sistematikos sąvokoje, apie 1960 metus, pradėjo rodytis struktūrinės semantikos trūkumas. Šito trūkumo atpažinimo nuopelnas tenka tiems, kurie prie aukščiau minėto pasikeitimo privedė. Tikrai nėra jokio supuolimo, jog praeito dešimtmečio kalbos mokslo istorija vystėsi visos eilės vienas nuo kito nepriklausomų plėtojimųsi ženkle, kurie galų gale buvo sujungti struktūrinės semantikos išugdyme. Viena iš tų išsirutuliojusių kalbos mokslo šakų pasirodė prancūzų kalboje. Jos svarbiausieji atstovai yra A. J. Greimas ir B. Pottier. Šis įvykis yra vienas svarbiausių įvykių visame kalbos mokslo vystymuisi. Palyginus su Pragos mokykla, kurios tolimesniam vystymuisi trukdė dideli politiniai sunkumai, ir su Š. Amerikos savim pasitenkinančiu vienpusiškumu kalbos moksle, prancūzų kalbos mokslas, lygiai taip kaip ir danų, turėjo progos naudotis visomis egzistuojančiomis tradicijomis ir mokyklomis, ir palaikyti kontaktus su tuolaikinėmis filosofijos, sociologijos, psichologijos ir kitomis „sciences humaines" šakų naujenybėmis.

Geriausias sąlygas minėtosioms galimybėms atpažinti ir joms išnaudoti turėjo 1917 m. gimęs lietuvis Algirdas Julius Greimas, kuris dar jaunas būdamas pritapo prancūzų dvasios pasaulyje. Universitetą jis baigė 1939 m. Grenoble pas dialektologą Duraffour, o 1948 m. Sorbonne pristatyta doktorato tezė buvo paruošta Charles Bruneau priežiūroje. Abu šie mokytojai yra tradicinio kalbos mokslo atstovai ir apskritai susidaro įspūdis, kad Greimas geriausiai turėtų pažinti kalbos mokslą, kuriame semantika egzistavo nuo senų laikų.

Nemažesnė jo pažintis ir su antrąja šaka, struktūriniu kalbos mokslu. Ir čia pažintis Greimui nereiškia, kad jis nuo jos priklauso, arba kad ji jam net pasidarytų dogmatiškai sektantišku mokslu. Greičiau ši pažintis pasidaro pagrindu savarankiškam ir kartais net asmeniškam apsiėjimui su iš abiejų pusių siūlomais iššaukimais. Struktūralizmo *dominuojanti* pradininkė yra europietiška tradicija, vedama Ženevos, Pragos ir Kopenhagos mokyklų, — tai faktas, kuris beveik savaime aiškus prancūziškame fone ir kuris būsimam struktūrinės semantikos bendrakūrėjui buvo neišmatuojamai vertingas.

Baigęs prancūzų universitetus, Greimas virš 12 metų dėstė Artimuosiuose Rytuose: nuo 1949 iki 1958 m. Aleksandrijos universitete, o nuo 1958 iki 1962 m. — Ankaros ir Istambulo universitetuose. Per tuos metus Greimo inspiruotų studentų darbai tapo mūsų diskutuojamos knygos dalimi ir leidžia mums suprasti, kaip toli ir kokiomis kryptimis išsišakoja struktūrinės semantikos šaknys. Santykiai su prancūzų kalbos mokslu, o taip pat ir su naujai prasiveržiančiais išsivystymais, kaip pavyzdžiui su Besançone B. Quemada vedamu „Centre d'Etudes du Vocabulaire Français", tuo laiku niekuomet nebuvo nutraukti, o 1962 m. jie privedė prie sugrįžimo Prancūzijon. Nuo 1962 iki 1965 m. Greimas dėstė Poitiers universitete, o nuo 1965 m. dėsto „Ecole Pratique des Hautes Etudes" Paryžiuje, kur spėjo suburti daug pasėkėjų savo naujai krypčiai. Prancūzijoje ir užsienyje atliktuose jo ir jo mokinių darbuose matyti Greimo pradėtas individualus kelias į struktūrinę semantiką. Šių laikų semantikos normalią panoramą nesufalsifikuosim, jei bendrai sakysime, kad su leksikologija sujungta smulkių ir smulkiausių kalbos vienetų semantinė analizė šiandien kalbos moksle yra, be abejonės, pilnateisė narė. Nors vis daugiau ir daugiau pripažįstame sintaksės ir semantinės sakinių analizės tapatybę, turime sutikti, kad semantikos bandymai iškilti virš sakinio, kaip pagrindinio vieneto, yra tik pirmieji žingsniai. Tuo tarpu Greimas ir jo mokiniai radikaliu būdu mums parodė, kad semantika gali apimti įvairaus dydžio kalbos vienetus. Tuo būdu — pasinaudodami rusų formalistų koncepcija, kuri pavieniais atvejais buvo naudojama Pragos ir Kopenhagos mokyklose — iš kalbos ir literatūros mokslų išvedimų jie sugebėjo sukurti metodologiškus vienetus, padarydami juos vienodomis, vienos, viską apimančios, semiotikos dalimis.

Čia būtinai reikia paminėti vieną, šituo būdu gautą, paskatinimą, kadangi kalbame apie vieną iš svarbiausių prancūzų įnašų naujausiam kalbos mokslo išsivystymui: turime ome-

nyje pirmiausia tik po jo mirties, o ir šiandien dar negana pripažintą Lucien Tesnière įtaką. Mūsų aptariamoje knygoje rasite aiškią tematikos koncentraciją apie aktantinius[3]) modelius, kurie yra kaip tik pagrindiniai skyriai kalbos ir literatūros mokslo metodų vieningumui.

Šį įvadą baigdamas, norėčiau išreikšti asmenišką padėką už visą eilę detalių pasikalbėjimų ir diskusijų su Algirdu Julium Greimu, kuriuose man teko dalyvauti 1960 m. rugpiūčio mėnesį Besançone. Šie pasikalbėjimai davė daug lemiančio paskatinimo mano paties iki šiol atliktiems bandymams.

Vokiškas vertimas teisingai perduoda Greimo originalą ir jo pastangas tiksliai aptarti naujus mokslo konceptus. Reikšdamas padėką linkiu, kad šis veikalas, kuris yra Greimo atlikto mokslinio darbo, pagarsėjusio Prancūzijoje ir už jos sienų, santrauka, skaitytojams duotų nemažesnį, įkvėpiantį paskatinimą.

Klaus Heger
Heidelbergo Universiteto
Bendrosios Kalbotyros Katedros Vedėjas

ŽVILGSNIS Į 1969 M. EGZILINĘ LITERATŪRĄ

Kuo ne kuo, bet jau pernykščių metų poezijos derliumi egzilėje tai negalėtumėm skųstis: vos ne tuzinas rinkinių, vos ne tūkstantis puslapių! Atstovaujamos, galima sakyti, visos poetų kartos, visos poezijos kryptys. Tematikos skalėje — nemažesni įvairumai: ir religija, ir istorija, ir būtis, ir buitis, ir šeima, ir asmuo, ir meilė, ir mirtis. Rastum ir tikrai svarios kūrybos, rastum ir proginių, laikraštinių „iš reikalo" ar „įsibėgėjimo" parašytų eilėraščių, o rastum ir tokių, kurie į pačių autorių ar jų giminių išleistus rinkinius kaip tik ir buvo sudėti gal dėl to, kad ir laikraščiai atsisakė juos spausdinti.

* * *

Kažin kokia nekūniška linksmybė
Mane užliejo deimantų lietum.
Gyvenimas pro veidmainų naktis
Vėl skleidžiasi, lyg tyras pergamentas,
Ant jo penkiom aušrom žėruoja
Antspaudai penki. (Kriavo pergamentas)

---

3) = veikėjinius (vert. pastaba).

Vienas iš stambiausių apimtimi ir užmoju buvo Leonardo Andriekaus ketvirtasis poezijos rinkinys *Po Dievo antspaudais*, iš kitų taipgi išsiskyręs tematikos vientisumu, nusakytos knygos antrine antrašte — Vytauto Didžiojo godos. Lietuvių poezijoje tai bus bene pirmas eilėraščių rinkinys (nekalbu apie ciklus), kurio lyriniu herojum yra ne patsai poetas, bet iškili, visiems gerai žinoma istorinė asmenybė. Kalbėjimas Vytauto Didžiojo lūpomis iš vienos pusės poetą, sakytum, atpalaidavo nuo istoriko-kronikininko pareigos plačiau apimti aprašomojo laikotarpio foną, detaliau atvaizduoti patį herojų supančią aplinką, atpalaidavo jį taipgi nuo nedėkingų vilionių tąjį herojų tiesiogiai smerkti ar teisinti, bet iš kitos pusės pareikalavo gilesnio (tegul ir neišvengiamai subjektyvaus) to herojaus dvasios, jo vidaus pasaulio supratimo ir įsigyvenimo į jo laikotarpį.

Andriekus Vytauto Didžiojo portretą piešti užsimojo gana visapusiškai: ir kaip valstybei likiminiais sprendimais apkrautą valdovą ir kaip dvasinių lūžių kryžkelėse nuolat statomą žmogų, ir kaip pagarbų sūnų, mylintį vyrą ar besisielojantį tėvą. Vytautas čia kalba ir kaip toli ateitin pramatąs, nebūtinai visada teisus ar visais požiūriais garbingas politikas, ir kaip kietas, kovose užsigrūdinęs karys, ir kaip paprastas nelaimingas ir kenčiąs asmuo. Vienaip kalba popiežiui ar vyskupui (jiems rašytuose laiškuose), kitaip — savo pasiuntiniams, bajorams ar kariams, dar kitaip — žmonai ar motinai. Vienaip laimėjimų garbėje ir džiugesyje, kitaip pralaimėjimų pažeminime ir neviltyje.

Jeigu iš *Po Dievo antspaudų* Vytautas Didysis iškyla kaip tvirta, ryžtinga, savo pareigą suprantanti ir vykdanti, įdomi ir kilni asmenybė, neprarasdamas nė klystančio, abejojančio, kitus atjaučiančio ir suprantančio, atgailojančio ir atleidžiančio žmogaus bruožų, Andriekui priklauso neeilinis nuopelnas. O šitokiu, savo vidumi turtingu ir žmogiškomis emocijomis artimu asmeniu Andriekus Vytautą ir pristato.

L. Andriekus rašo daugiausia jo ligšiolinėje kūryboje įprastais ir jam charakteringais įvairaus ritmo ir ilgio penkių, šešių, septynių ar aštuonių eilučių (kurių tik dvi ar trys rimuojasi) posmais, kartais juos paįvairindamas ir baltosiomis eilėmis. Jų kalba skambi, pakili, beveik estradinė, tačiau skambanti natūraliai, ypač turint galvoje aprašomąjį laikotarpį ir patį lyrinį herojų. Jaučiasi, kad Andriekus rašo gana atsargiai, apgalvotai, tačiau vis randa ir gana laisvų, taiklių, pagaunančių posakių ar įvaizdžių, kurie, kunigo poeto (kad ir

Vytauto lūpomis) tarti, kartais skamba drąsiai ir kiek neįprastai.

Tiek pavieniai eilėraščiai, tiek ir ciklai pasižymi sąmoninga konstrukcija, išlaikyta nuotaika bei logiška ir svaria atomazga.

Rinkiniu *Po Dievo antspaudais* L. Andriekus padarė neeilinį įnašą ne tik į mūsų patriotinę, bet ir į bendrąją poeziją. Knygą puošia skoningas dail. T. Valiaus viršelis ir iliustracijos.

* * *

Gėrėm tą patį ledinį žemės vandenį
Pūtė į veidus naktim šalta tuštuma
Glostėm rasą ir vėją plaukus ir grindinį
Gėrėm tą patį užsimiršimo vandenį
Vyną ir tulžį vienos paaukotos kartos. (40)
(Balta drobulė)

Penktosios Henriko Nagio poezijos knygos pavadinimas — *Broliai balti aitvarai* — irgi nėra vien abstrakti etiketė. Čia beveik visos poemos elegijos ir raudos su vardinėm dedikacijom ar be jų yra į brolį nukreiptos. Brolio sąvoka, žinoma, peržengia kraujo giminystės, asmeninės draugystės ar tautinės gentystės ribas, o kartais ir epochos rėmus. Ji apima visus, kurie ieškojo, kūrė, kovojo už žmogų, už gyvenimą, už laisvę ir tiesą. Daugiausia eilėraščių skiriama tiems, kuriems šis rinkinys dedikuotas — tragiškai žuvusiems kūrėjams, dvasios broliams: Antanui Škėmai, Juliui Kaupui ir Algimantui Mackui. Jų tragedija poetą veik betarpiškai suartino su mirties realybe.

Prieš keletą metų Rimvydas Šilbajoris itin taikliai prasitarė, kad „Nagys suvokia jį supančią naktį ne kaip galutinį pralaimėjimą, bet greičiau kaip iššaukimą kovon“ (*Metmenys*, Nr. 8) Šio teigimo charakteringumas ypač iškyla pirmojoje rinkinio pusėje. Eilėraščiuose „Poema apie brolį“, „Kryžkelė“ ar cikle „Dienoraštis“ ryškiai atsispindi ne tik minėtas „iššaukimas kovon“, bet pajuntamos ir aiškios optimizmo gaidos, jie spinduliuoja viltinga amžinosios draugystės šviesa. Tačiau „Dedikacija“, „Neišsiųsti laiškai ir nepasakyti žodžiai draugams, kurie niekad namo negrįš“, „Balta drobulė“ — stipriausiai emociškai išgyventi ir labiausiai skaitytoją sukrečią eilėraščiai — yra jau savotiški „pesimizmo himnai“, kuriuose jaučiasi netgi suabejojimas „iššūkio kovon“ prasmingumu ar netgi rezignacija, nuovargis ar išsekimas. Eilėraščiuose „Elegija Algimantui“ ar „Uždanga“ juntamas pasidavimas dedikanto (A. Mackaus) kūrybos įtakai ir kryptelėjimas seklokos prozos pu-

sėn. Pesimizmo ir nuovargio vėl tartum nusikratoma vėlyviausiuose 1966 m. sukurtuose eilėraščiuose, kurių viename tartum simboliškai, barzdotiems vyrams upe beplukdant nukapotų medžių rąstus, „dangaus pakrašty auga nauji miškai" ir brolių veidai vėl sušvinta „nemirtinga ugnim".

Daugumoje rinkinio eilėraščių išlaikyta tipiškai nagiška nuotaika. Egzaltuotos metaforos, sunkūs, pabrėžiamo ritmo kirčiais banguoją sakiniai, aidu atsišaukiančiais refrenais ir skambiomis aliteracijomis išmarginti, sudaro plačiai patvinusios drumzlinos ir sūkuringos upės įspūdį. Kiek naujau suskamba dažnesni folkloriniai motyvai, vietomis kiek neįprastai atrodo didesnis laisvumas ar net padrikumas eilėdaroje, tačiau šiuose ženkluose įžiūrėti naujas kryptis būtų dar per anksti.

Broliai balti aitvarai išleisti itin puošniai, didelio formato, gerame popieriuje skoningu paryžiečio dailininko Prano Gailiaus viršeliu ir iliustracijomis. Tai neabejotinai vienas įspūdingiausių Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondo leidinių.

* * *

Pernai vasarą pasirodžiusiame Vitalijos Bogutaitės antrajame eilėraščių rinkinyje *Lietus ir laikas* bent pora ciklų tematiškai atliepia ką tik minėtą H. Nagio knygą: pirmasis jų — „Laiškas broliui" — yra menamai dedikuotas kraujo giminei, gi antrasis — „Dainuok, broli, savo likimą" — irgi Algimantui Mackui.

Kol poetė Mackaus poetinius įvaizdžius vartoja ar jo eilėraščių formą imituoja jam dedikuotame cikle, atrodo dar gana natūralu: ji, sakytum, bando nusikalti raktą į sau dvasiškai artimo žmogaus kūrybą, bando naujai interpretuoti jo simbolius ir metaforas, iškeldama juos kitokion švieson. Bėda, kad ir likusiuose rinkinio skyreliuose (Po audros, Vandenys) Bogutaitė, atrodo, patenka visiškon Mackaus kūrybos poveikio orbiton ir visą laiką joje sukasi tartum užburtame rate be vilties išsimušti. Tiesa, negalima sakyti, kad Mackaus įvaizdžiai Bogutaitės kūryboje visiškai tą patį reikštų, kad pro jų prizmę poetė visą būtį regėtų tokioj pat šviesoj, kaip ją regėjo Mackus, bet tai dar irgi nereiškia, kad šitokios priemonės būtų pačios tinkamiausios Bogutaitės dvasiniam ar kūrybiniam veidui išreikšti.

Geriausiais rinkinio eilėraščiais laikyčiau tuos, kuriuose V. Bogutaitė atsispindi tartum sename gerame *Veidrody jūros dugne:*

Kada įbrisiu į šaltą, sraunią upę,
nuplauk mano kūną,
kad sugrįžčiau palaiminta,
nes keturiasdešimt dienų ir naktų
Tu mus buvai apleidęs. (38)

Prie šitokių eilėraščių reikėtų skirti: „Žuvis ir duona", „Vakaro tyla", „Dar negaliu" ir dar vieną kitą. Gaila, kad *Lietus ir laikas* tiek nedaug jų šį kartą tepribrandino...

* * *

Vlado Šlaito poeziją visada mėgau. Ji man, kaip pats poetas sako, „reprezentavo" tai, kas užpildo ir mano, kaip daugelio kitų nepretenzingų, paprastų žmonių gyvenimo didžiąją dalį: vienatvę, liūdesį, retkarčiais trapų džiaugsmą, didelės prasmės ieškojimą mažuose dalykuose. Tatgi jo naujojo rinkinio *Aguonų gaisro* pasirodymo proga, neginčytinoje paties Vlado Šlaito įtakoje, jo garbei ir surenčiau šį eilėraštį:

Kaip būtų gera,
kad Vlado Šlaito Žmogiškos psalmės
Ant saulėgrąžos vamzdžio *giedotos*
Be gimto medžio *pavėsio*
rašytos
mūsų Širdies paguodai
būtų žmogiškom ir pasilikę...
Kad Antroje
pusėje *savo gyvenimo*
atodūsius Viešpačiui Dievui
jis ir dalintųs
tik su Tuo, kam jie iš tikro priklauso...

Nes yra vienas dalykas poeziją kurti
Ir visiškai kitas dalykas apaštalauti.
Nes vien tik norais,
nors ir kilniausiais
(kaip anas sakė)
poezijos niekas dar nėra sukūręs šioj žemėj.

O, Vladai Šlaitai!
Ar nereikėjo palaukti?
Chrizantemų ir Vyšnių su meile daugiau pribrandinti
Gluosnių ant kranto ir Medžių kitokių
idant
plačiau ir skaisčiau suliepsnotų

Aguonų gaisras
Nes
teisingai esi ir patsai prasitaręs
(Aguonų gaisro *52-ame puslapyje*):

Vietos nedaug teužima, bet daug pasako.
Kas tai galėtų būti? Tai poezija.
Vietos daug užima, bet nieko nepasako.
Kas tai galėtų būti? Tai poezija,
nes vieni debesys ateina ir užlyja,
o kiti šiaip tiktai ateina ir nueina.

* * *

Pernykščių metų poezijos debiutantas Rimas Vėžys periodinės kultūrinės spaudos skaitytojams ir uolesniems literatūrinių renginių lankytojams yra jau senokai pažįstamas. Jo debiutinis eilėraščių rinkinys *Raidės laiko griaučiuose*,*) kiek žinau, turėjo išeiti kiek anksčiau ir vadintis „Antipoezija". Žinoma, kaip priešdelis „anti" nesukūrė naujo ligšioliniam romanui „antiteziško" žanro, taip gal nebūtų buvusi sukurta nė antitezė poezijai. Patsai užmojis tačiau charakteringas R. Vėžio dvasiniam ir kūrybiniam stoviui: atsipalaiduoti nuo įprastinių žanrinių varžtų, duoti ką nors naujo, mūsuose gal net nebandyto. Savo metu Lietuvoje panašia kryptimi buvo pasinešęs žinomas literatas, novelistas, radio vaidinimų autorius Petras Repšys, Antrajam Pasauliniam karui besibaigiant spaudai paruošęs savotišką „antipasakėčių" rinkinį *Pasakėčios be moralės*, kurio ištraukas ne vienas panevėžietis galėjo girdėti literatūros vakaruose ar skaityti *Panevėžio balse*. Rimo Vėžio eilėraščiai Repšio pasakėčioms giminiški kaip tik tuo „bemorališkumu", t. y. neturėjimu įprastinės moralo sugestijos, arba su savotišku „antimoralu" jo vietoje.

R. Vėžio eilėraščiams „antipoezijos" etiketė gerai priliptų nebent juos lyginant su griežtai klasikine forma parašytais eilėraščiais: ritmas jam nėra esminis elementas, gi rimuoti ar vartoti įvairiai simetriškų posmelių formą jis iš viso vengia. Tačiau ne daug kitaip rašoma veik visa šiandieninė poezija. Ornamentuotų, sparnuotų žodžių ar palyginimų, kilnių romantiškų situacijų ar jausmų egzaltacijos paneigimas irgi tėra an-

---

*) Iš tikrųjų pavadinimu panaudota vieno eilėraščio antraštė „Raidės laivo griaučiuose" — tepakeičiant tik vieną raidę. Šitokie prasmės pakeitimai būdingi R. Vėžio kūrybai.

titezė tik daugiau klasiško pobūdžio poezijai. Taigi iš esmės Vėžio poezijos naujoviškumas glūdi ne formoje, bet turinyje.

Turiniu Vėžio eilėraščiai primena satyras, o skiriasi nuo jų tuo, kad nėra didaktiški; laiko ydų ar papročių jie ne tik tiesiogiai nesmerkia, bet kartais net savotiškai užgiria. Šį teigimą sustiprina ir kai kurių rimuotų eilėraščių šioks toks panašumas į Antano Gustaičio satyras. Tiesa, retkarčiais moralo atspalvį viename kitame eilėraštyje galima užtikti, bet ir tai ne karčios pašaipos, bet daugiau draugiško pasišaipymo formoje. Štai kad ir pokalbio su „purvinais ir apšepusiais" Gėlių vaikais pabaiga:

..kaip gėlės švelnūs,
jūs vaikštot
miesto gatvėse
ir uostot
gėles,
tiktai
ar pagalvojate
kas bus,
kaip gėlės
pasijus
pauostę jus? (63)

Kaip pavadinsi, taip nepagadinsi — sako mūsų liaudies priežodis. Taip ir su Vėžio poezija. Ji įdomi, gana šviežia, vietomis skambi ir elegantiška, kartais gerokai rafinuota, perkrauta analogijomis, nukreiptomis į labiau literatūriškai praprususį skaitytoją, vietomis klasiškai alegoriška, kitur — madingai absurdiška, vienur — satyriškai kandi, kitur — netgi švelniai romantiška ar melancholiška.

Itin rimtais veidais skaitytojai kai kur įžiūrės vulgarumo apraiškas, nors tose „riebesnėse" vietose Vėžys vis dėlto sugeba išlaikyti skonį ir saiką. Rastum ir kiek banalių, pigiai kupletinių rimų, o taipgi seklesnių, gana prozišKai nuskambančių vietų, tačiau jos anaiptol nedominuoja. Žiūrint į šį rinkinį iš laiko perspektyvos, manau, neigiamai reikėtų vertinti ir jo per didelį aktualumą, per didelį vietinės ar šiandienybei tipiškos idiomos pamėgimą, kurių kitoj vietoj ar kitu laiku niekas nesuprastų, nors šiandien visa tai skamba naujai ir įdomiai.

* * *

Antrasis pereitų metų debiutantas poezijoje — Albinas Baranauskas — skaitytojui dar geriau pažįstamas: jis dviejų

novelių rinkinių ir vieno romano autorius, dviejų literatūrinių premijų (*Draugo* ir *Aidų*) laimėtojas, o ir su poezija mūsų periodinėje spaudoje jau neretai pasirodęs. Pora rimtų kritikų netgi prasitarė, kad toji jo poezija stipresnė ir originalesnė už prozą, nors premijos buvo laimėtos kaip tik už pastarąjį žanrą. Rinkinio leidėjai viršelio aplanko paraštėje taria, jog *Pasaga ir vyšnios* — tai „gilios įtampos, jautrių išgyvenimų ir sodrių vaizdų eilėraščių rinkinys".

„Sodrių vaizdų" rinkinyje iš tikrųjų netrūksta. Iš esmės, mat, Baranauskas ir yra veik išimtinai vaizdo ar peizažo poetas, tame vaizde visada atrandąs šviežesnius kontūrus ar kitoniškas spalvas, iki tol mūsų poetų pražiūrėtas ar ignoruotas, kaip nereikšmingas ir nepoetiškas. Dėl „išgyvenimų", žinoma, ginčytis būtų bergždžias dalykas, bet dėl „gilios įtampos", manau, ne kiekvienas sutiks su leidėjų nuomone. Bent man visi Baranausko eilėraščiai skaitant skambėjo perdėm monotoniškai. Tiesa, jie reikalauja gana daug įtempto dėmesio ir pastangų iš paties skaitytojo, bandant juos suprasti ar sau interpretuoti, bet nemanau, kad šitokią „įtampą" būtų galima laikyti eilėraščio dorybe.

Baranauskas vaizdus piešia tartum dailininkas abstraktistas. Jis kalba nebaigtais sakiniais, apie tą jų nebaigtumą skaitytojo kartais net skyrybos ženklais neįspėdamas, vienu vaizdu veik uždengdamas kitą ir ant jo klodamas dar ir dar kitą gabalą:

Širšėm atšipo dantys.
Ties duluojančia atlapa klėtim
Dvi dienas nuo debesio iki debesio voratinklis,
Ir nuo šito medžio iki ano storojo medžio
Sausas tylėjimas. Aliejiniais dažais
Namas ant kalno. Gilu pavėsio rytmečiais, gilu
Spalvotame sutemus. Juodai pabraukti mėnulio antakiai,
Raudonos uogą lesusio paukščio lūpos.
Pasigėrusi lapų senatvė siuva
Šiltą su pamušalu drabužį.
(Autumnus)

Baranauskas ne minties, o nuotaikos poetas. Savo tas nuotaikas jis perduoda gana šviežiai, originaliai, bet kiek jos skaitytojui iš tikrųjų prieinamos ar suprantamos, būtų jau kitas klausimas. Esu tikras, kad ne vienam pasirodys, jog, ar tu eilėraštį skaitysi iš pradžios ar iš galo, ar nuo vidurio aukštyn ir žemyn, ar į šonus, vaizdą gausi maždaug tokį pat —

daugybę „pavienių žodžių“, retai be didelių pastangų besiklijuojančių į prasmingesnius junginius.

Neabejoju, kad Albino Baranausko poezijoje, ypač jos formoje, atsispindi „laiko dvasia“, taipgi neabejoju, kad bet kokiai kūrybai ji reikalinga, bet abejoju, kad vien jos buvimas laiduotų kūrybą, ar, šiuo atveju, Poeziją iš didžiosios raidės.

* * *

Kai kurie profesoriai šio krašto universitetuose per egzaminus naudoja sistemą, pagal kurią neteisingi atsakymai į duotus klausimus anuliuoja tolygų skaičių teisingųjų, gi vertinimo taškus pelno tik teisingųjų persvara prieš klaidinguosius. Šitokią vertinimo sistemą taikant Kotrynos Grigaitytės naujam eilėraščių rinkiniui *Trapus vakaras* (su 1968 m. data pasirodžiusiam pernykštiems įpusėjus), atrenkant tik gerus ir blogus eilėraščius, apygerius ir blogokus, sudarančius daugumą, iš viso ignoruojant, prieš rezultatą, manau, stovėtų didelis minusas. Poezijos rinkinius šitaip vertinti, žinoma, būtų didžiai netikslu. Poeto K. Bradūno teigime, kad trys geri eilėraščiai pateisina poezijos rinkinio pasirodymą, esama tiesos. Vieno eilėraščio ar vienos dainos poetų turime ne mes vieni. O visi jie, manau, sukūrė ir daugiau... Bet vis dėlto savikritikos stoka, noras pritrenkti skaitytoją eilėraščių ir puslapių gausa, nepaisant jų kokybės, yra žymiai žalingesnis tiems vidutiniokiems poetams (terminą naudoju ne pikta ar ironiška prasme), nes pavojus pelenuose žūti ir auksui ir žarijoms yra žymiai realesnis. Mat, skaitytojo skoniui atbukus, jam pakartotinai atkandant dantį į bevertį produktą, greičiau praeina noras ieškojimą užsispyrusiai tęsti.

Grigaitytė buvo gal pirmoji iš poečių, pripažintų jau gimtajame krašte, egzilėje pabandžiusių „eiti su laiku“, keičiant atsivežtinę eilėraščių formą, ieškant gyvenamai dienai būdingesnių įvaizdžių ar metaforų. Tačiau naujovės dažniausiai tepaveikė jos eilėraščių paviršių ir liko svetimos jos tikrajam kūrybiniam veidui. Nenuostabu, kad ir dauguma geriau pavykusių naujojo rinkinio eilėraščių, „Apmąstymas“, „Visata“, „Pavasario vakaras“, „Gulbių kantata“, yra klasiškos formos, lengvi, grakštūs, nors ir praturtėję pačios poetės gyvenimo patirtimi, amžinybės pajutimu visais pojūčiais, ne vien nerūpestingu žvilgsniu į ją „pro vėduoklę“. Pati nuoširdžiausia ir įtikinamiausia Grigaitytė yra tada, kai ji kalba „šelmiškai“, jos pačios terminą vartojant. Tiesa, yra keletas pavykusių modernesnio sukirpimo eilėraščių (Paskutinis prašymas, Mirtininko ap-

mąstymas), bet jie daugiau atsitiktini. Daugumos modernesnių bandymų poezija nepaverčia nė taurūs moralai, nė pigi patriotika. Jie lieka blankūs, dirbtini, sukarikatūrinti ne vietoj panaudotais gremėzdiškais įvaizdžiais ar epitetais.

* * *

O. B. Audronės stamboką poezijos rinkinį *Tik tau ir man* perskaičius atrodo, kad ir apie bet kokią atranką kalbėti būtų bergždžias reikalas, nes tai tebūtų atranka paskirų posmų ar pavienių eilučių. Ištisai pakenčiamą, kartu originalų ir vien jai pačiai charakteringą eilėraštį Audronei iš viso sunku suklijuoti. Nesakau, kad visame rinkinyje tokio nerastum, bet ieškojimas priverstų itin atidžiai ir akylai pastudijuoti šimtą penkiasdešimt monotoniškai vienodų, įkyriai pretenzingų, banaliai moralizuojančių puslapių.

Galėčiau lažintis, kad visus Audronės eilėraščius sumaišius su Grigaitytės „apygeriais ir blogokais" arba visai nepavykusiais, atrinkti, kuris eilėraštis kuriai poetei priklauso, nesugebėtų nė patyręs mūsų literatūros žinovas-vertintojas, sakykim, kad ir Pranas Naujokaitis. Jeigu kas nors pavyktų, tai tik aklos laimės dėka. O. B. Audronei šitai galėtų reikšti ir savotišką komplimentą, bet K. Grigaitytei? Vargu.

* * *

Viena iš pačių nekasdieniškiausių apraiškų pernykščių metų mūsų egzilinės literatūros judėjime reikėtų laikyti jaunųjų poezijos rinkinio *Tiltai ir tuneliai* (pavadinimas tartum A. Barono romano *Lieptai ir bedugnės*) pasirodymą. Rinkinio, kurį užpildo dešimt (!) naujų, jaunimo laikraščių neskaitančiam beveik negirdėtų vardų. Dalyvių amžius — nuo 17 (Ramunė Sakalaitė) iki 30 (Kęstutis Gaidžiūnas). Trys vyrai ir septynios merginos.

„Nenorėčiau, kad šis rinkinys būtų sutiktas banaliu pasididžiavimu ‚jaunais poetais'. Ne optimistinė retorika, o rimta kritika skatina poezijos augimą", — taria viena iš rinkinio dalyvių, Mirga Pakalniškytė. Noras drąsus ir sveikintinas. Gaila tik, kad keletas trumpų eilėraštukų tokiai rimtai kritikai dar neduoda pagrindo. Ypač norint pašnekėti apie kiekvieną atskirai.

Visi jaunieji rinkinio poetai, atrodo, įtakojami šio krašto moderniosios poezijos, atsisakę klasiškosios eilėraščio formos, veik be išimties paneigę rimą, o daugeliu atveju ir ritmą, taipgi nuo lietuviškosios poezijos tradicijų stovį gana atokiai. Visi jie perdėtai intymūs, abstraktūs, užsidarę savo vidaus pasau-

liuose, vengią plačiau komunikuoti. Šitoksai vengimas itin rizikingas pradedančiajam kūrėjui, nes skaitytojo pirmoji reakcija gali būti abejonė, ar tas naujas jaunas žmogus iš viso turi ką pasakyt.

Išskyrus, gal būt, Remigijų Bičiūną, savo eilėraščiuose pademonstruojantį platesnį apsiskaitymą, universalesnį turinį ir, atrodo, sąmoningai siekiantį skambumo, iš dalies gal Mirgą Pakalniškytę, neįprastais palyginimais vietomis išgaunančią įdomių kontrastų, visi jauni poetai skamba gana vienodai, kiek blankiai ir niekur neįstengia atskleisti individualesnių savo kūrybinio veido bruožų. Jie, tiesa, išvengia pradedantiesiems tipiško banalumo, išvengia įprastinių štampų vartojimo, išvengia ir bet kokių mūsiškės poezijos įtakų. Visa tai reikėtų vertinti itin teigiamai, jei vienintelė priežastis nebūtų jau minėtas atsiribojimas nuo mūsų literatūrinės tradicijos ar net nenoras ją pažinti. O bijau, kad kaip tik taip ir yra.

Man M. Pakalniškytės nepageidauto banalumo išvengti bus sunkiau. Kad ir nepuldamas didelio džiaugsmo ekstazėn, vis dėlto *Tiltų ir tunelių* pasirodymu esu maloniai nustebintas. Iš jaunųjų poetų nuoširdžiai pageidaučiau dažnesnio žingsnio viešumon, didesnio atvirumo ir iš viso platesnės bazės rimtesniam pašnekesiui.

Be jau minėtųjų rinkinyje dalyvauja: Jurgis Bradūnas, Indrė Damušytė, Marika Kvietkauskaitė, Teresė Pautieniūtė, Laima Švėgždaitė ir Aldona Zailskaitė.

* * *

Neplonomis knygomis pernykštį poezijos derlių papildė ir neseniai mirusių autorių poezijos rinkiniai: Prano Lemberto *Tau, sesute* ir Vytauto Karoso *Poilsis ant laiptų*. Pirmasis išleistas draugų ratelio, antrasis — šeimos pastangomis. Gyvi būdami, abu autoriai tik retkarčiais su vienu kitu eilėraščiu pasirodydavo mūsų periodinėje spaudoje, tačiau knygų nebuvo išleidę.

Abu rinkiniai, manau, daugiau įdomūs ar svarbūs leidėjams negu skaitančiajai visuomenei ar mūsų literatūrai. Tatgi ir tradicinės taisyklės „apie mirusius arba gerai, arba nieko" paisymas, atrodo, būtų vietoje.

* * *

Pernykštė proza, kad ir įvairoka žanrais, nebuvo nė kiekybiškai gausi, nė kokybiškai svari: pora romanų, pora draminio žanro veikalų, po vieną apsakymų ir publicistinių straipsnių rinkinį, pora eiliuotų poemėlių vaikams. Prie jų pridėjus lite-

ratūros metraščius *Penktąją* ir *Šeštąją Pradalgę*, ir būtų viskas. Todėl gal ir nebus didelis nusikaltimas šioje apžvalgėlėje juos visus suvesti po vienu stogu.

Į to negausaus veikalų skaičiaus viršūnes beveik be konkurencijos iškyla Jurgio Gliaudos romanas *Liepsnos ir apmaudo ąsočiai*, pernai laimėjęs *Draugo* konkurso premiją. Egzilinės literatūros skaitytojas Gliaudą įprato ne tik matyti *Draugo* laureatų kėdėje (iš aštuoniolikos iki šiol skirtų premijų jis laimėjo penkias, taigi beveik trečdalį), bet taipgi su kiekvienu jo veikalu laukti naujos tematikos, naujos problematikos (nekalbant apie fabulą ar siužetą), naujo tipo veikėjų. Iki šiol Gliauda šitokių savo skaitytojo lūkesčių dar niekada neapvylė. Gi ir *Liepsnos ir apmaudo ąsočiai* yra pirmas egzilinio rašytojo bandymas duoti platesnį šiandieninio gyvenimo gimtajame krašte paveikslą.

Romano veiksmas vyksta kolūkyje. To kolūkio bibliotekininkas Jonas Survila, jaunas rašytojas — „stalčininkas" (savo raštus dedąs į stalčių be vilties ar noro juos šiandien išleisti), režimo auklėtinis, rašo savotišką „kroniką sau" ar „skaitytojui, kuris dar negimęs", tikslu išguldyti tai, kas vyksta ne tik viešojoje spaudoje pristatomoje scenoje, bet ir jos užkulisiuose.

Iš pirmuoju asmeniu parašyto veikalo būtų pagrindo tikėtis pilnesnio ir betarpiško to veikėjo vidinio pasaulio atskleidimo. Romane jo nedaug. Jį gožia kolūkio „kasdienybės kronikos" ir kronikininko svarstymai, liečią tenykštę literatūrą. Centriniai romano įvykiai — kultnamio (bažnyčios) staigus išdygimas, kolūkyje atsiradus jaunam kunigui-mechanikui, Survilos susitikimas su draugais literatais „stalčininkais", bei mylimosios Mūzos praradimas — nukelti į romano galą, sakytum, antrąsias pozicijas ir traktuojami daugiau kaip atsitiktiniai, antraeiliai, o ne pagrindiniai ir sąmoningai brandinti. Gliauda, atrodo, daugiau rūpinosi paviršutinišku vaizduojamosios aplinkos autentiškumu negu vidine romano struktūra. Jam daugiau rūpėjo pademonstruoti platesnį (ne būtinai gilesnį) šiandieninės krašto literatūros, o taipgi ir periodinės spaudos tiekiamų šalutinių aktualijų pažinimą. Visa tai atskleisdamas, Gliauda vartoja daugybę ten šiandien paplitusių ir savo paties (jų dvasioje) susikurtų naujadarų, skaitytoją ne kartą ne tik nustebinančių, bet net apstulbinančių. Kažkaip atrodo, jog ir pats autorius, kad ir turėdamas gausiai medžiagos, nė nebandė ją įžvelgti, įsiskaityti tarp eilučių, prasiskverbti pro oficialųjį fasadą į gyvojo žmogaus-veikėjo vidų, žmogaus — universalaus, to paties kiekvienoje aplinkoje, kiekviename fone, tą

foną kuriančio, o ne jį iliustruojančio. Romano problema, pagrindinio veikėjo „kolektyvo kaip asmens" teorijos subyrėjimo tragedija, kad ir pradžiuginusi autorių ar čionykštį skaitytoją, yra kažkaip nustelbta šalutinių detalių ir visada lieka šalia veikėjo, netapdama jo dalimi.

Kad ir sutinkant, jog *Liepsnos ir apmaudo ąsočiai* nėra Jurgio Gliaudos kūrybos viršūnėse (beje, kompozicijoje daug kur panaudojami *Šikšnosparnių sosto* pasiekimai ar net nesekmės), reikia pripažinti, kad ir šis kūrinys yra gana originalus, įdomus ne vien tema ar problematika, bet ir formos atžvilgiu, ir jokiu būdu nenusipelno kiaurai negatyvaus įvertinimo, kokį patiekia „išeiviologijos žinovas" Vytautas Kazakevičius (*Pergalė*, 1969, Nr. 10), pavadindamas veikalą „šlykščiu paskviliu", „literatūrine šlykštyne" ir nepagailėdamas jam daugybės kitokių, jokiu būdu neužsitarnautų, epitetų. Tiek Gliauda, tiek ir jo veikėjas turi teisę į savo požiūrį, į tenykštį gyvenimą ar literatūrą, kuris nebūtinai privalo sutapti su oficialiuoju. Tas požiūris yra išreikštas *literatūrine* forma, *literatūrinėmis* priemonėmis ir ne kitaip vertintinas.

* * *

R. Spalis, atrodo, yra pasišovęs nenusileisti Alei Rūtai, kadaise per porą metų išleidusiai penketo stambių romanų seriją, pavadinta „Didžioji meilė". Savo apysakų trilogiją *(Gatvės berniuko nuotykiai, Alma Mater* ir *Ant ribos*) jis nusprendė išplėsti į „vienos kartos istorijos" ciklą, jon įjungdamas pernai išleistą romaną *Rezistenciją*. Dabar jo trilogijos veikėjų ketvertuką užklumpa pirmoji bolševikinė okupacija. Kada Jonas Vaitys, jau kalėjime stažuotas komunistas, įsilieja į santvarkos rėmėjų gretas, neolituanas Antanas Alėjūnas (pagrindinis romano veikėjas), ateitininkas Kęstutis Noreiša ir varpininkas Petras Ruseckas sudaro savotišką koaliciją ir pereina rezistencijon. Jų žygius sudaro pogrindžio literatūros platinimas, laikraštėlio leidimas bei ginklų pristatinėjimas iš kažkur į kažinkur, o taipgi ir Valstybės Teatro rūmų išsprogdinimas (?) Liaudies Seimo sesijos metu.

Nė vienam šitie žygiai geruoju nesibaigia, nors visi išlieka gyvi, manau, ir toliau pasiruošę tęsti „vienos kartos istoriją". Ar tai išeis į naudą literatūrai? Kiek iš *Rezistencijos* galima spręsti, stipresnio įnašo tikėtis nereikėtų. Mat, Spalis ilgesnio metražo kūriniuose, atrodo, yra gabus tik kaip jaunimo lektūros gamintojas. Jo skaitytojas turi pasitenkinti vien garbingais žygiais, drąsiais veikėjais, jų įspūdingais nuotykiais, šauniomis

kalbomis, pasigėrėti didinga kova tarp juodo ir balto ir po to pasijusti įtikintu ir užsidegusiu panašiems žygiams.

Rezistencija perkrauta autoriaus dirbtinai sufabrikuotomis (tegul ir stipriai realybėn atremtomis) situacijomis, kuriose, tartum už virvutės tampomos, jo įgeidžius vykdo suschematizuotos marionetės, kalbėdamos oficiozams būdingų vedamųjų žargonais, autoriui panašia kalba parašytomis įtarpomis juos nuolat skatinant ir stumiant. Abejotina, ar rimtesniam literatūros veikalui viso šito pakanka.

* * *

Pernai su 1968 m. data pasirodęs stambus Onos Algminienės „tikrovės romanas" *Raudonasis amaras* šį žanrą praturtina tik gana gausiu (465) puslapių skaičiumi. Žinoma, mažesnių reikalavimų skaitytojas, ypač besidomįs aprašomuoju laikotarpiu (pirmąja bolševikų okupacija), ir čia ras įdomaus laikraštinio pasiskaitymo, gal net neblogesnio už daugelį tąjį laikotarpį liečiančių memuarinių straipsnių.

* * *

Gana panašiai į R. Spalį savo veikėjų uždavinį supranta ir Anatolijus Kairys. Ar jo vieno veiksmo trijų paveikslų dramoje tų veikėjų paskirtis yra įrodyti, kad „Ne piniguose laimė", ar kad „Sveikata ir knygos yra brangiausias turtas" ar visas šias tezes ir dar daugelį kitų — nėra tiek svarbu. Svarbu, kad jų lūpomis autorius barsto įvairiausias senai įrodytas tiesas per septyniasdešimt tris puslapius, juos statydamas į dirbtiniausias situacijas, stumdydamas ir traukydamas pagaliau su džiaugsmu pajunta ir deklaruoja tai, kas skaitytojui jau pirmuosius puslapius perskaičius buvo savaime suprantama.

Šitokioje padėtyje tiek iš visų kampų kyšanti didžiai prasmingos alegorijos pretenzija, tiek ir modernaus teatro pažinimą naiviai peršanti trikerija lieka paviršutiniškais ir pigiais atributais ar tuščia butaforija.

* * *

Šeštosios pradalgės puslapiuose yra išspausdinta Jono Griniaus trijų veiksmų komedija „Auksinė mergelė". Vien tik savo 120 puslapių tūriu šis kurinys nebėra epizodinis ar eksperimentinis skitas, bet pilnos apimties dramos veikalas.

„Veiksmas vyksta apie 1956 metus lietuvių šeimoje, vienam dideliame JAV mieste" — nurodo autorius tuojau pat įspėdamas, kad „pati komedija nėra realistinio pobūdžio ir neturi pretenzijų atvaizduoti pagrindinius lietuvių gyvenimo bruožus

Amerikoj". Kokių pretenzijų ši komedija turi, skaitytojas netruks susivokti. Tai bandymas satyrizuoti išeivio lietuvio nutautimą, suburžuazėjimą, sumaterialėjimą, kitokį suniekėjimą ir panašias ydas. Pretenzijos, žinoma, kilnios, bet jos ir lieka vien tik pretenzijomis.

J. Grinius, kaip ir A. Kairys, yra kietas moralistas. Tai, žinoma, nėra blogai. Bėda tik ta, kad dažniausiai kieti moralistai yra perdėm nelankstūs, perdėm įtikėję savąja apaštalavimo misija ir ją įkyriai bruką kitiems. Rodydami vieną savo veikėjų pusę, jie per daug dažnai verčia skaitytoją tikėti, jog tai ir yra pilnutinis žmogus. Taigi schematizavimo neišvengė nė Grinius. Skirtumas tik tas, kad jo veikėjai neturi Kairio sofistikacijų, jie visi liūdnai ir primityviai naivūs. Grinius juos visus negailestingai farsiškai sušaržuoja, neduodamas nė trupučio farsui būdingo šmaikštaus sąmojaus, juos pastato į farsiškai dirbtinas situacijas, neduodamas farsui būdingų kontrastiškai netikėtų, bet prasmingų išeičių.

Nepasakyčiau, kad Amerikos lietuviai Griniaus pašiepiamų ydų neturėtų, tačiau jie anaiptol nėra tokie kvailokai nesusitupėję juokingėliai, kokiais juos Grinius pristato. Gi reikšmingesnių žmogiškų problemų pristatyme ar jų sprendime, o pagaliau ir forminiuose apipavidalinimuose J. Grinius dar ir iš A. Kairio galėtų šio to pasimokyti.

* * *

Nemažesniu naivėliu savo skaitytoją, matyt, įsivaizduoja ir A. Giedrius, kurio apsakymų rinkinys *Smilgos* yra vienintelė smulkiosios beletristikos žanrui pereitais metais atstovaujanti knyga. Kai kuriais gabalais Giedrius irgi, atrodo, užsimoja prasmingai alegorijai ar aštriai satyrai, bet dažniausiai iš to užmojo teišeina tik laikraštiniai feljetoniško pobūdžio rašinėliai be jokios problematikos, be intrigos, be gilesnių charakterių. Skaitytojas juos paskaitęs pasijunta tartum autoriaus apgautas netesėtu pažadu.

Veik visi Giedriaus veikėjai ateina ne gyventi, bet vaidinti kažkokį kvailoką farsą. Jie kalba tartum iš knygų, veikia tartum specialiai skaitytojui vienaip ar kitaip nuteikti, o jų pavardės ar vardai savo keistumu dažnai jau iš anksto skaitytojui išduoda autoriaus intencijas.

Giedriaus apsakymų kalba — sklandi, sakinys — literatūriškas. Jie dažnai primena vaikų literatūros veterano Prano Mašioto vaizdelius. Prisimenant, kad ir A. Giedrius vaikų literatūroje nemažiau sėkmingai reiškiasi, belieka apgailestauti, jog

suaugusieji neturi nė vaikų vaizduotės, nė jų skaidraus nesužaloto, nekritiško naivumo.

Smulkiąją beletristiką praturtino eilė įvairių gabalų, išspausdintų abiejuose jau minėtuose *Pradalgės* metraščio tomuose. Iš jų išsiskiria Eduardo Cinzo, Mariaus Katiliškio ir J. Kralikausko novelės.

* * *

Prasižiojus apie vaikų literatūrą, paminėjimo nusipelno Aloyzo Barono poemėlė *Diena prie ežero*, gražiai Terros išleista ir patraukliai Nijolės Vedegytės-Palubinskienės iliustruota. Barono skambus ir sklandus eiliavimas, jo natūralūs rimai, jo vaikų pasaulio intymus pažinimas jį iškelia į pirmąsias vaikų literatūros kūrėjų eiles. Knygoje netrūksta vaikams artimų ir įdomių detalių, o taipgi ir jų dėmesiui būtino nuotykio. Autentiškumo dėliai įpinti, o taipgi ir situacijos logikos diktuojami angliški posakiai neturėtų papiktinti nė kraštutinai kalbos švarumu besisielojančių tėvelių. *Dienoje prie ežero* jie net padvelkia savotiškai humoristiška egzotika.

* * *

Didele dalimi grožinei literatūrai priklauso ir Jono Aisčio publicistinių straipsnių rinkinys *Milfordo gatvės elegijos*, liečiąs „lietuvių tautos likiminius bruožus". Kaip ir galima laukti, autorius tuos bruožus liečia anaiptol nekonvencionaliai, savo samprotavimus stipriai sudramatizuodamas, pasūdydamas juos aštria satyra ar karčia ironija. Jo tie svarstymai, ne kartą verčią ne tik susimąstyti, bet ir rimtai susirūpinti, nebus lengvai nuryjami, ar net stosis skersai gerklės ypač „vadams ir vadeliams", kuriems autorius sakosi savo elegijas ir skiriąs.

Aistis yra ne tik gabus, bet ypatingai kietas, neatlaidus ir itin provokatyvus publicistas, savo rašiniuose negalįs (ir, žinoma, nebandąs) nuslėpti nė savo poetinio pašaukimo. Tačiau jo raštai skaitytoją pririša ir užintriguoja ne vien tomis dorybėmis, bet ir retos informacijos gausa, jo samprotavimų kontroversiškumu, jo išvadų drastiškumu. Nenuostabu, kad ši knyga jau susilaukė ir be abejonės dar susilauks ir nepalankių reakcijų.

Milfordo gatvės elegijos iškelia daugybę degančiai aktualių ir skaudžiai jautrių problemų, pažeria eilę rimtesnio dėmesio nusipelnančių svarstymų. Sutikdamas, kad knygą turėtų perskaityti kiekvienas savo tautos likimu besisielojąs lietuvis, turiu prisipažinti, kad daugiur man lieka svetimas jos atgrasiai šovinistiškas tonas ar antihumanistinių tendencijų receptai problemoms išspręsti.

Kęstas Reikalas

APIE ISTORIJOS ĮDOMUMĄ

Juozas Jurginis. *Istorija ir poezija: kultūros istorijos etiudai* (Vilnius: Vaga, 1969).

Šioje knygoje prof. Juozas Jurginis surinko savo rašytus dvidešimt dvejus etiudus, kurie anksčiau buvo spausdinti įvairiuose žurnaluose ar knygose. Tematiškai jie apima laikotarpį nuo Viduramžių iki dabarties. Kaip pats autorius pasisako pratarmėje, šie etiudai yra mokslinės publicistikos žanro ir todėl bandyti juos vertinti pagal grynai istorines mokslines normas būtų netikslinga. Tačiau jeigu autorius būtų nurodęs savo šaltinius, arba nors pateikęs skaitytojui žinių, kur tie etiudai buvo originaliai išspausdinti, tai knygos vertę galėtų tiktai pakelti.

Bendrai paėmus, knyga daro labai gerą įspūdį: vietoj propagandos — tiek tautinės, tiek marksistinės — autorius teikia skaitytojui istorinę tikrovę, žinoma, kiek jinai gali būti atidengta. Kaip pats prof. Jurginis pastebi: „Kiekvienas autorius, nori jis to ar nenori, nėra laisvas nuo visuomenėje vykstančios idėjinės ir politinės kovos“ (psl. 77), todėl nėra nuostabu, kad ir Jurginis reaguoja į sąlygas, vyraujančias dabartinėje Lietuvoje. Nėra ko stebėtis, jeigu jis vartoja ir dabartinę terminologiją ir prisilaiko bendrų marksistinių pažiūrų. Tačiau kas žymiai imponuoja, tai autoriaus objektyvumas ir vietomis netgi grynai tautinės garbės pajautimas.

Jeigu ką galima būtų jam prikišti, tai būtų jo šabloniškas humanizmo apibendrinimas: „Humanistų teigimu, viduramžių kultūroj visas dėmesys buvo skiriamas dievui, o renesanso kultūroje — žmogui. Tai buvo pasaulėžiūros perversmas“ (psl. 47).

Toks teiginys šiandien Vakarų istorikams nebėra priimtinas, nors praeitame šimtmetyje tai buvo gana populiari pažiūra. Tikrovėje renesansas mažai tepakeitė esminius žmogaus santykius su Dievu, labiau gi to santykiavimo formas.

Pati knyga išleista gerai, ir klaidų beveik nepastebima. Noriu paminėti tik keletą. 146 psl. autorius teigia, kad Fridrichas II 1736 m. įsakė steigti valstiečiams mokyklas. Tai tikriausiai yra tipografinė klaida: 1763 m. buvo turėti omenyje. Bet ir ta data yra klaidinga, nes panašūs potvarkiai buvo išleisti jau ir anksčiau, 1713 ir 1717 m. Kitoj vietoj, autorius tame pačiame puslapyje (271) vartoja dvi formas to paties žodžio: herulas ir gerulis. Tame pačiame puslapyje pasirodo ir romėnas vardu Ernėjas, kada, tur būt, Enėjas buvo turimas mintyje.

Profesoriaus Jurginio istorijos filosofiją geriausiai galėtume išreikšti jo paties žodžiais:

...Istorija rašytojus ir skaitytojus turėjo sudominti istorikai, kurių pagal skaičių yra užtektinai, o pagal produkciją ir jos kokybę — mažokai.

Apie istorijos įdomumą ir reikalingumą nekiltų noras kalbėti, jeigu dėl to nebūtų buvę abejojama, jeigu nebūtų buvusi skleidžiama nuomonė, kad komunizmo skaitytojams būtina žiūrėti į dabartį ir ateitį, o nesidairyti atgal į praeitį. Gyvas domėjimasis praeitimi gana dažnai ir priekaištingai buvo tapatinamas su jos idealizavimu. Istorikas, vengdamas tokio priekaišto, turėjo praeities dalykus gretinti su socialistine dabartimi, stengdamasis pabrėžti, kaip praeityje buvo bloga ir dabar gera. Toks gretinimas buvo laikomas idėjiniu-politiniu dalyko aktualinimu, reikalingu jaunimui auklėti. Šitaip auklėti jaunimą buvo visai nesunku. Užteko žinoti, apie ką kalbėti neigiamai ir apie ką teigiamai, praeitį paverčiant amžino gėrio ir blogio mišiniu. Užuot mokius istoriškai galvoti, neretai buvo reikalaujama pakartoti padiktuotą teiginį. Istoriškai galvoti — tai visų pirma samprotauti dialektiškai, stengiantis suprasti, kaip amžių būvyje keičiasi visuomenė, kaip keičiasi pažiūros, kaip tas, kas buvo gera, tampa bloga ir atvirkščiai. Istorija labiausiai naudinga tuo, kad duoda tautos ir žmonijos progreso supratimą, be kurio neįmanoma komunistinė pasaulėžiūra. Gražiausi posakiai apie liaudį tampa tuščiomis frazėmis, nežinant, kas ji tokia, kaip ji santykiauja su tauta ir valstybe. Kada praeities paišymas juoda spalva laikomas politinio subrendimo požymiu ir kada rašiniuose istorinėmis temomis skelbiama daugiau neapykantos, negu

meilės, sunku tikėtis, kad jaunimas pamėgs istoriją ir grožinėje literatūroje suklestės istorinis žanras.

Dirbtinis tendencingas istorijos aktualinimas pagal tai, kas gera ir kas bloga, ugdo ne politinį sąmoningumą, o abejingumą ir nihilizmą. (334-355).

Šitie žodžiai, pakeitus vieną ar du, galėtų būti taikomi mūsų išeivijos rašytojams, lygiai kaip ir likusiems Lietuvoje.

Jurginio knyga yra vertingas įnašas į lietuviškos istorijos lobyną, ir vertėtų, kad ji būtų plačiai skaitoma abiejose Atlanto pusėse.

L. Gerulaitis

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1969, Nr. 7(11)-10(14).

2) Leonardas Andriekus, *Po Dievo antspaudais, Vytauto Didžiojo godos* (New Yorkas: Pranciškonai, 1969). Iliustravo Telesforas Valius.

3) J. Balys, *red. Lituanistikos darbai II* (Čikaga: Lituanistikos Institutas, 1969).

4) K. Barėnas, *red. Šeštoji pradalgė. Literatūros metraštis* (Londonas: Nidos Knygų Klubas, 1969).

5) *Books Abroad*, Summer, Autumn, 1968; Winter, Spring, Summer, Autumn, 1969; Winter, 1970.

6) *Evangelijos šviesa*, 1969 m. Nr. 4, 5, 6.

7) A. Giedrius, *Smilgos* (Londonas: Nida, 1969).

8) *Jauna gaita*, 1969, Nr. 73, 75, 76.

9) Virgilijus Juodakis, *sudarytojas. Lietuvos fotografija* (Vilnius: Vaga, 1969). Dail. Alfonsas Augaitis. *Red. komisija:* M. Baranauskas, R. Gibavičius, A. Macijauskas, R. Rakauskas, L. Ruikas, A. Sutkus.

10) Anatolijus Kairys, *Palikimas* (Čikaga: Laiškai lietuviams, 1969).

11) Marius Katiliškis, *Miškais ateina ruduo* (Vilnius: Vaga, 1969).

12) Ksaveras Kaunas, *Elegiški Stepono Kolupailos niekintojai* (Chicago: Chicagos Lietuvių Literatūros Draugija, 1969).

13) Vytautas Kavolis, „Revolutionary Metaphors and Ambiguous Personalities: Notes toward an Understanding of Postmodern Revolutions," atspaudas iš *Soundings*, Winter, 1969.

14) Kazys Kemezys, „Recollections of Before Birth," *Poetry and Prose Broadsheet 4*, red. J. Janavičius, Australijoje.

15) V. Kubilius, Just. Marcinkevičius, A. Venclova, V. Zaborskaitė, *red. Lietuvių poezija* (Vilnius: Vaga, 1969). Antras leidimas, 2 tomai.

16) Vytautas Kubilius, *red. Šiuolaikinės lietuvių literatūros bruožai.* Autoriai: A. Bučys, V. Kubilius, A. Masionis, K. Nastopka, R. Pakalniškis, A. Radzevičius, A. Samulionis, A. Zalatorius. (Vilnius: Vaga, 1969).

17) Jonas Lasickis, *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus.* (Vilnius: Vaga, 1969).

18) Justinas Marcinkevičius, *red. Poezijos pavasaris 1969* (Vilnius: Vaga, 1969).

19) *Mūsų sparnai,* 1969, Nr. 27.

20) Henrikas Nagys, *Broliai balti aitvarai* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1969). Viršelis ir iliustracijos Prano Gailiaus.

21) *Sveičias,* 1969, Nr. 5, 6.

22) Šatrijos Ragana, *Irkos tragedija* (Vilnius: Vaga, 1969).

23) Šatrijos Ragana, *Sename dvare* (Vilnius: Vaga, 1969).

24) *Technikos žodis,* 1969, Nr. 3, 4.

25) *Treji varti,* 1969, Nr. 17.

26) *1970 metų kalendorius* (Vilnius: Mintis, Kultūrinių Ryšių su Užsienio Lietuviais Komitetas, 1969).

27) Juozas Tumas-Vaižgantas, *Rimai ir nerimai* (Čikaga: Pedagoginis Lituanistikos Institutas, 1969). Mecenatas Lietuvių Tautinės Sąjungos Cicero (16) skyrius.

28) Vaižgantas, *Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei* (Čikaga: Pedagoginis Lituanistikos Institutas, 1969). Mecenatas Asta K. Veličkaitė.

29) Rimas Vėžys, *Raidės laiko griaučiuose* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1969). Aplankas Vytauto Virkau.

30) Albinas Žukauskas, *Sunkus džiaugsmas* (Vilnius: Vaga, 1969).

SANTAROS-ŠVIESOS ir ALGIMANTO MACKAUS KNYGŲ LEIDIMO FONDO neišparduotų leidinių sąrašas:

Kazio Almeno *Gyvenimas tai kekė vyšnių.* Novelės. 1967 m., 216 psl. Kaina $5.00.

Vytauto Kavolio redaguotas *Lietuviškasis liberalizmas.* Didžiojo tautos žadintojo dr. Vinco Kudirkos 100 metų gimimo sukakčiai paminėti skirtas studijų rinkinys. 1959 m., 216 psl. Kaina $3.00.

Vytauto Kavolio *Nužemintųjų generacija.* Egzilio pasaulėjautos eskizai. 1968 m. 77 psl. Kaina $2.00.

Liūnės Sutemos *Bevardė šalis.* Eilėraščių rinkinys. 1966 m., 62 psl. Kaina $3.00.

Algimanto Mackaus *Jo yra žemė.* Eilėraščių rinkinys. 1960 m., 96 psl. Kaina $3.00.

Jono Meko *Gėlių kalbėjimas.* Eilėraščių rinkinys. 1961 m., 52 psl. Kaina $1.00.

Jono Meko *Pavieniai žodžiai.* Eilėraščių rinkinys 1967 m., 96 psl. Kaina $4.00.

Henriko Nagio *Broliai balti aitvarai.* Eilėraščių rinkinys. 1969 m. 96 psl. Kaina $5.00.

Antano Škėmos *Raštai.* I tomas. Proza. 1967 m. 500 psl. Kaina $6.00.

Rimo Vėžio *Raidės laiko griaučiuose.* Eilėraščių rinkinys. 1969 m. 96 psl. Kaina $4.00.

Fondo adresas:

Gintautas Vėžys
6349 South Artesian Ave.
Chicago, Illinois 60629

metmenys

Vyriausias redaktorius: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Karolis Drunga

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Julius Šmulkštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa, dr. Bronius Vaškelis, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dana Barauskienė, Dalia Bylaitienė, Birutė Bulotaitė, Žibutė Dobaitė, Algirdas Kurauskas, Ina Liorentaitė, Birutė Lintakienė, Liūtas Mockūnas, Angelė Šimaitytė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Rimas Vėžys, Irena Virkau.

Administracija:
Ramojus Vaitys, Marija Paškevičienė, Gintautas Vėžys
2606 Princeton Ave.
Evanston, Ill. 60201

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., Garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: Metmenų Bendrovė

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill.

5,-

ALp(LKA)1742
1970, Nr.19
L.arch

88.291.38